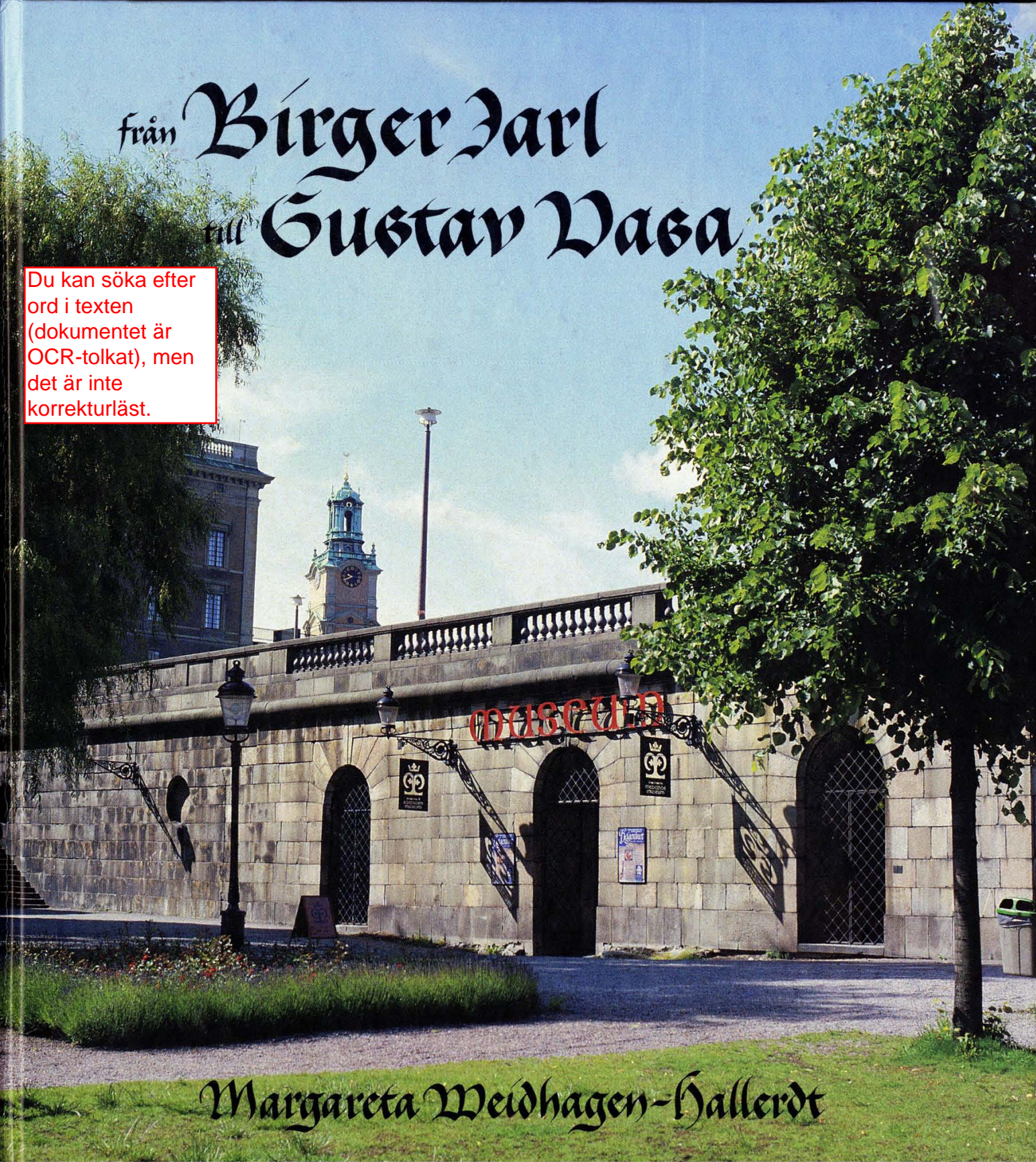

från Birger Jarl till Gustav Vasa

Du kan söka efter
ord i texten
(dokumentet är
OCR-tolkat), men
det är inte
korrekturläst.

Margareta Weidhagen-Hallerdt

från Birger Jarl
till Gustav Vasa

Margareta Weidhagen-Hallerdt

Katalog till
Stockholms Medeltidsmuseum

FRÅN BIRGER JARL TILL GUSTAV VASA ingår i Samfundet S:t Eriks årsbok 1993 och är separat utgiven med bidrag av Försäkringsbolaget Pensionsgaranti, ömsesidigt (FPG) och Arbetsmarknadsförsäkringar, ömsesidigt kreditförsäkringsbolag (AMFK), som tidigare bekostat utställningsavsnittet med samma namn.

Text och formgivning: Margareta Weidhagen-Hallerdt

Engelsk översättning: Skans Victoria Airey

Omslagsbilder: Entrén till Stockholms medeltidsmuseum från Strömparterren. Foto Henrik Hultgren.

Titelsida och kartor: Miriam Hallerdt

För- och eftersättsblad: Text ur Birger Jarls handelstraktat med Lübeck 1250/51 (avb s 36)

Logotype för Stockholms medeltidsmuseum på s 6

Bildtext till s 8: En välvd gång under Norrbro leder in till museets förhall. Den anlades 1642 som avloppskanal mellan Mälaren och Saltsjön och välvdes i slutet av 1700-talet i samband med att Norrbro byggdes. Foto Henrik Hultgren, Stockholms Stadsmuseum (SSM).

□ Under Norrbro (North Bridge) there is an arched passage leading into the entrance hall of the Museum. This was laid out in 1642 as an outlet between Lake Mälaren and the salt water of the Baltic Sea, and was covered over with arched waulting at the end of the 18th century in connection with the building of Norrbro.

Förtkortningar: Antikvarisk Topografiska Arkivet (ATA), Kungliga biblioteket (KB), Riksantikvarieämbetet (RAÄ), Riksarkivet (RA), Stockholms stadsarkiv (SA), Stockholms stadsmuseum (SSM) och Stockholms medeltidsmuseum (SMM).

ISBN 91-970751-9-1

© 1993 Margareta Weidhagen-Hallerdt

Redaktör: Margareta Weidhagen-Hallerdt

Produktion: Norstedts Tryckeri AB, Stockholm 1993

Innehåll *Contents*

- Förord 7
- Stockholms medeltidsmuseum 9
Jordfynd, skrifter och bilder 14
Helgeandshuset och kyrkogården 22
- Stockholms uppkomst och utveckling 24
Före stadens uppkomst 24
Uppkomstsägnerna, Stocksundet 25
Helgeandsholmens två öar 26
Östersjöhandeln 28
Stockholms uppkomst 29
Namnet Stockholm 30
Stadskaraktär 32
Erikskrönikan 34
- Från Birger Jarl till Gustav Vasa 35
Birger Jarls handelstraktat 36
Storkyrkan och klostren 40
Vården av sjuka, fattiga och gamla 43
Magnus Erikssons stadslag 44
Stockholm i tyskarnas händer 49
Margareta och Kalmarunionen 51
Engelbrektsfejden 53
Slaget på Brunkeberg 54
Stockholms blodbad 56
Gustav Vasas trontillträde 59
- Stadslivet i medeltidens Stockholm 60
Byggnadshytan 60
Hamnen och utrikeshandeln 62
Stockholm och Hansan 65
Stora huset med verkstäder
och rådstuga 66
Stadens styrelse 69
Stadens vinkällare 70
Hantverkare och köpmän 71
- Föremålen berättar 74
Skötyper, husgeråd, ringar, spel och
musikinstrument 74
Keramikens betydelse för datering 79
Båtfynd och rekonstruktioner 81
Båttyper i Stockholms hamnar 85
Stockholms försvar 86
Brott och straff 92
Källor och metoder 96
- Glimtar från museets första år 99
Utställningsplan och litteratur 104
- Foreword 7
- The Museum of Medieval Stockholm 9
Finds, Documents and Pictorial Material 13
The House of the Holy Spirit
- Origins and Development of Stockholm 24
Before the Town Began 24
Finds and Runestones from the Viking Age 24
The Two Islands of the Holy Spirit 26
The Peace Treaty of Henry the Lion 28
The Foundation of Stockholm 29
The Naming of Stockholm 29
The Town of Stockholm 32
Eric's Chronicle from the 1320s 35
- From Birger Jarl to Gustavus Vasa 34
Birger Jarl's Trading Treaty 36
St. Nicholas' Church, the Franciscan Friary,
St. Clare's Nunnery and the Dominican Friary 40
Charitable Establishments 43
King Magnus Eriksson's Town Laws 44
Queen Margareta and the Nordic Union 51
The Letter of Privilege for Stockholm 52
The Battle of Brunkeberg 54
The Stockholm Bloodbath 56
Gustavus Vasa's Succession to the Throne 59
- Town Life in Medieval Stockholm 60
The Building Site 60
The Harbour and Trade 62
Stockholm and the Hanse League 65
The Great House, Workshops,
and Council Chamber 66
The Town Council 69
The Town Wine Cellar 70
Craftsmen and Merchants 71
- Evidence from Artefacts 74
Types of Shoes and Household Items,
Rings and Musical Instruments 74
Pottery Vessels 79
Finds of Boats and Reconstructions 81
Various Types of Ships 85
The Defence of Stockholm 86
Crime and Punishment 92
Sources and Scientific Methods 96
- Glimpses from the First Years 99
Plan of the Museum and Literature 104

Förord *Foreword*

Huvudsyftet med denna bok är att den ska fungera som en berättande bildkatalog för Stockholms medeltidsmuseum. Den ska även kunna läsas som en fristående, koncentrerad handbok i Stockholms medeltida historia.

Katalogen är upplagd som en rundvandring genom museet och innehåller liksom detta fyra huvudavsnitt. Ett uppslag eller en enstaka sida utgör ett slutet kapitel. Detta är en fördel för läsaren som slipper tröttsamma bildhänvisningar men har komplicerat arbetet med texten. För att tillgodose museets många utländska besökare finns såväl bildtexter som utdrag av huvudtexter på engelska.

Det första avsnittet exemplifierar de arkeologiska och skriftliga källornas betydelse för vår kunskap om medeltidens Stockholm, kompletterat av bevarat bildmaterial. Det andra avsnittet tar upp tiden före stadens uppkomst, uppkomst-sägnerna, namnbildningen samt stadens grundläggning och historia fram till reformationen.

Ett större avsnitt är ägnat det medeltida stadslivet. Detta tar även upp det största utrymmet i museets huvudhall, åskådliggjort i ett antal fristående "stationer" runt torget och den autentiska stadsmuren från omkring 1530. Ett fjärde avsnitt redovisar de vetenskapliga metoder, dagens arkeolog har till hjälp för bestämning av sitt material.

Till sist riktas ett varmt tack till Samfundet S:t Erik som bekostat tryckningen av katalogen genom att låta den ingå i årsboken 1993 samt till Försäkringsbolaget Pensionsgaranti, ömsesidigt (FPG) och Arbetsmarknadsförsäkringar, ömsesidigt kreditförsäkringsbolag (AMFK) som möjliggjort en särtrycksupplaga av katalogen.

Stockholm i juli 1993
Margareta Weidhagen-Hallerdt

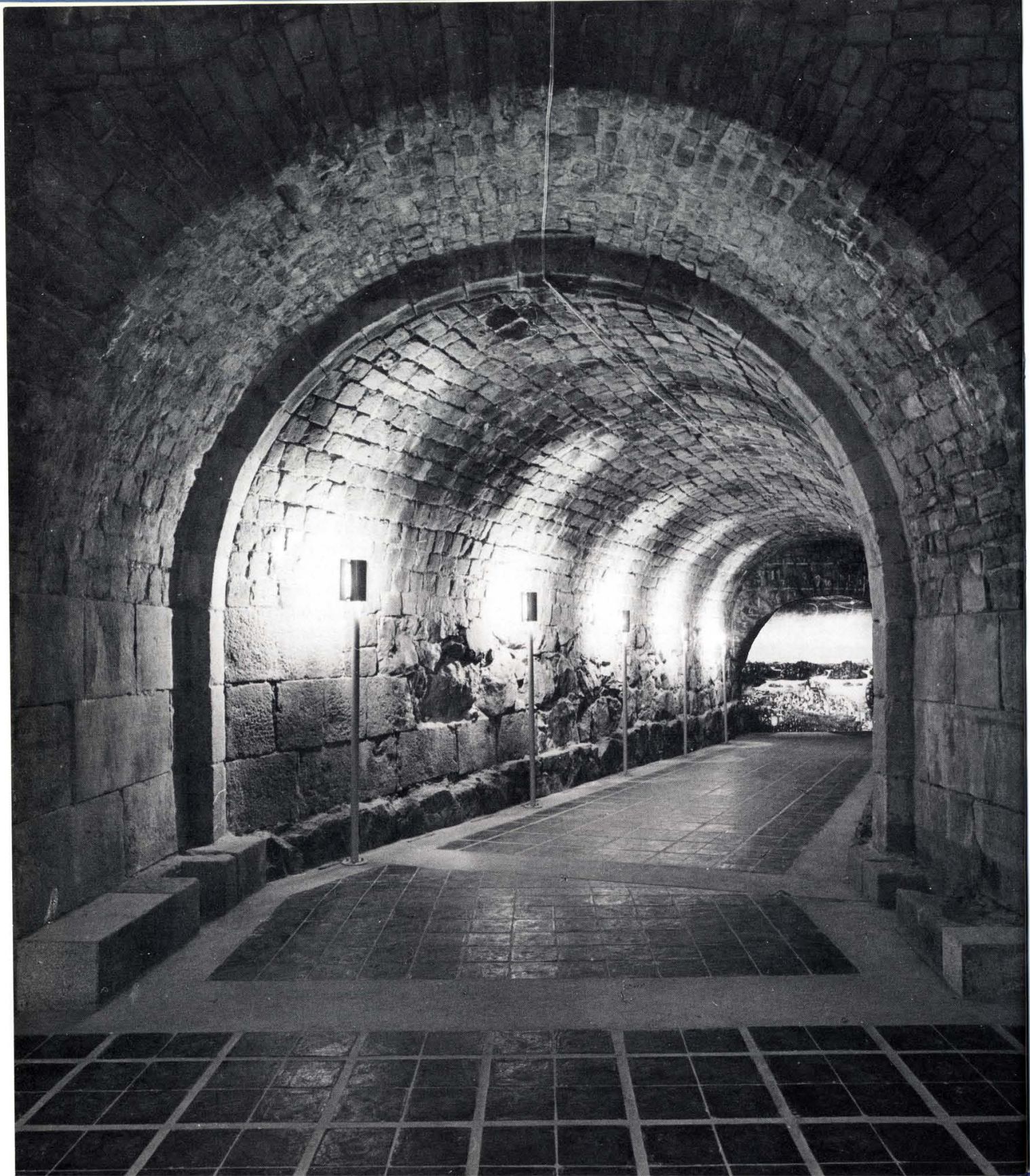
The main idea of this book is to provide a catalogue of illustrations in narrative form for the Museum of Medieval Stockholm. It may also be read as a concise and independent handbook on the history of medieval Stockholm.

The catalogue is arranged in the form of a round tour of the museum and, in the same way, contains four main sections, where each double-page spread, or individual pages, can constitute an independent chapter. Illustration captions and summaries of the main texts have been provided in English for the many foreign visitors who come to the museum.

The first chapter demonstrates the significance of archaeological and written sources for our knowledge of medieval Stockholm, completed by extant pictorial material. The second chapter takes up the period before the town came into being, legends on its origins, the development of its name, the foundation of the town and its history up to the Reformation.

A large chapter is devoted to medieval town life in Stockholm, and it is this theme which also takes up the largest space in the main hall of the museum, with a number of freestanding "stations" positioned round an authentic stretch of the Town Wall of 1530. The fourth chapter includes evidence of the scientific methods archaeologists of today can call upon to find out more about their material.

Lastly, my warmest thanks go to Samfundet Sankt Erik (the Society of St. Eric—named after the patron saint of Stockholm), who have borne the costs of printing this catalogue by allowing it to be included in their 1993 Year Book; also to Pension Guarantee, Mutual Insurance Co (FPG-AMFK) who have made the publication of this separate catalogue possible.

Från Birger Jarl till Gustav Vasa

MARGARETA WEIDHAGEN-HALLERDT

Stockholms medeltidsmuseum

Stockholms medeltidsmuseum invigdes den 22 maj 1986 efter en intensiv uppbyggnadsperiod på mindre än ett år och en lika kort förberedelse-tid. Museet har tillkommit genom en överenskommelse med staten som stått för byggnadskostnaderna och kommunen som åtagit sig inredning, utställningar och drift.

Målsättningen för museet var att på ett lättförståeligt och överskådligt sätt levandegöra Stockholms uppkomst och medeltida utveckling med material från hela stadsområdet.

Helgeandsholmsundersökningen

Den direkta orsaken till museets tillkomst var den uppmärksammade arkeologiska utgrävningen 1978–80, föranledd av riksdagens beslut att flytta tillbaka till sina gamla domäner. Riksantikvarieämbetet och Stadsmuseet fick ett gemensamt ansvar för projektets genomförande.

Redan efter några veckors grävning framkom en 55 meter lång sträckmur av tegel, som visade sig vara en del av stadsmuren från omkring 1530. De medeltida kulturlagren bjöd på nya sensationer. Mest överraskande var emellertid upptäckten, att Helgeandsholmen ursprungligen utgjort två öar, skilda åt genom ett smalt sund, som grundat igen redan i slutet av 1200-talet, innan holmen blev bebyggd.

Även fyndmaterialet var överraskande stort och omfattande omkring 36 000 nummer, varav nära hälften kunde klassificeras som rent

avfall, medan återstoden till större delen var enkla, hårt slitna eller trasiga bruksföremål, bortslängda eller tappade. Tillsammans med tidigare fyndmaterial från de senaste 50 årens grävningar gav de emellertid en levande och mångskiftande inblick i det medeltida stads-samhället.

Den frilagda stadsmuren skulle integreras i den planerade utställningen. Det gällde även den intilliggande äldre gråstensmuren, som avgränsat Helgeandshusets kyrkogård från omkring 1300.

Museets innehåll

En programskrift togs fram av en arbetsgrupp vid Stockholms stadsmuseum under ledning av historikern Göran Dahlbäck och lades fram för Stockholms kulturnämnd i november 1983. Programmet innehöll principerna för den planerade utställningens allmänna inriktning och målsättning samt en genomgång och uppdelning av materialet i temagrupper med sinsemellan olika presentationsnivå. En del teman var lätta att illustrera genom en rikedom på föremål, andra lät sig presenteras enbart med hjälp av bilder och kartor, medan en tredje kategori av mera teoretiskt slag endast var presenterbar i textform.

Formgivning

Som konstnärlig formgivare av utställningen anställdes i november 1984 skulptören Kerstin Rydh med flerårig erfarenhet av utställnings-

Stadsmuren från o 1530 är bevarad på ursprunglig plats i museet till en längd av 55 m. Den är uppförd av tegel i skalmursteknik, är 2,8 m bred och nu endast 2 m hög men beräknas ha varit ca 6 m hög. Foto Henrik Hultgren.

▣ The Town Wall from c. 1530 is built in brick. It remains in situ in the Museum. This is the only part of the Town Wall of Stockholm which is visible today. Its original height was app. 6 metres.

scenografi. En projektgrupp av fem tjänstemän vid Stockholms stadsmuseum tillsattes för att tillsammans med museets nytillsatta chef bearbeta programmet och förbereda utställningens strukturering i ett fåtal temagrupper eller huvudstationer.

Den större utställningshallens karaktär av en väldig betongglåda på ca 1700 kvadratmeter med bärande pelare på var sjunde meter samt fyndmaterialets sammansättning av mestadels enkla vardagsting utan egen lyskraft ställde höga krav på ett annorlunda och intresseväckande presentationsgrepp. Stadsmurens totala dominans i hallen jämte de fåtaliga större, spektakulära originalföremålen blev utslagsgivande för vårt val att bygga fullskaliga miljökonstruktioner på autentiskt underlag. Detta var också det bästa tillvägagångssättet för att kunna nå ut till besökare utan speciella kunskaper om Stockholms äldre historia.

Utställning

Vår ambition var att levandegöra det medeltida Stockholm — skapa ett upplevelsemuseum — genom att bygga upp ett stycke stadsmiljö. Den skulle ge inblick i människornas vardagsliv, berätta åskådligt om hantverk och arbetsförhållanden, om byggnadsteknik och byggnadshistoria, om skeppsbyggeri, handel och sjöfart, om

På undre bilden syns grunden till kyrkogårdsmuren bevarad på ursprunglig plats. Den är byggd av gråsten utan fogbruk och i skalmursteknik. Möjligen är den uppförd som en del av ett försvarsverk vid mitten av 1200-talet och återanvänd. Foto Jonas Odland, Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

□ *The foundation of the churchyard wall, which remains in situ, is built of grey stone without any binding material and with a rubble infill. It was possibly put up as part of a defensive work c. 1250 and re-used.*

stadens styrelse, rättsväsen och försvar. Den borde också innehålla ett sammanfattande större avsnitt om staden Stockholms förhistoria, uppkomst och medeltida utveckling från Birger Jarl till Gustav Vasa.

För att aktivera så många sinnen som möjligt hos besökaren blev färg, ljud och doft viktiga ingredienser i utställningen. När man närmar sig hamnen, ska man höra mäsarnas skrik och känna lukten av tjära och rökad fisk, och på galgbacken höra vindens vinande, blandat med korpens kraxande läte. Störst betydelse har dock ljussättningen inte bara i stämningsskapande syfte utan i hög grad för att skapa rum i rummet och på så sätt avgränsa de olika utställningsstationerna.

Källor och metoder

Ett viktigt inslag i utställningen är den tekniska aspekten. Den byggnadsintresserade besökaren ska i detalj kunna studera medeltida byggnadsteknik i Byggnadshyttan och i Stora huset, uppbyggt av medeltida originaltegel från platsen, eller studera den autentiska stadsmurens och 1300-talsmurens konstruktion på nära håll. Den arkeologiskt intresserade ska i ett särskilt avsnitt få inblick i grävningsteknik, osteologiska undersökningsmetoder och naturvetenskapliga dateringsmetoder, som är till hjälp för bestämning av det arkeologiska materialet.

■ The Museum of Medieval Stockholm

The Museum of Medieval Stockholm was opened on May 22nd, 1986 after an intensive period of construction and development of less than a year and a planning period of the same length. The museum premises were ready in 1983 and were paid for from state funding, while the municipality of Stockholm took on the costs of the furnishings and fittings and displays and the running expenses.

The aim of the museum was to bring alive in a clear and easily-understandable way the development and origins of Stockholm, using material from the whole of the town area. The origins of the town in the mid-13th century provide a definite boundary back in time, while, going forwards, the final phase of the Middle Ages is more blurred.

■ *Excavations on Helgeandsholmen—the Island of the Holy Spirit*

The direct cause of the setting up of the museum was the archaeological excavation of 1978–80, which attracted much interest, and this had come about through the decisions of the Riksdag (Swedish parliament) to move back to its old quarters. Riksantikvarieämbetet (the Central Board of National Antiquities) and Stockholms stadsmuseum (Stockholm City Museum) were given joint responsibility for carrying out the project. After only a few weeks of excavation a part of the town wall of c. 1530 appeared. The medieval occupation layers offered new sensations. Most surprising, however, was the discovery that Helgeandsholmen had originally consisted of two islands.

■ *Design*

Kerstin Rydh, the sculptress, was appointed as artistic designer of displays in November, 1984. She had already had several years' experience of stage display and design. At the same time a project group consisting of five museum staff was set up at Stockholms stadsmuseum (Stockholm City Museum): their job, together with the newly-appointed head of the museum, was to analyse and break down the plan which had been drawn up into a small number of themes.

A gigantic concrete box, consisting of some 1,700 sq. metres with supporting columns every seven metres, was to form the large gallery area. The composition of the find material, mostly comprising everyday material without any special distinguishing features, was of decisive importance when we chose to build full-scale reconstructions based on authentic material.

■ *The Displays*

Our ambition was to bring medieval Stockholm to life—to create a museum where one could experience things—through building up a piece of town environment, giving an insight into the daily life of the inhabitants. A clear account of working conditions for craftsmen and others, construction techniques and the history of buildings, shipbuilding, trade and shipping, the government of the town, law and defence is given. The visitor meets a large but concise section over to the prehistory, origins and medieval development of the town of Stockholm from the time of Birger Jarl to Gustavus Vasa.

■ *In the "anteroom" the designer, Kerstin Rydh, created Romanesque arches and these are multiplied by mirror reflections to form a choir aisle. Photo Hans Hammar-skiöld.*

Jorden berättar

En väsentlig del av kunskapen om det äldsta Stockholm ger oss jorden, såväl enstaka schaktgrävningar som framför allt större, tvärvetenskapligt genomförda arkeologiska undersökningar. Arkeologens arbete består av att tålmodigt analysera kulturlager, byggnadslämningar, föremål och geologiska observationer som bitar i ett jättepussel, där varje del kan ha betydelse för helheten och jämförelser med ti-

En statyett av guld, endast 5 cm hög och föreställande jungfru Maria med barnet, påträffades 1892 vid Saltmätargatan på Norrmalm. Foto H Hultgren, SSM.

▣ Statuette of the Virgin and Child. It is only 5 cm. high and made of gold with traces of enamel colour.

Fragment från de nedbrutna klostren i Stockholm: kolonnen är 1,5 m hög och kommer troligen från Gråbrödraklostret liksom kapitälet på väggen, medan kolonnbasen sannolikt hört till Svartbrödraklostret. De kan dateras till ca 1300. Golvteget i fiskbensmönster är från Klara kloster. Foto H Hultgren, SSM.

▣ In the Museum of Medieval Stockholm a number of fragments are displayed from the ruined monasteries of Stockholm.

digare material och analyser måste ske parallellt med löpande arbete för att nå nya resultat. På detta sätt kan vi hoppas att så småningom få en bättre och fullständigare kunskap om medeltidens Stockholm – inte minst med stöd av skriftliga källor och äldre bildmaterial.

Medeltida byggnadslämningar på ursprunglig plats, byggnadsfragment, båtar och lösfynd i trä och läder, keramik och metall från mer än ett halvt sekels arkeologiska undersökningar är kärnan i Medeltidsmuseet.

Krucifixet från Storkyrkan är mycket skadat. Sannolikt har det hängt i den äldsta triumfbågen under större delen av 1400-talet. Tillhör Storkyrkan. Foto Carl Heideken, SSM.

▣ The 15th century crucifix figure comes from Storkyrkan (St. Nicholas' Church) in Stockholm. The crucifix probably hung in the "triumphal (chancel) arch".

Gregoriusmässan är en av "Danvikstavlor", fyra målningar från dubbeldörren på predellan till ett förlorat flandriskt altarskåp från början av 1500-talet. Möjligen har det tillhört Klara kloster och följt med till Danvikens 1551 nyinrättade hospital. Tillhör Danvikshem. Foto Francis Bruun, SSM.

▣ The Gregorian Mass. Painting on the predella or plinthe of a Flemish altarpiece from the early 16th century. This probably once belonged to Klara Kloster (St. Clare's Nunnery).

Kyrklig konst

Under den katolska tiden, som omspannar hela medeltiden, fylldes kyrkorummen med konstskatter, främst från Nordtyskland och Nederländerna, som levererade altarskåp, krucifix och dyrbara mässkrudar. Väggar och valv smyckades av kalkmålningar med ornamentala motiv och figurscener från den bibliska historien. Mycket av detta förstördes under den stora bildstormen efter reformationen liksom mässböcker och boksamlingar i klostren. Av Storkyrkans många dyrbarheter finns idag kvar bl a tre altarskåp och två krucifix samt Bernt Notkes stora S:t Göransmonument.

Stockholms äldsta sigill 1296. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet (RA).

■ Stockholm's earliest town seal, 1296.

Stockholms sigill 1326–1607.

■ Stockholm's town seal, 1326–1607.

Stockholms sigill, känt från 1370-talet.

■ Stockholm's town seal from the 1370s.

Sigill

Under hela medeltiden fungerade sigillet som rättsligt bindande bevis på ett skrivet dokumentets giltighet. De äldsta bevarade nordiska sigillerna är från 1100-talet och användes av kungarna och deras familjemedlemmar lika väl som av kyrkans ledare. Domkapitels- och konventssigill är kända redan från denna tid. Efter 1200-talets mitt började städer, gillen och enskilda personer använda sigill.

Mot medeltidens slut kom papperet att ersätta pergamentet som material för breven och sigillerna förlorade en del av sin betydelse även om de fortfarande användas in i vår tid men nu vid försegling av viktiga dokument.

Sigill av metall är inte kända från Norden. Här är materialet genomgående av vax (bivax). Det färgades ofta rött (cinnober) eller grönt (spanskgrönt) men även gult och mera sällan blått eller svart. Även tvåfärgade sigill förekom. Storlek och form växlade beroende på

personens samhällsställning. Kungasigillerna var störst (9–12 cm) speciellt de så kallade majestätssigillerna, medan sekreten var mindre och privatpersoners sällan större än 3,5 cm.

Stamparna, med vilka sigillerna framställdes, var i regel av brons eller koppar och under senmedeltiden ej sällan av silver. På stamparnas oftast plana trycktytor är ägarnas vapen eller bomärken ingraverade och på baksidorna finns små handtag eller bäröglor. Sigillens stora rättsliga betydelse som ägarens signum (lat. diminutiv för sigillum) innebar att stamparna måste förvaras noga och förstöras efter ägarens död — ofta lades de i graven.

■ During the whole of the Middle Ages seals provided legally-binding proof of the validity of a document. Towards the end of the Middle Ages the seal lost part of its significance. Seal dies would have been destroyed after the death of the owner.

Stockholms äldsta bevarade tänkebok 1474–1478. Mått 29×11 cm. Uppslag sep 1476. Foto H Hultgren, SSM.

Stockholm's earliest remaining "tänkebok" (a type of minute book of council and legal proceedings), 1474–78.

Stadens böcker

Den medeltida stadsförvaltningens kvarvarande böcker förvaras i dag i Stockholms stadsarkiv. De är oskattbara källor till vår kunskap om stadens liv under medeltiden, och är skrivna på svenska liksom lagtexterna.

Stadsböcker, privilegiebrev och viktiga föremål har förvarats i rådstugan vid Stortorget. Under den stora stadsbranden 1419 förstördes stadens urkunder från tiden före branden.

Stockholms ämbetsbok består av en enda volym och omfattar åren 1419–1544. Här antecknades för varje år vilka som satt i rådet och vilka som var stadens ämbetsmän. I *jordeboken*, som omfattar åren 1420–1498, protokollfördes rådets beslut i anslutning till arv, köp eller byte, namnen på fastighetsägarna samt mycket nödörtfigt var nämnda fastigheter låg.

Skotteböckerna var skattelängder, där stadens skattepliktiga borgare förtecknades, storleken

på vars och ens skatt noterades samt om skatten erlagts eller om staden hade andra fordringar på den skattskyldige. De har bevarats för åren 1460–1468, 1501–1509 och 1516–1525.

Genom *tänkeboken* kommer man den enskilda människan in på livet. Denna "minnes"-bok var ett protokoll över rådets mötesförhandlingar. Stadsskrivaren antecknade där domsluten i alla brotts- och civilmål (samt om de verkställdes) liksom anmälda lagfarter. De bevarade tänkeböckerna täcker flertalet av åren 1474–1529. Sannolikt fanns någon form av stadsbok redan vid 1300-talets mitt enligt stadslagens bestämmelser.

The documents which remain from the medieval administration of the city are nowadays kept in the Stockholm City Archives. In the town fire of the year 1419 the older documents were destroyed.

Vädersolstavlan i Storkyrkan målades år 1535 och är den äldsta kända avbildningen av Stockholm. Den kom till med anledning av ett olycksbådande himlafenomen, sk vädersolar, som iaktogs över Stockholm den 20 april 1535 mellan kl 7 och 9 på morgonen. Konstnären är okänd men sannolika skäl talar för att det var Urban målare, som just då var verksam vid Gustav Vasas slottsbyggen. Beställare var Storkyrkans präst Olaus Petri och myntmästare Anders Hansson. Båda var i opposition mot kungen, som vid denna tidpunkt gick hårt fram mot kyrkans egendom och pålade folket tunga skatter för att betala igen krigsskulden till Lübeck.

Den i stort sett verklighetstroget återgivna staden är sedd från väster. Målaren måste ha stått på Skinnarviksberget. Slottet och framför allt Storkyrkan dominerar stadsholmen, dit stadsbebyggelsen är koncentrerad. De offentliga byggnaderna som kyrka, kloster, slott och de yttre försvarsverken är tämligen detaljerat återgivna, medan bebyggelsen i övrigt liksom landskapet i bakgrunden tecknats mera summariskt. Med undantag av förrådshus, magasin och sjöbodan utmed stränderna är innerstaden nästan helt byggd i tegel. Brandrisken var stor med hänsyn till det trånga utrymmet och de smala gränderna. Däremot var bebyggelsen på malmarna helt i trä för att lätt kunna brännas ner om en fientlig här närmade sig staden. Foto F Bruun, SSM.

□ Panorama of Stockholm, 1535, based on the "Parhelion Painting" in Storkyrkan. This is the oldest representation of Stockholm known to us. The town is to a great extent faithfully represented as it would have looked in the late Middle Ages, with a mixture of brick houses and wooden houses, though perhaps exaggerated prominence has been given to official buildings, above all the church and fortifications and the castle.

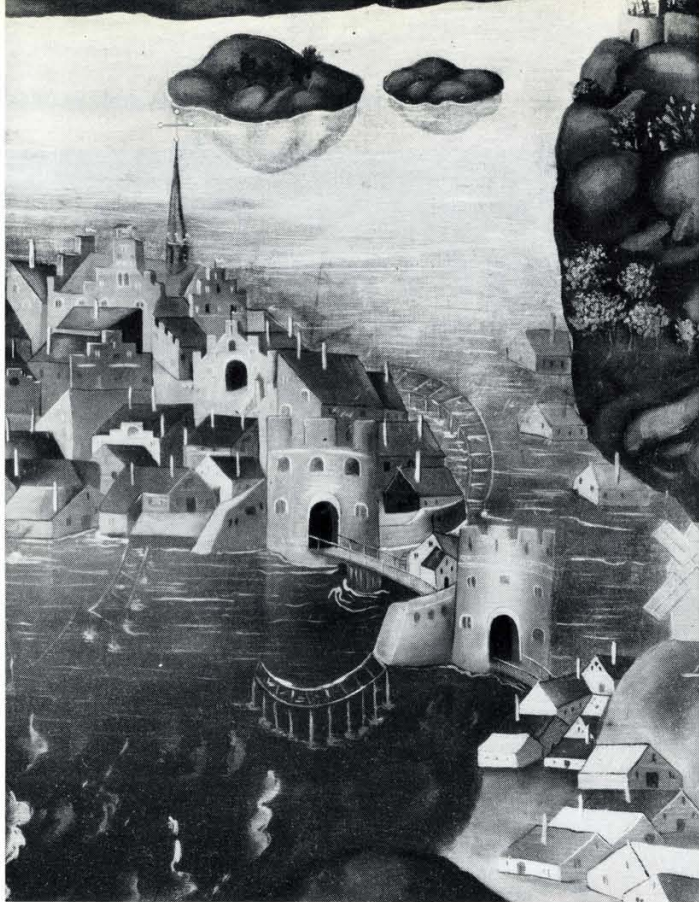
Modell av Stockholm, utförd i skala 1:500 efter Vädersolstavlan och äldsta Stockholmskartan omkring 1620, här sedd från norr. Stadsplanen med gator och torg, kvartersformer och försvarsanläggningar har kunnat återges tämligen exakt liksom de offentliga byggnaderna, slottet, bykyrkan, klostren och Själagården, medan bebyggelsen i övrigt är mera schematiskt antydd. Pålkransen ute i vattnet hindrade främmande fartyg att gå in i hamnarna. Nivåskillnaden mellan äldsta staden på åsen och den yngre nedanför långgatorna syns tämligen tydligt. Modell av T Jerneman 1958. Foto C Heideken, SSM.

□ Model of Stockholm, to a scale of 1:500, based on the Parhelion Painting of 1535 and the earliest town map of c. 1620.

Den äldsta bevarade kartan över Stockholm från omkring 1620 (beskuren). Det återgivna gatunätet är med stor sannolikhet i huvudsak identiskt med den senmedeltida stadens gatunät. Detta tycks ha plånats ut på malmarna först i samband med 1640-talets genomgripande stadsplaneförändringar. På Stadsholmen är det medeltida gatunätet till stor del kvar. Tillhör stadsarkivet (SSA).

□ The earliest remaining map of Stockholm from c. 1620 with a network of streets, which is, in all probability, identical with the street network of the late Middle Ages.

Bilden berättar

En väsentlig del av vår kunskap om den medeltida bebyggelsen i Stockholm får vi genom bevarade äldre stadsbilder, främst *Vädersolstavlan* från 1535 och Hogenbergs två kopparstick från 1580-talet. De avbildar den medeltida staden med bevarade äldre byggnader som Storkyrkan, Slottet och klostren.

□ We have obtained an important part of our knowledge of the medieval settlement of Stockholm through extant early illustrations of the town. The foremost of these are the Parhelion Painting of 1535 and Hogenberg's double copper engraving from the 1580s.

På denna detalj av *Vädersolstavlan* 1535 syns Svartbrödraklostrets ännu inte rivna kyrka längst upp till vänster. Nedanför denna ligger Järntorget och stadens våghus med trappstegsgavel och hög port. Till vänster syns stångjärn stå lutade mot gaveln. Till höger i förgrunden skymtar käckbebyggelsen under berget på Södermalm, i mitten sältranbodarna vid nuvarande Stadsgården och längst upp den murade galgen på Stigberget.

Trankokningen var en viktig verksamhet under medeltiden och skedde i särskilda bodar, som stod på pålar ute i vattnet. Sältranen var Stockholms enda förädlade råvara och en stor exportartikel. Tranbodarna omnämns första gången den 17 juli 1305 i en skrivelse till påven, utfärdad av Sigtunas dominikanerkonvent. I brevet klagar Sigtunabröderna över att bröderna i Strängnäs tigger på deras område vid "sialaboderna" i Stockholm: ... "För det första tillhör bodarna, där sådana allmosor insamlas, staden Stockholm... tranet mäts bara upp i nämnda bodar... därför att de ligger på något avstånd från människomängden på grund av stanken. För det andra har Sigtunabröderna hittills alltid i lugn och ro haft denna allmoseinsamling om hand utan hinder." Foto Lennart af Petersens, SSM.

□ This illustration shows a piece of the Parhelion Painting of 1535. In the top left-hand corner can be seen the still undemolished church of the Dominican Friary and below this lies Järntorget (Iron Square) with the Town Weighing Hall. Notice the walled gallows farthest up to the right and the seal-oil sheds below. The latter are mentioned for the first time on July 17th, 1305. The boiling of train-oil was a very important industry for medieval Stockholm.

Franz Hogenberg: Stockholmsvy från norr omkring 1580 (något beskuren). I förgrunden syns Brunkeberg och trähusbebyggelsen på Norrmalm, i bildens mitt Helgeandsholmen med Yttre Norrreport och stadsmuren från 1530 på ömse sidor. Framför Norrreport ligger slottets stora spannmålshus och därbakom "huset mot muren" med okänd funktion, möjligen fd Helgeandshuset. Till vänster ligger slakthuset. På Stadsholmen dominerar slottet Tre Kronor och Storkyrkan.

På Hogenbergs samtidigt stuckna vy av Stockholm från

söder (något beskuren) syns i förgrunden Södermalm med sältranbodarna i nedre bildkanten. Till vänster ovanför Södertorn syns Riddarholmen med klosterkyrkan, vidare yttre och inre Söderport samt Koggabron på Saltsjösidan. Högst upp på åsen avtecknar sig Storkyrkan och slottet Tre Kronor. Foto F Bruun, SSM.

■ Views of Stockholm from the north (top picture) and from the south, engraved c. 1580 by the German copper engraver, Franz Hogenberg.

Helgeandshuset i Stockholm. Detalj från Vädersolstavlan. Foto F Bruun, SSM.

□ *The House of the Holy Spirit in Stockholm. Detail from the "Parhelion Painting".*

Helgeandshuset

Helgeandshuset nämns första gången i ett testamente från 1301. Tomten skänktes av hertig Valdemar Magnusson och var belägen på den norr om Stadsholmen belägna ön, som därefter kallades Helgeandsholmen. Namnet förekommer första gången i ett av ärkebiskopen 1320 utfärdat brev, som även visar att Helgeandshuset legat där en längre tid. Huset hade flera funktioner, dels att ta vård om fattiga, åldringar och sjuka men även föräldralösa barn, dels att ta emot välsituerade åldringar, som fick betala en engångskostnad av ansenlig storlek för en tryggad ålderdom. Ingenting är känt om gårdens utseende eller storlek. Däremot vet man att den låg omedelbart innanför Yttre Norrport och öster om Norrbrogatan. Sannolikt är det trappgavelförsedda huset bakom Gråbrödraklostrets takspira på Vädersolstavlan just huvudbyggnaden och förmodligen hörde även husen på ömse sidor dit, då det bör ha haft en liknande planlösning som övriga helgeandshus i Europa. Dessa hade en öppen sjuksal med direkt insyn i kapellet, vilket tillät de sänglig-

gande att ta del av mässan.

Till anläggningen hörde också ett flertal ekonomibyggnader, badhus m m, varav också diverse lämningar framtoogs under utgrävningen.

Två föreståndare, utsedda av stadens råd, hade ansvaret för ekonomin och den praktiska verksamheten medan en kaplan svarade för den andliga delen som själasörjare och gudstjänstförrättare. Kyrkogården låg i omedelbar anslutning till gården och var omgiven av en bogårdsmur, sannolikt av tegel liksom huvudbyggnaden. Denna låg där riksdagshuset står idag.

I samband med reformationen flyttades verksamheten 1531 till det redan övergivna Gråbrödraklostret, där skötseln övertogs av klarissorna.

□ *Helgeandshus* (the House of the Holy Spirit) in Stockholm is mentioned for the first time in 1301 and lay on the eastern side of Helgeandsholmen. It was a home for the poor and sick but also took in those who were well off in return for a high, one-off sum of money.

Kyrkogården

Inom det område som det medeltida Helgeandshuset disponerade framtogs vid de arkeologiska undersökningarna 1978–80 en kyrkogård. Det är svårt att säga när den börjat användas, då alltför litet är känt om stiftelsens verksamhet under de första åren. Sannolikt är den samtidig med Helgeandshuset, då detta inte har kunnat fungera utan kyrka eller kapell, dvs senast från tiden omkring 1320. Kyrkogårdens slutår kan sättas till 1531.

Det var inte bara fattiga, sjuka och gamla, som begravdes på Helgeandshusets kyrkogård, utan sannolikt också de mer välsituerade av stadens invånare som mot betalning fått en bostad i stiftelsen. På detta tyder bland annat ett fragment av en vackert huggen gravsten med paradisetts port, stilmässigt daterad till 1300-talets första hälft, påträffad utanför kyrkogården.

Under utgrävningen av kyrkogården påträffades 1339 skelett i orört läge samt omrörda skelettdelar efter minst 1 500 individer.

Den undersökta delen av kyrkogården omfattade ca 400 kvadratmeter. Kyrkogården var i väster avgränsad av en bågformig skalmur (streckad på bilden) av gråsten utan fogbruk, enligt vissa iakttagelser troligen från 1200-talets mitt. Den kan senare ha utnyttjats som grund till en bogårdsmur av tegel runt gravplatsen.

■ The churchyard. Within an area of some 400 metres were found 1,339 skeletons in their original positions and some 1,500 where the bones had been disturbed. Those buried there were from all classes of society.

■ *The churchyard of Helgeandsholmen.*

Fragment (35×35 cm) av gravsten från Helgeandsholmen med "Paradisetts port", sannolikt från 1300-talets första hälft. Foto H Hultgren, SSM.

■ *Fragment of a gravestone from Helgeandsholmen with "the gates of Paradise", probably from the beginning of the 14th century.*

Helgeandsholmens kyrkogård. Foto Stefan Kriig, ATA.

Stockholms uppkomst och medeltida utveckling

Före stadens uppkomst

De hittills funna spåren av mänsklig aktivitet inom det medeltida stadsområdet är mycket sporadiska före 1200-talets mitt. Till en del beror detta på de begränsade möjligheterna till större undersökningar — arkeologerna är i regel hänvisade till schaktundersökningar utan tydliga eller anknytningsbara kulturlager.

Vid arkeologiska undersökningar har ett mindre antal jordfynd från vikingatiden påträffats: bland annat ett brandskadat rundspänne av brons i Bredgränd vid Skeppsbron, ett hängsmycke av silver på Riddarholmen och ett hänge av brons, troligen till hästmundering, på Helgeandsholmen. Därtill kommer två norska mynt från 1100-talets senare hälft från grävningar inom slottsområdet.

Inga tidigare undersökningar inom stadsområdet har påvisat någon bebyggelse före 1200-talets mitt. Några spår av fast bosättning före denna tid framkom inte heller vid utgrävningen på Helgeandsholmen. Via träkolsanalyser och dendrokronologisk datering av ekpålar i sundet framgick att människor under 1000-talet förekommit på platsen men inte varit bosatta här förrän tidigast i mitten av 1200-talet. Möjligen har landvägen mellan Uppland och Södertörn redan på 1000-talet gått via Stads- holmen.

□ The few loose finds from the 10th and 11th centuries, as well as the large-scale archaeological excavations, mainly the Helgeandsholmen excavation of 1978–80, indicate early visits to these islands. No permanent settlement has emerged within the medieval town area before the middle of the 13th century.

Stockholms runstenar

Runstenarna är vårt äldsta skriftliga källmaterial och är i allmänhet resta som minnesstenar av anhöriga vid vägbroar och vägkorsningar, där många människor passerade.

Tio runstenar är kända från Stockholm och av dessa kommer med stor sannolikhet fyra från det medeltida stadsområdet. Endast två av de senare finns kvar. Den större satt i grunden till ett medeltida hus nära Järntorget men plockades ut i slutet av 1800-talet och placerades så småningom på Skansen innan den fick sin nuvarande plats i Medeltidsmuseet våren 1991. Den mindre sitter ännu kvar som grundsten i hörnfastigheten Kåkbrinken/Prästgatan. Den tredje runstenen låg som tröskelsten i gråbrödernas klosterkyrka men försvann därifrån i slutet av 1700-talet. Den är känd genom en avbildning från början av 1600-talet liksom de båda förstnämnda. Den fjärde stenen är endast omnämnd och har stått vid Storkyrkobrinken innan den försvann.

Dessa runstenars ursprungliga placering kan inte exakt anges men mest troligt är att de på 1000-talet rests vid vägbroar på Stadsholmen i norr och söder. Någon längre sträcka kan de knappast ha forslats, då det funnits gott om byggnadsmaterial på de närbelägna malmarna.

□ Runestones from the 11th century are our earliest-known written sources and were usually raised by relatives of the dead as memorial stones.

Of the ten known runestones in Stockholm four are from Gamla Stan (the Old Town) though only two still remain. They were presumably raised near the road bridges on Stads- holmen (the Town Island) not far from where they were later found.

Uppkomstsägnera

Sägnera kring Stockholms uppkomst fick ny näring under 1600-talet. Historikern Joh Mesenius återger 1611 sägnera om hur borgarna i Sigtuna efter esternas nedbränning av staden (1187) sjösätter en urholkad stock, fullastad med guld och silver, och bestämmer, att där stocken flyter i land skall en ny stad byggas. Detta skedde vid en liten holme mitt i den nuvarande huvudstaden. Den andra sägnera handlar om den fattige fiskaren på Tynnelsö som med sin stora laxfångst flyr undan Strängnäs-biskopen och hamnar med sin hustru på en holme som senare skulle kallas Stockholm.

Den första är en vandringsägnera och den andra syftar på biskop Hans Brask i Linköping och är således inte äldre än 1500-talet.

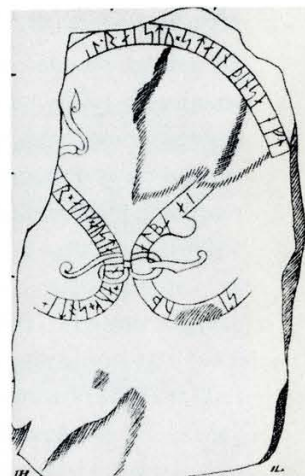
Stocksundet – Norrström

Den isländske författaren Snorre Sturlasson besökte Sverige omkring 1220 och gästade därvid lagman Eskil i Västergötland. I sin tio år senare nedtecknade norska kungasaga Heimskringla berättar han hur den norske kung Olav omkring år 1000 härjade runt Mälarens stränder. Han blev då instängd av svenske kung Olof, som låtit slå en spärr med järnkedjor över Stocksundet. Kung Olav grävde sig då igenom näset vid Agnefit ut till havet och lyckades så undkomma med alla sina skepp.

Stocksundet kan vid tiden för Snorres Sverigevistelse endast åsyfta Norrström, som då var den enda öppna farleden in till Mälaren. Detta blir än tydligare i den samtidigt nedtecknade Ynglingasagan: "Från hela Svitjod falla allt rinnande vatten ut i Lågen (Mälaren), men denna har endast ett utlopp och detta så smalt, att många åar äro bredare. När det regnar mycket och snön smälter, rinner vattnet till så häftigt,

att det är forsfall ut genom Stocksund, och Lågen stiger så högt upp på land, att det översvämmar vitt omkring". Allt detta stämmer så väl med de faktiska förhållandena för Norrström under 1200-talets första hälft att man med fog kan misstänka att Snorre själv besökt platsen eller i vart fall fått en noggrann beskrivning härav under sin Sverigevistelse.

■ Runestone from 11th century, used as threshold stone in Riddarholmskyrkan (Riddarholm Church) c. 1270, drawn in the 17th century but now lost.

■ The Icelandic author, Snorre Sturlasson, gives a very realistic picture of Norrström (Stocksund) and Mälaren (Lågen).

Hänge av brons, vikingatid, troligen till hästmundering, Helgeandsholmen. Foto G Jansson/M Pettersson, ATA.

■ Pendant of bronze from the 11th century, Helgeandsholmen.

Helgeandsholmens två öar

Ett viktigt resultat av Helgeandsholmsundersökningen 1978–80 framkom först sedan kyrkogården undersökts och arkeologerna grävt sig ned till vad man trodde skulle vara ett sammanhängande kulturlager från 1200- och 1300-talen. Dessa lager var emellertid avbrutna av vattenavsatta jordmassor med rester efter bryggor utmed ett dike, diagonalt över området i sydväst-nordöstlig riktning. Därav framgick tydligt att här funnits ett vattenfyllt sund ännu medan de omgivande partierna höjt sig över vattenytan. Helgeandsholmsön hade synbarligen ursprungligen bestått av två öar, en större nordvästlig och en mindre sydöstlig ö.

En närmare undersökning av den sydöstligt belägna, mindre ön visade att den bestod av flera lager påfört och omrört åsmaterial ovanpå en ursprunglig åsyta av i vatten fint svallat grus. Mellan de påförda lagren och den orörda åsen fanns en strimma som innehöll jord, kol och små fragment av obrända djurben. Den

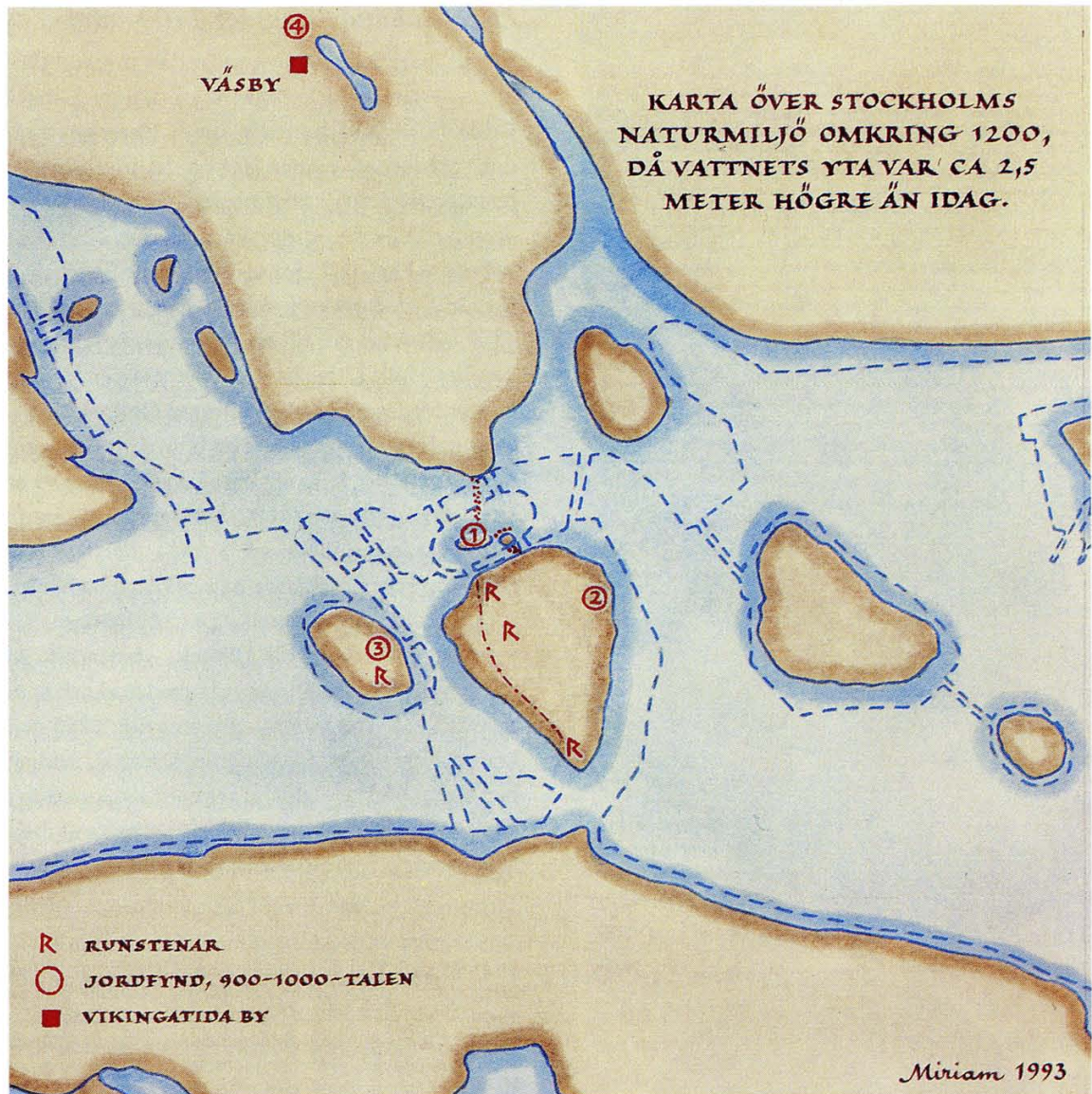
ursprungliga åsen steg mot söder och där var det påförda lagret tunt, medan det ökade kraftigt mot norr till en tjocklek av ca två meters utfyllnad. Det tunna skiktet med kol och djurben har daterats till 1000-talet. Enligt grävningens ledaren Anders Ödmans uppfattning har ön då varit en udde till Stadsholmen men avskilt från denna genom en grävd kanal och det överblivna materialet använts för att höja ön, kanske i syfte att där anlägga ett vaktorn. Den kraftiga, rundade skalmuren, som utgjort grund till kyrkogårdsmuren, skulle då få en nöjaktig förklaring och enligt myntfynd kunna vara uppförd vid 1200-talets mitt som ett "lås" för Mälaren i anslutning till en pålspärr över Norrström.

□ The archaeological excavations of 1978–80 were able to show that Helgeandsholmen originally consisted of two islands. The smaller, easterly island had a disturbed ridge level from the 11th century AD.

Del av utställningen om Stockholms uppkomst i Medeltidsmuseet. Foto H Hultgren.

□ Part of the display on the origins of Stockholm.

Stockholms naturmiljö o 1200 e Kr, då vattnets yta var ca 2,5 m högre än idag (blå strecklinje). Inom det medeltida stadsområdet finns inga spår efter fast bosättning före ca 1250. Däremot antyder fynden av runstenar samt ekpålar och byggnadsdetaljer av ek i norra segelleden (röd punktmarkering), daterade till omkring år 1000, att landvägen söderut gått över Stadsholmen. Karta Miriam Hallerdt.

□ The natural environment of Stockholm c. 1200 A.D., when the water level was some 2.5 metres higher than today (note the blue line). There are no indications of permanent settlement in the medieval town area before c. 1250. The find of four runestones (R), oak poles and building details, dated to c. 1000 A.D. (note the red dots), indicate, however, a land passage over Stadsholmen.

Bild saknas

Östersjöhandeln under 1100-talet

Så vitt man vet kom Sverige redan under 1100-talets senare del i kontakt med den av Lübeck ledda nordtyska handeln inom Östersjöområdet. Städernas gemensamma handelsintresse resulterade snart i ett förbund, den sk *hansan*, dominerat av de nordtyska städerna.

Sedan Henrik Lejonet, hertig av Sachsen, i förbund med tyske kejsaren förvärvat Lübeck 1157 och gjort det till en tysk stad, befrämjade han kraftfullt Lübecks handelsintressen genom en rad fördrag; bl a slöts ett med Gotland 1161. Originalen som var skrivit på latin är försvunnet men innehållet är känt genom avskrifter. Det är närmast en fredstraktat, vari gotlänningarna tillförsäkras handelsfred i hela hertigdömet Sachsen och tillerkänns samma nåd och rätt, som tillkommer hertigens egna köpmän.

Nyligen återkom till Lübecks stadsarkiv en tidig avskrift av ovannämnda fredstraktat, som av tyska experter daterats till omkring 1225 och är den äldsta kända avskriften. Delar av arkivet har sedan andra världskriget varit evakuerade i f d östtyska saltgruvor och först i samband med återföreningen lämnats tillbaka till Lübeck.

En tidig avskrift o 1225 av den sk Artlenburgtraktaten återfanns nyligen i Lübecks stadsarkiv bland de från f d Östtyskland återlämnade dokumenten, som förvarats i saltgruvorna. Originalen från den 18/10 1161 är utfärdat av Henrik Lejonet, hertig av Sachsen och Bayern, som fick Lübecks handel att blomstra genom handelsavtal med Nordeuropas städer. I traktaten 1161 tillerkänner han gutarna i stort sett samma rättigheter som lübeckarna och garanterar dem även handelsfred. Tillhör Archiv der Hansestadt Lübeck.

Lübecks stadsvapen. Avtryck 12 mars 1256.

Nästa sida: Birger Jarls äldsta sigill, övertaget av hertig Magnus efter 1255. Avtryck från 22/7 1275. Foto K Eriksson, RA.

■ *The earliest seal of Birger Jarl.*

Stockholms uppkomst

Ett flertal samverkande faktorer bör ha spelat en avgörande roll för anläggandet av en stad omkring 1250 vid Mälarens utlopp.

De naturliga förutsättningarna var då synnerligen gynnsamma och måste tillmätas stor betydelse vid valet av platsen: skärningspunkten mellan den norrifrån kommande landvägen och den sedan början av 1200-talet enda farbara vattenleden in till Mälaren. Genom den fortgående landhöjningen hade nivåskillnaden mellan Saltsjön och Mälaren ökat så mycket, att strömmen under vårmältningen blev ett seglationsproblem, vilket främst drabbade de allt större och lastdrygare koggarna. Tidpunkten för uppkomsten av Stockholms strömmar är ännu inte definitivt klarlagd. När Norrström och Söderström bildats blev Stadsholmen en naturlig omlastningsplats.

Mälaren med dess rika spannmålsbygder var sannolikt sedan 1100-talet föremål för de lybska köpmännens handelsintresse. Koppar- och järnbrytningen i Bergslagen jämte den begynnande handeln på Norrland var andra viktiga faktorer, som nödvändiggjorde en omlastnings- och stapelplats för utförsel av spannmål, skinn och metaller samt införsel av främst salt, kläde, kryddor och vin från Västeuropa.

En annan viktig förutsättning för en stad just här var att öarna var lättförvarade och väl lämpade för en stark befästning, som kunde fungera som ett "lås" för Mälaren och dess uppväxande städer. Här fanns även möjligheter till fiske och kvarndrift i omedelbar närhet.

Den under 1100-talets senare del påbörjade kolonisationen av Finland återupptogs av Birger Jarl vid mitten av 1200-talet och ledde till att en stor del av södra och sydvästra Finland inlemmades med Sverige. Detta stärkte säkert

behovet av en befäst stad vid Mälarens utlopp – ett i rikets mitt beläget politiskt och administrativt centrum.

Det fanns således starka ekonomiska och politiska skäl till grundandet av en stad vid Mälarens utlopp just vid mitten av 1200-talet. Som ett viktigt led i denna process bör även den handelstraktat som Birger Jarl 1250/51 slöt med Lübeck betraktas.

■ Several interacting factors, mainly of a financial and political nature, had an important role in the establishment of Stockholm c. 1250.

■ The formal interpretation of the name Stockholm presents no problems. The first part of the name corresponds to the Old Swedish noun *stocker* "stock" (log) and the second part to the Old Swedish *holme* or *hombler* (island). On the other hand there have, ever since the 17th century, been different opinions about the interpretation of the factual background for the make-up of the name. The most long-lived theory is based on the name Stocksund, which is regarded as being the old name for Norrström.

Äldsta belägget för namnet Stockholm är ett skydds brev för Fogdö kloster, daterat i Stockholm juli 1252. Riksarkivet, DS 390. Foto Hans Rydberg, RA.

■ The earliest evidence for the name Stockholm: a letter on parchment, July 1252. National Archives, DS 390.

Namnet Stockholm

Den formella tolkningen av namnet Stockholm erbjuder inga problem. Namnets första led motsvarar det fornsvenska substantivet *stocker* "stock" och den senare leden fornsvenskans *holmber* eller *holme*.

Däremot råder starkt delade meningar om tolkningen av den sakliga bakgrunden till namnets sammansättning. I sin skrift "Sveopenta-protopolis" 1611 åberopar Joh Messenius den folkliga tolkningen av sägnen om den iland-flutna stocken.

Ett annat tolkningsförslag, som på olika sätt varierats alltsedan 1600-talet, är att namnet Stockholm kommer av Stocksund, som antas vara det äldre namnet på Norrström. Namnet skulle då vara en förkortningsform av ett ursprungligt Stocksundsholm. Dock är det osäkert om namnet Stocksundet verkligen har funnits som äldre benämning för Norrström, då man härvidlag endast kan bygga på uppgifter i Snorre Sturlassons sagor, nedtecknade omkring 1230. Om man utgår från Stocksund, överför man tolkningsproblemet till sundnamnet.

I sin uppsats "Namnet Stockholm" 1942 gör Jöran Sahlgren gällande, att sundet fått sitt namn efter en bro eller spång av stockar, anlagd "för att underlätta den besvärliga passagen över sunden vid Stockholm. Säkerligen byggdes redan före år 1000 den första spången över Stocksund."

Sahlgrens tolkningsförslag får stöd av den tidigare framkastade teorin om den ursprungliga platsen för de som byggnadsmaterial återanvända runstenarna under stadens äldre byggnadsskede, nämligen att de stått vid vägbroar på Stadsholmen i norr och söder. Lösfynden från 900- och 1000-talen stöder tanken.

En långlivad teori, som innebär att Norrström ursprungligen fått namnet Stocksund efter förpålning i sundet — antingen de använts i försvarssyfte eller som underlag för en bro — har fått förnyad aktualitet genom grävningarna på Helgeandsholmen 1978–80. Med hjälp av dendrokronologin kunde de äldsta pålarna i sundet norr om holmarna föras tillbaka till 1000-talet, då strömbildningen ännu inte börjat. Enligt dagens geologer skulle detta ha inträffat först omkring 1100.

Karta över Stockholm vid 1200-talets slut med äldsta stadsmuren och allmänna byggnader under perioden 1250–1300 markerade med röd färg och stadens hamnar med blå färg. Årtalen anger namnens äldsta kända förekomst. Karta Miriam Hallerdt.

□ Map of Stockholm from the end of the 13th century showing the original Town Wall and main buildings from 1250–1300 (note the red colour) and the harbours (note the blue colour). The dates given represent the earliest-known year of each building's existence.

Hospitalet omnämnt 1278 (t v),
stadssigill 1281 (mitten) och
Klara kloster 1285 (t h). Riksarkivets brev; DS 634, DS 727,
DS 922. Foto K Eriksson, RA.

Stadskaraktär

Från och med 1270 finns det ovedersägliga tecken på att Stockholm började få stadskaraktär.

Då grundlades här på kung Magnus Ladulås initiativ ett tiggarmunkskloster av franciskanorden. Sådana kloster förlades alltid till städer, där munkarna för sitt allmosetiggeri erhöll ett tillräckligt stort befolkningsunderlag. Ett annat säkert tecken på stadskaraktär var förekomsten av ett spetälskehus eller hospital. Ett sådant fanns i Stockholm och är omnämnt i brev redan 1278 (DS 634).

Slott och rådstuga fanns tidigt enligt ett dokument från 1279, där en "magister burgen-sis", dvs slottsfogde, omtalas, och ett annat från 1281, där stadens sigill för första gången är omnämnt.

I ett dokument från 1288 (DS 978) omnämns stadsdelen Normalm, Norra bron samt den äldsta stadsmuren. Här lovar kung Magnus

alla dem som bosatte sig inom Klara klosters område på Normalm "samma rättigheter som borgarna inom murarna". I ett annat brev av den 17 juni 1288 nämns för första gången "det område som kallas Södermalm" (DS 965).

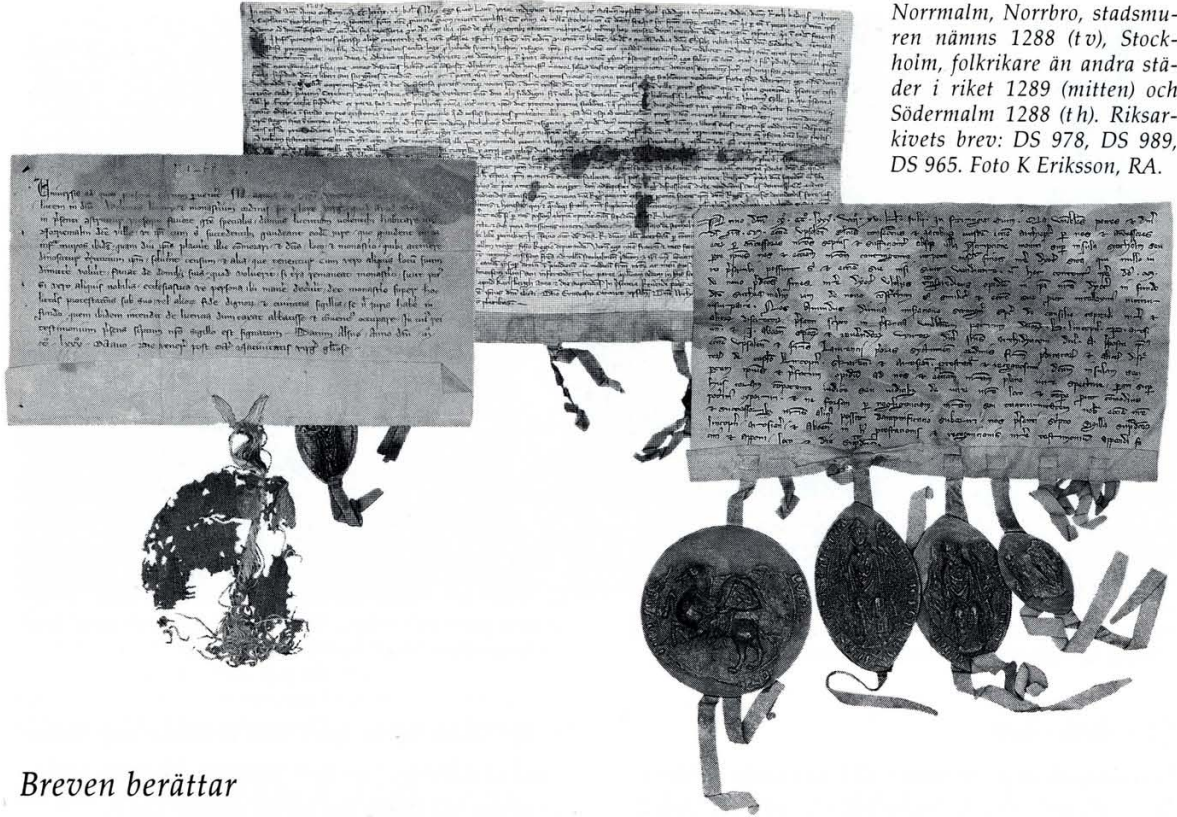
Klara kloster invigdes 1289 men är omnämnt i en handling redan 1285 (DS 922).

Dominikanerkonventet i Sigtuna skrev 1289 i en inlaga till påven: "att köpstaden Stockholm under loppet av några få år hade blivit folkrikare än flertalet andra städer i riket" (DS 989).

Slutligen hade Stockholm i slutet av 1200-talet en egen stadslag, den s k *Bjarköarätten*.

□ From 1270 onwards there is incontrovertible evidence that Stockholm had already begun to acquire the character of a town. There is written source material remaining in the form of letters and wills, where official buildings and institutions are named.

Normalm, Norrbro, stadsmuren nämns 1288 (t v), Stockholm, folkrikare än andra städer i riket 1289 (mitten) och Södermalm 1288 (t h). Riksarkivets brev: DS 978, DS 989, DS 965. Foto K Eriksson, RA.

Breven berättar

Det skriftliga källmaterialet innehåller uppgifter om Stockholms offentliga byggnader och institutioner under medeltiden. Uppgifterna kommer huvudsakligen från två grupper av handlingar, dels sådana som legat i stadens rådhusarkiv, dels sådana som tillhört kyrkan och klostren samt stadens gillen.

I den första gruppen av handlingar finns framför allt stadens tänkeböcker, jordeböcker, ämbetsbok, skottböcker och räkenskaper, avseende stadens förvaltning, samt privilegiebrev.

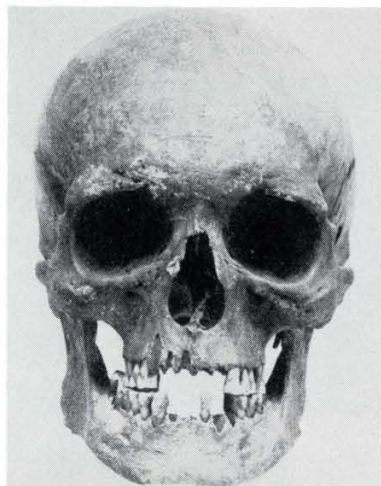
Den andra stora gruppen omfattar främst brev och testamenten samt även klosterannaler eller årsböcker, ofta försedda med marginalanteckningar om viktiga händelser. En del av dokumenten införlivades med det kungliga ar-

kivet vid 1500-talets mitt i samband med Gustav Vasas reduktion och en del har återfunnits i Vatikanbibliotekets arkiv i Rom.

▣ The written source material contains information on Stockholm's official buildings and institutions during the Middle Ages and comprises mainly two groups. In the first there are the town's *tänkeböcker* (a type of minute book of council and legal proceedings), jordeböcker (applications for the registration of title deeds in connection with properties), tax books and other account books. The second group is about the church and the monasteries and contains mainly letters and wills as well as annals.

Birger Jarl (1250–1266) valde att begravas i Varnhems klosterkyrka, där han bekostat de på 1250-talet nyslagna valven. Enligt tidens sed gjordes då ett stiftarporträtt av jarlen i form av ett konsolhuvud i sandsten med placering i valvkolonnen ovanför predikstolen. Birger Jarl bär en ovanlig hertigkrona, sammansatt av både rosor (kontinen-

tal typ) och treflikiga blad (engelsk typ). Foto F Bruun, SSM. — Th Birger Jarls kranium. Foto ATA.

□ Birger Jarl, Duke and Regent of Sweden (1250–1266). Contemporary portrait with a ducal crown on a sandstone corbel in the Abbey Church of Varnhem.

Erikskrönikan

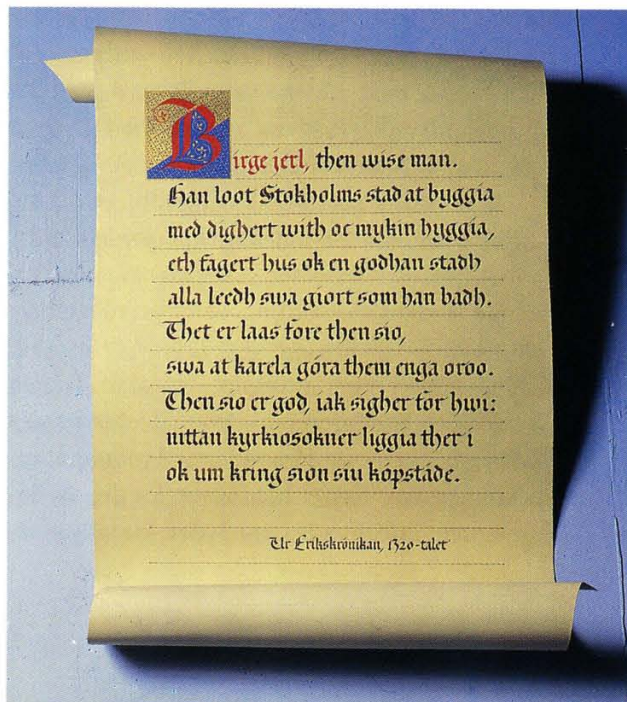
Erikskrönikan är Sveriges äldsta kända rimkrönika. Den är av kontinentalt snitt och anses vara nedskriven på 1320-talet. Författaren är okänd, men mycket talar för att han hörde hemma i Mälardalen och stod den regerande folkungaätten nära.

I krönikan finns källan till vår kunskap om Birger Jarls korståg i Finland, Stockholms grundläggning, Håtunaleken och Nyköpings gästabad, kungarna och välkända stormän.

Erikskrönikans välkända rader om hur Birger Jarl grundade Stockholm anses av historikerna idag återge en vid krönikans nedteckning på 1320-talet ännu levande tradition. I krönikan pekas på de viktigaste förutsättningarna för att grunda en stad vid Mälarens utlopp som att sätta "laas fore then siö" genom att bygga "et fagert huss (borg) ok en godhan stadh". Foto Göran Fredriksson, SSM. Utdrag ur Erikskrönikan. Kalligrafi Kerstin Anckers.

□ The famous lines in Eric's Chronicle from the 1320s on how Birger Jarl founded Stockholm and built a castle.

Krönikan börjar med Erik Eriksson och slutar med skildringen av den treårige Magnus Erikssons val till kung vid Mora stenar 1319.

Birge jarl, then wise man.
 Han loot Stokholms stad at byggja
 med digbert with oc mykin byggja,
 eth fagert hus ok en godhan stadh
 alla leedh swa giort som han badh.
 Thet er laas fore then siö,
 swa at karela göra them enga oroo.
 Then siö er god iak sigher för hwi:
 nittan kyrkiosokner liggja thet i
 ok um kring sion siu köpstæde.

Ur Erikskrönikan, 1320-talet

Birger Jarls slott uppfördes under 1200-talets senare hälft som en ringborg runt en äldre kastal. Den norra ringmuren med rester av hus, byggda mot muren, är delvis bevarad och kan ses i nuvarande Slottsmuseum. Modell av slottet omkring 1300, utförd 1942. Foto C Heideken, SSM.

■ *The castle of Stockholm, c. 1300. Model, 1942.*

Birger Jarl Magnusson (1250–1266)

Den viljestarke Birger Magnusson från Bjälbo i Östergötland utnämndes 1248 till jarl och blev därmed militär befälhavare i Sveariket. Medan han befann sig på korståg i Finland, dog hans svåger kung Erik år 1250. Under Birgers frånvaro valde rikets stormän Birgers 12-åriga son Valdemar till kung (enligt Erikskrönikan). Dock utövade Birger Jarl ett mycket starkt inflytande på den veke sonen och var egentligen den som styrde riket.

Birger Jarls namn är främst knutet till *traktaten med Lübeck* 1250/51 och till de sk *fridslagarna*: tingsfrid, hemfrid, kyrkofrid och kvinnofrid. Han anses också ha byggt eller i vart fall påbörjat byggandet av borgen, sannolikt intill en kastal från 1100-talet, samt den äldsta stadsmuren utmed nuvarande långgatorna i syfte att

genom ett starkt försvar stärka kungamaktens inflytande över den nya staden.

Han ligger begravd i Varnhems klosterkyrka.

■ *Birger Jarl, Duke and Regent of Sweden* 1250–1266, created the right conditions for the establishment of Stockholm, mainly through a newly-drawn-up trading treaty with Lübeck in 1250/51, whereby the Lübeck merchants, through a series of privileges, were tempted to settle in Sweden.

■ *Eric's Chronicle*, written down in the 1320s, is the earliest verse chronicle in Sweden. This genre originates from the Continent. The author is unknown, but would probably have been closely related to the ruling Folkunga dynasty, whose history is here described.

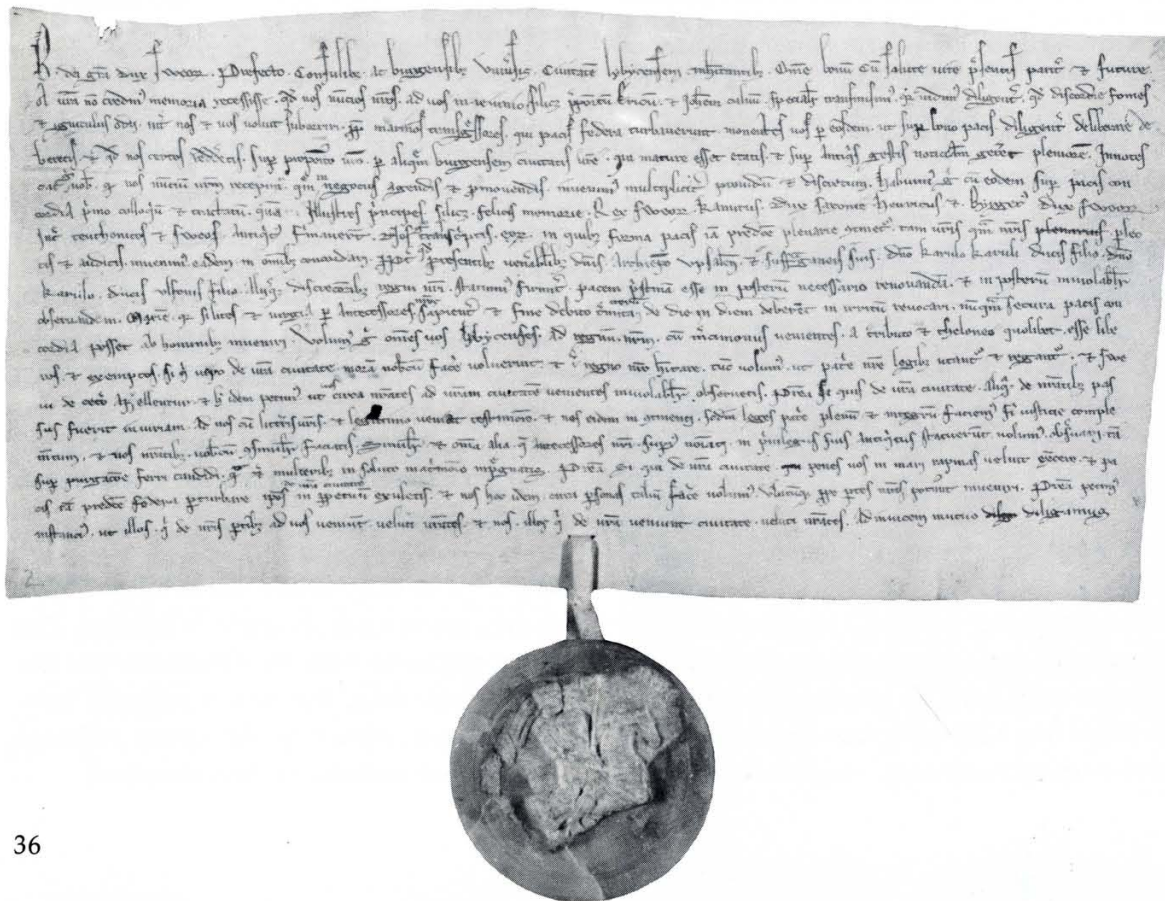
Birger Jarls andra hertigsigill, avtryck 1257. Foto K Eriksson, RA.

□ Birger Jarl's second seal on a letter dated 1257.

Handelstraktaten 1250/51

Birger Jarl skapade förutsättningarna för staden Stockholm, bl a genom att upprätta en handelstraktat med den dominerande hansastaden Lübeck. I denna tillerkändes lybska köpmän en rad privilegier, som skulle locka dem att slå sig ned i Sverige. De befriades från all slags skatt och tull men skulle lyda under landets lagar och i fortsättningen kallas svenskar. Tillhör Archiv der Hansestadt Lübeck.

□ Birger Jarls Trading Treaty 1250/51.

Valdemar Birgersson (1250–1275)

Efter Birger Jarls död 1266 råkade kung Valdemar i konflikt med sina yngre bröder, särskilt med den viljestarke Magnus, som redan nio år efter faderns död lät utropa sig till kung. Det dröjde emellertid ytterligare fyra år innan Valdemar hade accepterat situationen och skrev sig: Valdemar, fordom konung. Under Valdemars regeringstid inträffade flera viktiga händelser, bland annat ett herremöte i Stockholm 1269, där många av rikets stormän samlades för att dryfta rikets angelägenheter, sannolikt på Slottet.

□ During the reign of *Valdemar* (1250–1275) several important events took place in Stockholm, including an assembly in 1269, where many of the chief men of the realm gathered, probably in Stockholm Castle.

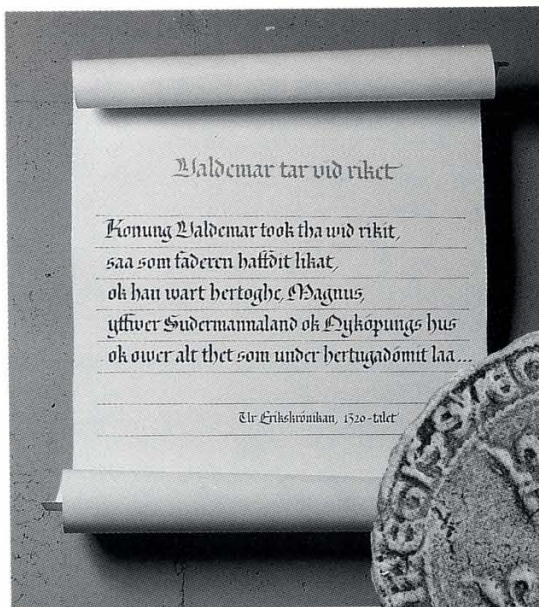
Kung Valdemar Birgersson. Sandstenshuvud från omkring 1270 i Skara domkyrka. Foto Lennart Karlsson.

□ *King Valdemar Birgersson. Sandstone head from the east window of Skara Cathedral. C. 1270.*

Utdrag ur Erikskrönikan. Kalligrafi K Anckers. Foto G Fredriksson, SSM.

Kung Valdemar Birgerssons sekret 1286, känt även i avtryck från 1267. Foto RA.

□ *Privy seal (secretum) of King Valdemar. Impression on a letter dated 1286.*

Magnus Ladulås som stiftare av Gråbrödraklostrets kyrka. Kalkmålning i övernaturlig storlek från omkring 1440, möjligen målad ovanpå en äldre förlaga. Målningen är en pendang till drottning Helvigs porträtt. De satt från början synliga högt upp på utsidan av södra långhusmuren men när nuvarande sidoskepp kom till i slutet av 1400-talet, hammade de på vinden ovanför de nya valven och är nu svåråtkomliga. Foto Margareta Weidhagen-Hallerdt, SMM.

Magnus Ladulås Birgersson (1275–1290)

När Magnus tog över makten 1275 var han redan 35 år gammal. Enligt den ca 50 år senare skrivna Erikskrönikan valdes han till kung vid Mora stenar utanför Uppsala.

Magnus hade sitt huvudsäte i Alsnö kungsgård på Adelsö i Mälaren. I mars 1279 höll han ett herremöte där.

Vid detta tillfälle utfärdades *Alsnö stadga*, som var skriven på latin men nu finns bevarad med svensk text i en senare avskrift från 1320, där den ingår som tillägg i Äldre Västgötalagen.

Magnus Ladulås har gjort sig känd som kyrkans beskyddare genom stora donationer till kyrkor och kloster. På hans tillskyndan anlades

King Magnus as founder of the Franciscan Church in Stockholm. Mural, painted c. 1440, in this church, now known as Riddarholmskyrkan.

Magnus Ladulås kontrasigill med trekronorsvapnet avbildat för första gången men med kronorna annorlunda grupperade. D 9 cm. Förekommer 1275–78. Efter H Fleetwood, RA.

Privy seal (*secretum*) of King Magnus Birgersson. Drawing from a fragmentary impression.

Gråbrödraklostret och Klara kloster i Stockholm. Inrikespolitiskt framstår han som en nydanare även om han i mycket byggde vidare på faderns politiska system. Riksrådet tillkom emellertid under Magnus regeringstid och det världsliga frälset och riddarväsendet blev först nu fullt utbildade. Den första kända riddardubningen ägde rum i samband med invigningen av Klara kloster 1289.

King Magnus Ladulås (1275–1290) became known as the patron of the Church because of his large donations to churches and monasteries, including the Greyfriars Monastery, where he was buried two years after his death.

Den helige Franciskus stigmatisering (överst) och S:ta Klara omgiven av två klarissor (nederst) hör till de sk Danvikstavlorna. Namnet kommer av att de tillhör Danvikens hospital. Troligen har de tidigare tillhört klarissor, som vid reformationen övertog Helgeandshusets verksamhet och flyttade till det upplösta Franciskanerklostret. Sjuk- och åldringsvården samordnades 1551 av

Gustav Vasa i det nyinrättade hospitalet i Danviken. Tillhör Danvikshem. Foto F Bruun, SSM.

▣ The stigmatisation of St Francis and of St Clare with two of her nuns. Paintings on the predella or plinth of a Flemish altarpiece from the early 16th century. This probably once belonged to Klara Kloster.

□ The reliability of the Parhelion Painting is mainly evident from a comparison between this picture of Storkyrkan and a measured drawing from the 18th century of the west facade, where the only discrepancy is the enlarged west portal.

Kyrkliga institutioner och byggnader

Det medeltida Stockholms kyrkliga institutioner är med ett fåtal undantag avbildade på såväl Vadersolstavlan från 1535 som *Blodbads-tavlans* kopia från 1676 (se s 56 f). Byggnadernas allmänna belägenhet är i stort sett riktig men där finns påtagliga brister i orientering och detaljåtergivning, speciellt i *Blodbadstavlan*. Vadersolstavlan är uppenbarligen mera trovärdig. Vid en jämförelse mellan arkitekten J E Carlbergs uppmättningsritningar av Storkyrkans västfasad — innan han 1736—42 skapade dess nuvarande exteriör — och Vadersolstavlans bild av Storkyrkan, är den där förstörade västportalen den enda avvikelser av betydelse.

Storkyrkan var under medeltiden Stockholms enda församlingskyrka, kallad "Bykyrkan" eller S:t Nicolai, efter sjöfararnas och köpmännens beskyddare. Kyrkan omnämns första gången i ett testamente från 1279.

Kyrkan var till en början rätt liten men utvidgades efter hand med kor på södra och norra

sidan. Omkring år 1400 fördubblades kyrkan mot öster och fick ett femkantigt korparti och kapell längs sidorna. Kyrkan hade valv och var täckt med långsgående sadeltak och vinkelställda sadeltak över kapellen. Först omkring 1420 fick kyrkan ett västtorn tillagt och söder om detta byggdes ett större kor, Sjalakoret. Under Sten Sture däs tid höjdes valven, ett nytt kapell byggdes norr om tornet och hela byggnaden försågs med ett långsgående sadeltak.

□ Storkyrkan, or St. Nicholas' Church, was the only parish church in Stockholm during the Middle Ages, and is known to us from 1279. From the beginning the church was very small, but later extended. The church was doubled in size c. 1400 to the east and in 1420 achieved a west tower and a larger choir, the Souls Choir. During the latter half of the 15th century the vaulting was heightened and the church was also given a completely new roof.

Klostren

Under medeltiden fanns i Stockholm tre kloster, alla grundlagda genom kungliga donationer och tillhörande tiggarrordnarna. Johanniter-riddarna i Eskilstuna hade en "klosterfilial" på Helgeandsholmen, kallad "Munkagården".

Franciskanerklostret grundlades omkring 1270 genom en donation av Magnus Ladulås. Klostret kom att kallas Gråmunkeklostret efter ordensdräktens färg och holmen Gråmunkeholmen.

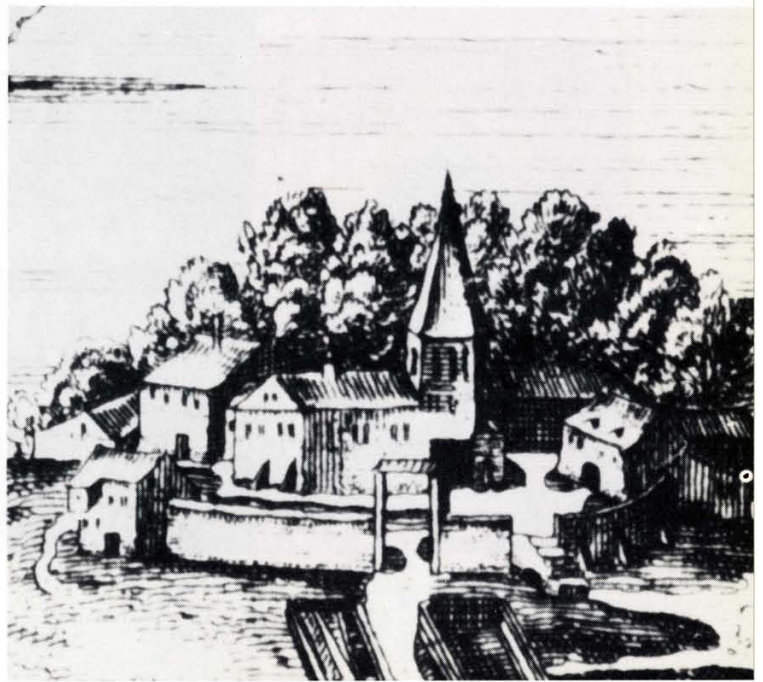
Klosterkyrkan (nuvarande Riddarholmskyrkan) byggdes under 1280- och 1290-talen på Magnus Ladulås bekostnad av tegel från tegelbruket vid Rörstrand, donerat 1290. Enligt Magnus Ladulås vilja blev han begravd här, men först 1292, två år efter sin död. Gråbröderna lämnade klostret 1527 men det revs först senare. Några ytterväggar och ett välvt rum finns ännu kvar.

■ *The Franciscan Friary (left), from the Blood Bath Picture, where the church has been given a west tower instead of roof turrets.*

Klara kloster tillhörde franciskanernas kvinnliga del och grundlades 1285 genom en donation av Magnus Ladulås, som lämnade över den gamla hospitalstomten på Norrmalm jämte stora jordegendomar och en kvarn till deras försörjning. Vid invigningen 1289 dubbade kungen sin egen son Erik till riddare samtidigt som dottern Rikissa, endast sju år gammal, sattes i klostret, där hon i sinom tid blev abbedissa. I samband med reformationen lät Gustav Vasa 1527 riva klostret och kyrkan och återanvände byggnadsmaterialet till de nya försvarsanläggningarna. Nunnorna flyttade till det övergivna gråbrödraklostret och tog över driften av Helgeandshusstiftelsen.

■ During the Middle Ages there were three monasteries in Stockholm belonging to the orders of friars and founded through royal donations: The Franciscan Friary (left) was built c. 1270, and Klara Kloster in 1285.

■ *Klara Kloster, from the Blood Bath Picture. The church is also wrongly drawn here, with a strong tower.*

Dominikanerklostret med takryttare på kyrkan, detalj ur Vadersolstavlan. Foto F Bruun, SSM.

■ *The Dominican Friary was built in 1343. Note the roof turrets on the church. Detail from the Parhelion Painting.*

Dominikanerklostret erhöll vid Magnus Eriks-
sons kröning 1336 en i södra stads kvarteret
belägen tomt, men först efter tillstånd av påven
1343 påbörjades byggandet av Svartbrödra-
klostret, så kallat efter den svarta kåpa bröder-
na bar över sin vita dräkt. Sigtunakonventet
hade dock redan 1289 inköpt ett hus i Stock-
holm och fått tillåtelse att tigga allmosor vid
sältranbodarna. Konventet upplöstes 1528 och
byggnaderna bröts till stor del ner 1547. Två
välvda källarrum finns kvar än idag. Rivnings-
materialet återanvändes i slottet.

I kyrkan har funnits en undergörande altar-
bild av Kristi nedtagande från korset, känd som
Helga lösen. Dess mirakulösa kraft gjorde
Stockholm till en vallfartsort. Ett 80-tal under-
verk finns beskrivna av en av konventets prä-
ster i en ännu bevarad mirakelsamling från
1400-talets början. En uppfattning av bildens
utseende får man dels av svartbrödrapriorns
sigill, känt från 1509, dels av två pilgrimsmär-
ken, funna i Vadstena och på Helgeandshol-
men. (Motstående sida.)

*Dominikanerklostrets två beva-
rade, välvda källarrum från
1300-talet. Foto L af Petersens,
SSM.*

■ *The two remaining vaulted
cellars of the Dominican Friary
from the 14th century.*

Vården av sjuka, fattiga och åldringar

Under hela medeltiden var kyrkan den drivande kraften bakom Stockholms välfärdsinrättningar. Hospitalen var sannolikt de äldsta och särskilt avsedda för smittsamt sjuka. Örjansgården i Stockholm omnämns första gången 1278. Storkyrkan delade varje söndag och fredag ut allmosor till de fattigaste och inrättade på 1420-talet en stiftelse, Sjalakoret, med uppgift att mot betalning förrätta mässor samt dela ut allmosor. Till stiftelsen var fastigheten Själagårdsgatan nr 13 knuten med karaktär av ålderdomshem och sannolikt den största anstalten för stadens äldsta vid sidan av Helgeandshuset. Även i klostren fanns sjukstugor, där munkarnas medicinska erfarenhet kom allmänheten till godo. Universalmedlet var åderlätning. I övrigt bestod behandlingen av sängläge, bad, vila, svett- och urindrivande medel samt laxering och allehanda örtdekokter mot smärta och feber.

Själagården är den bäst kända av Stockholms senmedeltida välfärdsinrättningar. Vid rivningen av fastigheten fann man oväntat betydande rester av den medeltida gården under senare påbyggnader och tjocka putslager. Rivningen av ett av Stockholms märkligaste medeltidsminnen stod inte att hejda men den väl bevarade källarvåningen räddades åt eftervärlden och bär nu upp ett pensionärshem.

□ During the Middle Ages the Church was the driving force behind Stockholm's various charitable establishments. Of these the best known is *Själagården* (the Souls Almshouse), built in the 1420s. It was a foundation for the elderly people of the town, who were looked after here in return for payment.

Själagården, omnämnd 1430, revs 1932. Efter dokumentationen gjordes en detaljerad modell (interiör från Baggensgatan) av Schärman/Sejer ca 1940. Foto H Hultgren, SSM.

□ With the demolition of the property at No. 13, *Själagårdsgatan* in 1932 were found unexpectedly significant remains of the medieval *Själagården* under later additions and layers of plaster. The house was demolished, however, after being thoroughly recorded, but the cellars have been saved.

Pilgrimsmärke från Svartbrödraklostret och klostrets priorsigill i avtryck från 1509. Foto H Hultgren, SSM.

□ *Pilgrim's badge from the Blackfriars' Monastery and the Prior's seal from 1509.*

Magnus Eriksson (1319–1360)

Blott tre år gammal valdes Magnus Eriksson 1319 till Sveriges konung efter sin farbror, som efter brödras mordet vid Nyköpings gästabad drivits i landsflykt. Vid samma tid ärvde Magnus Eriksson Norge efter sin morfar. Under hans minderårighet regerade rådet i båda hans riken. Då han 1332 vid 16 års ålder blev myndig ökade hans besittningar ytterligare genom förvärvet av Skåne. I brev nämns de som tre konungariket.

Inrikespolitiskt hade Magnus till en början stor framgång. Han avskaffade officiellt träldomen 1335 genom Skara stadga. Följande år utfärdade han ett nu förlorat *privilegiebrev* för Stockholms stad. Främst har han dock blivit känd genom ett för hela riket gemensamt lagverk, Magnus Erikssons landslag, som tillkom omkring 1350 och därmed ersatte de tidigare landskapslagarna. Från samma tid är hans stadslag.

De senare åren var fyllda av olyckor och motgångar. Den stora *digerdöden* härjade vid 1300-talets mitt i hela Europa och nådde Stockholm 1350, då enligt beräkningar en tredjedel av stadens invånare strök med. Stormännens stigande missnöje med kungamakten ledde till öppna strider och Magnus avsättning.

Magnus Erikssons stadslag

Denna lagbok för de svenska städerna kom till vid 1300-talets mitt och hade ett särskilt tillägg för Stockholm. Den börjar med Konungabalken, som handlar om stadens styrelse av borgmästare och råd och förutsätter den kungliga fogdens närvaro, speciellt vid domar. Den överensstämmer i åtskilligt med den samtida landslagen. I Ärvdabalken ges dotter lika arvsrätt med son. Vad gäller vissa rättsregler bygger den vidare på den tidigare använda stadsrätten, den sk Bjärköarätten, upptecknad redan i slutet av 1100-talet. I den senare ingår även Birger Jarls fyra fridslagar. Jordabalken ger regler om förvärv av tomter och gårdar i städer och i Byggningsbalken om deras bebyggande, om gator, grannsämja och vådaeld.

□ In 1319, when *Magnus Eriksson* (1319–1360) was only three years old, he was chosen as king of Sweden and at the same time he inherited the crown of Norway from his maternal grandfather. In 1332 his possessions were increased through the acquisition of the province of Skåne. He was known chiefly for his laws, which applied throughout the kingdom and came into existence c. 1350.

Magnus Eriksson äktade 1335 *Blanche av Namur* och året därpå ägde kröningen rum i Storkyrkan. Genom bevarade inventarielistor känner vi till drottning Blankas husapotek, som bla innehöll teriak, enligt *Pharmacopea Holmiensis* från 1686 ett universalmotgift, som kunde bestå av upp till 66 olika ingredienser: huggormar, paddor, pulvriserade människoskallar, mumier mm och användes mot pest och andra farsoter.

Birgitta, helgon och grundare av *birgittinerorden*, lär periodvis ha varit bosatt i Stockholm och troligen har hon då också intagit ställningen som hovmästarinna vid Magnus Erikssons och drottning Blankas hov. Birgitta blev mer och mer kritisk mot kungen och hans utrikespolitik och med tiden en av hans mest illasinnade fiender.

Motstående sida: Magnus Erikssons svenska majestätssigill (9,5 cm), avtryck 1/10 1320, Rigas Hist arkiv, är det äldsta kända. Foto RA.

❑ The royal Swedish seal of Magnus Eriksson (1319–1360). The earliest-known impression of this exists on a letter of October 1st, 1320. (Opposite page.)

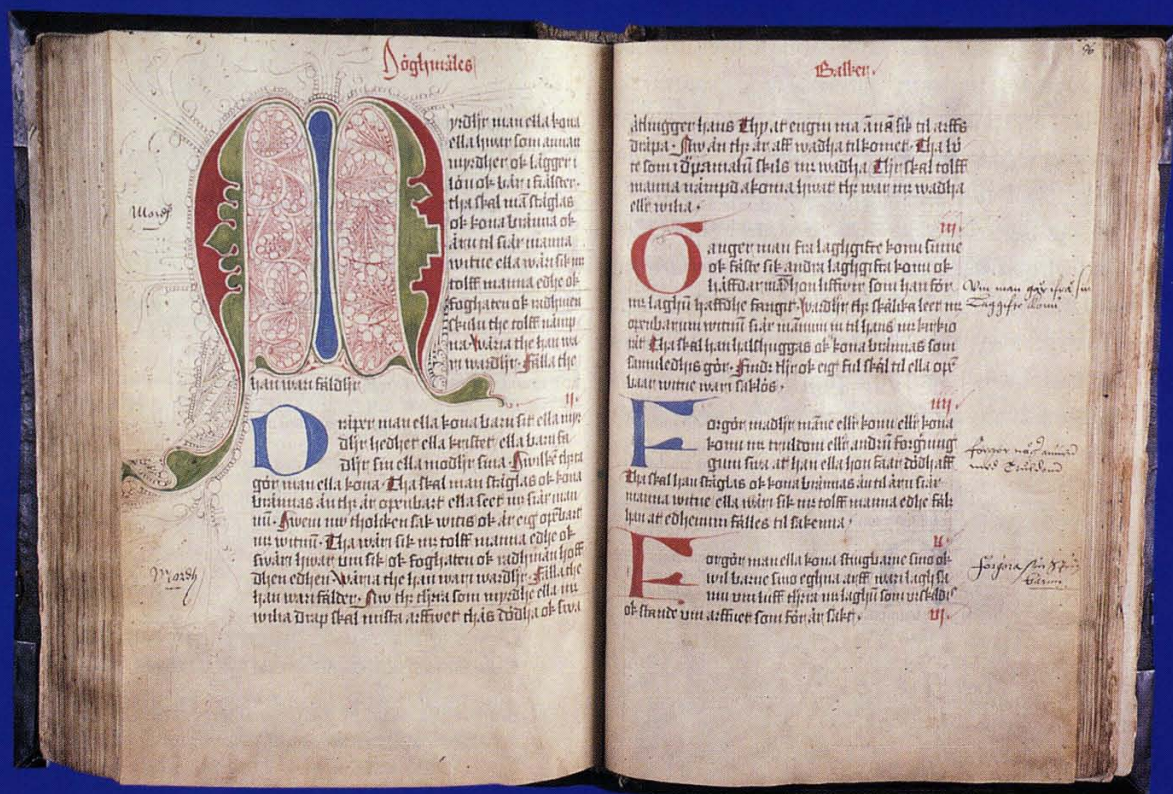
Drottning Blankas sigill (7,5 cm), avtryck 1/5 1346. Foto RA.

❑ Seal of Blanche of Namur, Queen of Sweden, Norway and Skåne. Impression on a letter of May 1st, 1346.

Blankas farmakopé (läkemedelsrecept). Genom bevarade inventarielistor från drottning Blanka känner man till hennes husapotek, som bla innehöll teriak, ett universalmedel mot alla sjukdomar, bla pest. Digerdöden (pesten) härjade i Sverige 1350, då ca en tredjedel av landets befolkning dog. Inga skriftliga dokument är kända, som visar hur hårt Stockholm drabbades. Foto ur STF:s årsbok, 1947.

❑ *Pharmacopoeia* of Blanche of Namur. It included Teriac, a cure-all against the plague and other epidemics.

❑ In 1335 *Magnus Eriksson* married *Blanche of Namur* and the following year their coronation took place in Storkyrkan. *Birgitta*, saint and founder of the *Birgittine Order*, was probably responsible for *Queen Blanche's* household for a time.

Stockholms stads exemplar av Magnus Erikssons stadslag från omkring 1350 är bevarad i en avskrift från 1420-talet. Den har förvarats i rådstugan tillsammans med stadens sigill, privilegiebrev och andra viktiga dokument. Uppslag: Högmålabalken, s 96 och 97. Tillhör Kungl biblioteket (KB). B 154. Foto KB.

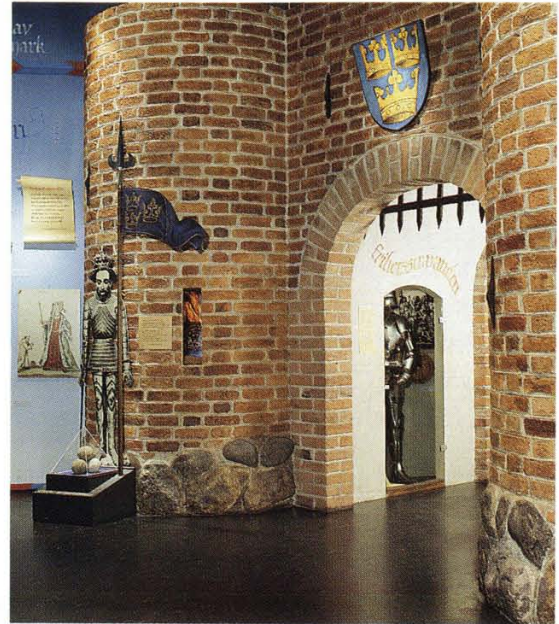
▣ The copy of Magnus Eriksson's Town Laws belonging to Stockholm. Manuscript c. 1420.

Interiör i Medeltidsmuseet med stadsporten och trekronorsvapnet, som Albrekt av Mecklenburg dy förde som kung av Sverige. Foto H Hultgren, SSM.

■ Interior of the Museum of Medieval Stockholm with the Town Gate and coat of arms of three crowns, which Albrecht of Mecklenburg bore as king of Sweden.

Del av det kronologiska utställningsavsnittet "Från Birger Jarl till Gustav Vasa" i Medeltidsmuseet. Foto H Hultgren.

■ Part of display section "From Birger Jarl to Gustav Vasa" in the Museum of Medieval Stockholm.

Stockholm och dess fögderi

Under Magnus Erikssons segslitna kamp mot rikets stormän tvingades han i slutet av sin regeringstid att dela riket med sonen Erik, som tilldelades Stockholm med stort fögderi, men efter några år dog Erik. Rådsadeln vände sig då till Magnus' systerson Albrekt d y av Mecklenburg och hans fader, vilka erövrade Stockholm 1363. Magnus gjorde ytterligare försök att återta makten men togs till fånga och tillbringade nära sju år som fånge på Stockholms slott. Han frigavs 1371 och tillbringade sina sista tre år

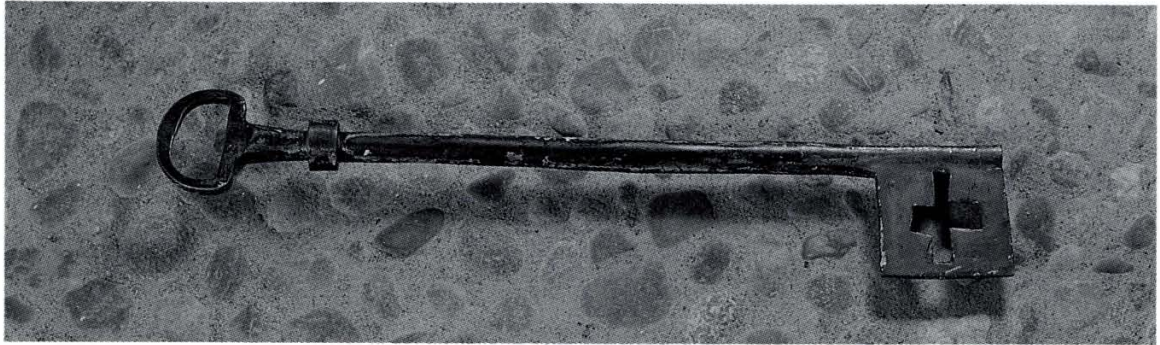
hos sonen Håkon av Norge. Denne var en tid även kung av Sverige, men när han 1363 förmäldes med den danske Valdemars dotter Margareta fräntogs han sina kungliga befogenheter i Sverige.

▣ *Albrecht the Younger of Mecklenburg and his father conquered Stockholm in 1363. Meanwhile Magnus Eriksson made a new attempt to get back his old kingdom, and this ended in seven years' imprisonment in Stockholm Castle.*

På bilden bär Albrekt den svenska kungakronan och hans fader Albrekt d ä av Mecklenburg en hertighatt. I händerna håller de standar med sina länders vapen. Det svenska trekronorsvapnet har här en annorlunda utformning, anpassad efter standaret. Trekronorsvapnet har sedan Albrekts tid varit rikets egentliga vapenbild men förekom i omvänd ordning med en av kronorna över de två redan på kontrasigillet till Magnus Ladulås första majestätssigill 1275–78. Under unionstiden kom de tre kronorna att symbolisera Sverige, Danmark och Norge. Bokmålning från Mecklenburgsk krönika i Schwerins stadsarkiv. Foto ur Svenska Folket Genom Tiderna.

▣ *Duke Albrecht of Mecklenburg wearing his ducal hat and his son of the same name with the Swedish royal crown and banner. Miniature.*

"Stadens nycklar" symboliserar makten över staden. Bilden visar en 90 cm lång nyckel av järn, som har förvarats i den gamla rådstugan vid Stortorget. Den anses komma från Yttre Norreport. Foto G Fredriksson, SSM.

▣ "The keys of the Town" are an ancient symbol of power. They were kept in the old Council Chamber in Stortorget (The Market Square).

Stockholm i tyskarnas händer 1388–1398

Medan Albrekt var sysselsatt med Finlands erövring, gjorde Magnus misslyckade försök att återta sitt rike. Albrekts regeringstid (1363–1388) var föga lyckosam och motsättningarna mellan kungen och rådsaristokratin växte sig allt starkare. Med hjälp av ett starkt artilleri lyckades han dock behärska Stockholm och ytterligare några få riksfästen fram till sommaren 1388, då han lämnade Stockholm för att aldrig återvända. I februari följande år blev han besegrad av drottning Margareta och tillfångatagen vid Åsle utanför Falköping.

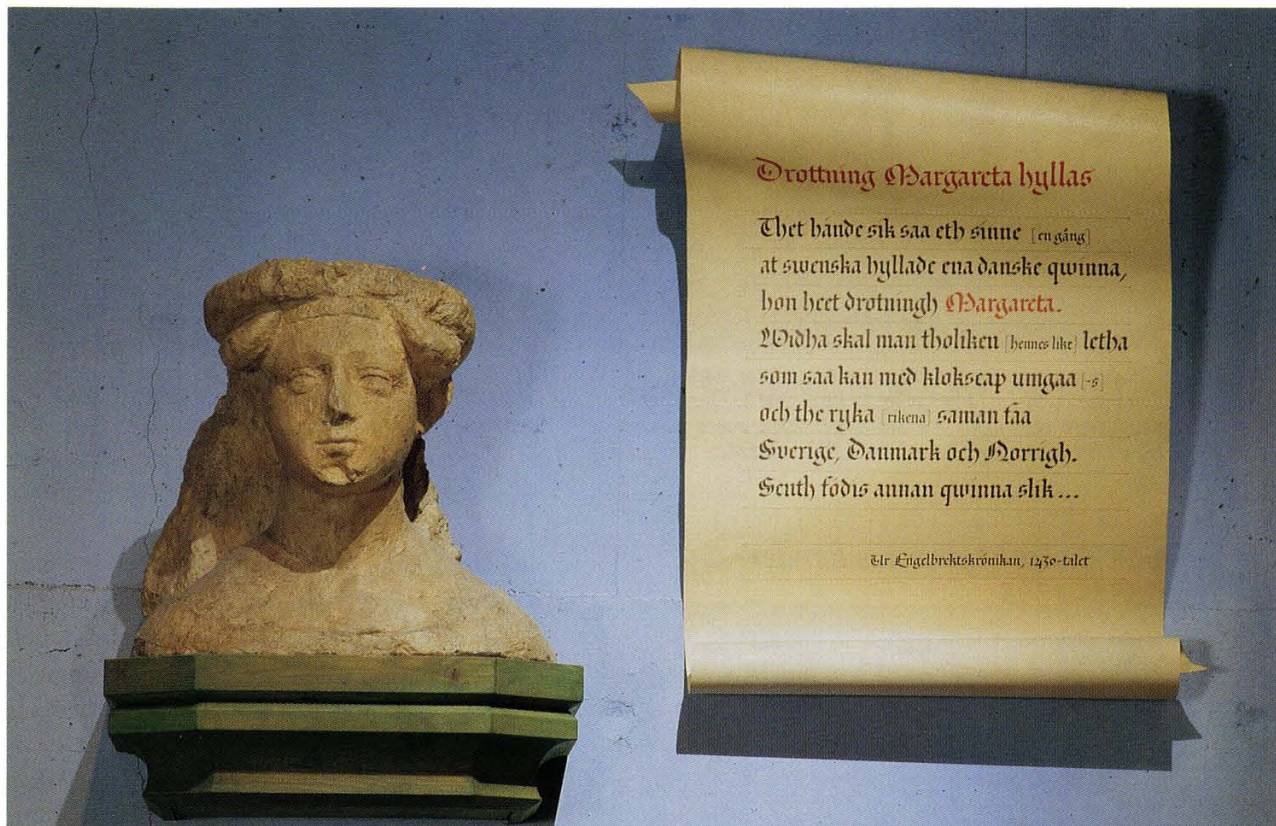
Men Stockholm var alltjämt i tyskarnas händer och motsättningarna mellan de båda befolkningsgrupperna skärptes. Från de mecklenburgska hansestäderna Rostock och Wismar organiserades ett framgångsrikt sjöröveri med baser på Gotland och utmed Norrlandskusten. Stockholms stad och borg var skilda från sitt fögderi och måste försörjas sjövägen (1389–95). De sk *vitalianerna*, vilka organiserade sjöröveriet i Östersjön, lyckades även undsätta

sina landsmän i Stockholm med förnödenheter sjövägen. I Stockholm satte tyskarna upp en beväpnad vaktstyrka, de sk hättbröderna, som terroriserade den svenska befolkningsdelen, varav ca 300 borgare skulle ha tvingats lämna staden.

Kulmen nåddes med de dramatiska men dunkla *Käpplingemorden*, då hättbröderna tillsammans med Albrekts besättning på slottet en juninatt förde ett okänt antal svenska borgare med båt över till Käpplingeholmen (nuvarande Blasieholmen) och brände dem inne. Uppgifterna är dock så osäkra, att forskarna alltjämt tvistar om händelsen inträffade 1389 eller 1392 eller om den överhuvud ägt rum.

Sju hansestäder gick 1395 i borgen för den fängslade Albrekt och som pant för den erlagda lösensumman fick de Stockholm på tre år under vilken tid borgen hade en hanseatisk besättning.

▣ The earliest Swedish mention of a piece of artillery is in 1395 when the Hanseatic garrison at Stockholm Castle bought the Great cannon at the castle from King *Albrecht's* people.

Drottning Margareta, kopia av ofullbordad alabaster-skulptur från 1420-talet, möjligen av lübeckaren Johannes Junge. Deposition av S:t Annenmuseum, Lübeck, 1986. Foto H Hultgren.

□ *Queen Margareta, copy of unfinished alabaster sculpture from the 1420s, ascribed to Johannes Junge in Lübeck. On loan from St Annenmuseum, Lübeck, 1986.*

Drottning Margareta (1388–1412)

Margareta Valdemarsdotter var redan drottning och härskare såväl i Danmark efter sin fader som i Norge efter sin make Håkon (och deras just bortgångne son Olav) när hon 1388 på anmodan av svensk rådsadel med härsnakt besegrade Albrekt och därmed intog svärfaderns, Magnus Erikssons rike. Samma år hyllades hon som regent i Sverige, men det skulle dröja ytterligare tio år, innan hon fick residera på Stockholms slott under sina upprepade be-

sök i staden. Bland annat har hon bekostat uppförandet av "östkyrkan" i Storkyrkan, som därmed fördubblades.

□ *Margareta was already, through inheritance, the reigning queen of Denmark and Norway when, in 1388, at the behest of the noble Swedish Councillors, she defeated Albrecht by force of arms and so took over the kingdom of her father-in-law, Magnus Eriksson. She was proclaimed regent of Sweden in the same year.*

Kalmarunionen 1397

Under ett möte 1397 i Kalmar mellan ledande representanter för de tre nordiska rikena upprättades ett brev, det sk Unionsbrevet. Denna händelse är en av de mest omdiskuterade i Nordens historia. Unionsbrevet innehåller ett både omfattande och framsynt program för denna dynastiska förening mellan de tre nordiska rikena.

Unionsbrevet

Drottning Margareta arbetade målmedvetet på att tränga tillbaka riksadeln. Hennes samlade makt i de tre rikena gav henne resurser att slå ner oppositionen i vart land för sig. Hennes systerdotterson, *Erik av Pommern* (1396–1439), hyllades 1396 som medregent i alla tre rikena och kröntes i Kalmar 1397. De tre rikenas församlade riksråd tvangs att svära Erik tro och lydnad i sådana former som tryggade ärftligt envælde inom den nordiska monarkin. Därmed fick Kalmarunionen en juridisk grund. Trots sin medregent behöll Margareta regeringsmakten till sin död 1412.

□ During a meeting in Kalmar in 1397 between the leading representatives of the three Nordic kingdoms a letter was drafted, the “Union Letter”. This contained a comprehensive and far-sighted programme for a dynastic Union between the three Nordic kingdoms. In association with this the great nephew of the childless *Margareta*, *Eric of Pomerania*, was crowned, and became joint regent with *Margareta*, who retained power until her death in 1412.

Bild saknas

Drottning Margareta och den avsatte Albrekt. Illustration ur handskrift, tillhörande Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

□ *Queen Margareta and the deposed Albrecht. Illustration from Manuscript in The Royal Library. Copenhagen.*

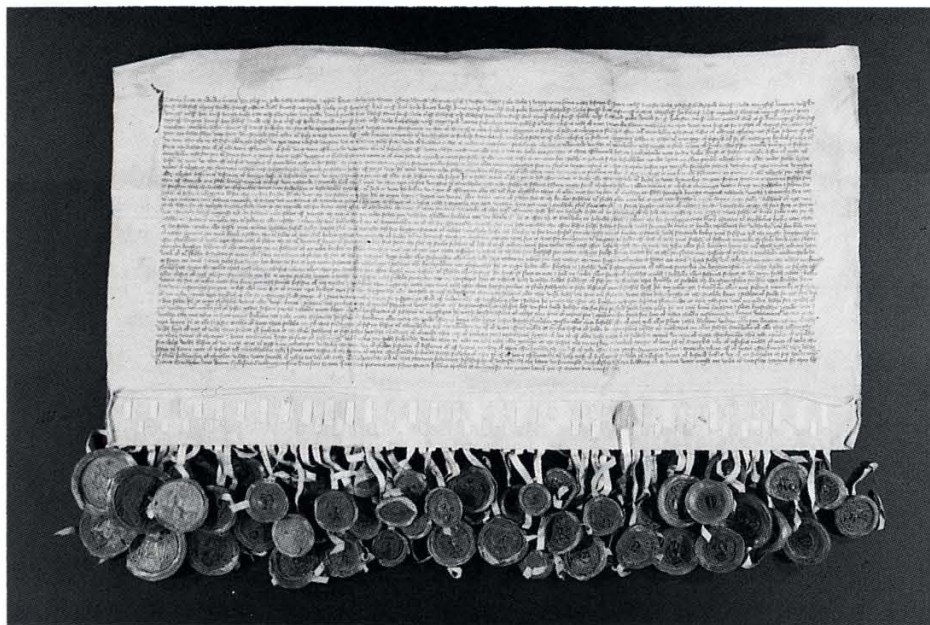
Erik av Pommerns sigill från 1398: en fyrdelad sköld representerar alla kungens besittningar. I de övre falten: Danmarks tre leoparder och unionens tre kronor. I de nedre falten: Sveriges folkungalejon och Pommerns grip samt i korsmitten en sköld med Norges lejon och Olavs-ryxan. Detta första sammansatta vapen användes till 1435. Foto K Eriksson, RA.

□ Eric of Pomerania's seal, which includes the Swedish three crowns coat of arms (1398–1435).

Privilegiebrev för Stockholms stad, utfärdat den 1 maj 1436 av rikets råd som tack för den "troskap och tjänst som rådet och menigheten i Stockholm hava riket och oss bevisat" i samband med upproret mot kung Erik. Brevet reglerar förhållandena mellan kronan och Stockholm på ett för staden gynnsamt sätt. Detta motiveras i en av de tjugofyra punkterna med "att Stockholm är huvudstaden i riket". Brevoriginalets format är 34×62 cm. Utfärdarnas sigill representerar 7 biskopar (längst till vänster), 8 riddare och 51 väpnare (54 vaxavtryck är bevarade). Foto Jahn Mörrby, SSM.

□ Original letters of privilege for the town of Stockholm, issued by the Council of the Realm in May, 1436, in gratitude for the "faithfulness and service which the council and people of Stockholm showed us" during the rebellion against King Eric of Pomerania. (The seals are those of 7 bishops, 8 knights and 51 squires.)

Engelbrektsfejden

Efter drottning Margaretas död 1412 blev *Erik av Pommern* (1396–1439) ensam regent. Han ville stärka den nordiska unionen genom ett enväldigt arvkungadöme och sökte utvidga sin maktställning genom krig mot Holstein och Hansan. Sverige drabbades härvid av nya skatter, myntförsämring och fogdevälde, utövat av danskar och tyskar. Till detta kom en effektiv hanseatisk handelsblockad.

Upproret under bergsmannen *Engelbrekt Engelbrektssons* ledning bröt följdriktigt ut i Bergslagen i juni 1434. Det spred sig snabbt och med stor framgång över landet och kung Erik uppsades tro och lydnad vid ett rådsmöte i Vadstena. Samma år gick Engelbrekt och hans trupper till anfall mot Stockholm. I januari 1436 trängde Engelbrekts och Karl Knutssons styrkor in genom Söderport och fick vid ett stort möte på Stortorget med sig borgerskapet i kampen mot kung Erik. De valdes därefter gemensamt till rikshövitsmän i Svartbrödraklostret — men slottet lyckades de inte intaga. Som tack för stadens lojalitet utfärdade rikets råd 1436 ett *privilegiebrev*.

Senare på våren blev Engelbrekt mördad, folkresningen miste sin auktoritet och rådskretsen under Karl Knutsson återtog initiativet.

□ *Eric* became sole regent of Sweden after the death of queen *Margareta*. Under the leadership of the freehold iron producer, *Engelbrekt Engelbrektsson*, the Swedes rebelled against King *Eric* and gave up their allegiance to him. Eventually Stockholm also became involved in the rebellion against the king and in gratitude for this the Council of the Realm drew up letters of privilege for the town as well as setting aside the "Union king" three years later.

Den nordiska unionen varade i 125 år under två tyska och fyra danska regenter fram till 1521. Efter Engelbrektsfejden och den bayerske kung *Kristoffers* regeringstid (1240–1248) intog Sverige en mera självständig ställning under *Karl Knutssons* tre regeringsperioder mellan 1448 och 1470 men framför allt under Sturarnas maktperiod som riksföreståndare. Omkring 1400 omnämns Stockholm som huvudfästet i det nordiska riket. Motsättningarna fanns främst inom Sverige mellan unionsvänner och nationalister — inte mellan svenskar och danskar.

Erik av Pommern. Teckning tillhörande Louvren, Paris.

□ *Eric of Pomerania. Drawing belonging to the Louvre.*

Bild saknas

S:t Görän och draken, modell efter Bernt Notkes skulpturgrupp i Storkyrkan från 1489, beställd av Sten Sture som ett monument över segern på Brunkeberg 1471. Den räknas som ett av senmedeltidens förnämsta verk i norra Europa. Tillhör Statens Historiska Museum (SHM). Foto H Hultgren.

▣ St George and the Dragon: model of Bernt Notke's sculpture of 1489 in Storkyrkan.

Slaget vid Brunkeberg den 10 oktober 1471. I bakgrunden kärntornet Tre kronor och Storkyrkan. Ryttare med dragna lansar och hillebarder möter fotfolk med handkanoner söderifrån. Gouache omkring 1560 på ramen till ett porträtt av Gustav Vasa, tillskrivet Willem Boy. Tillhör Nationalmuseum (Gripsholmssamlingen). Foto Nationalmuseum.

▣ The Battle of Brunkeberg, October 10th, 1471. Gouache of c. 1560, ascribed to W. Boy.

Slaget på Brunkeberg 1471

Efter Karl Knutssons död valdes hans systerson *Sten Sture d ä* till Sveriges riksföreståndare. Genom segern över kung *Kristian I* (1457–1464) i slaget på Brunkeberg året därpå förstärktes hans maktställning ytterligare. De slumrande nationella känslorna från Engelbrekts tid vaknade på nytt och redan fyra dagar efter segern upphävde riksrådet de tyska köpmännens gamla privilegier att tillsätta tyska borgmästare och rådmän.

Sten Sture underbläste de nationella stämningarna och byggde sin politik på stöd från bergsmän och bönder, inte minst i Dalarna,

men fann också trogna anhängare inom borgerskapet i Stockholm. Under 1400-talets sista år lyckades dock den unionsvänliga oppositionen inom kyrkan och adeln att återupprätta unionen under den danske kung *Hans* (1497–1501). Men Sten Sture då kom tillbaka och efterträdde som riksföreståndare av *Svante Nilsson Sture* (1504–11). Motsättningarna mot Danmark skärptes efterhand, men Stockholm stod trofast och aktivt på Sturarnas sida. Staden led periodvis svårt av den danska flottans härjningar och Hansans återkommande blockader.

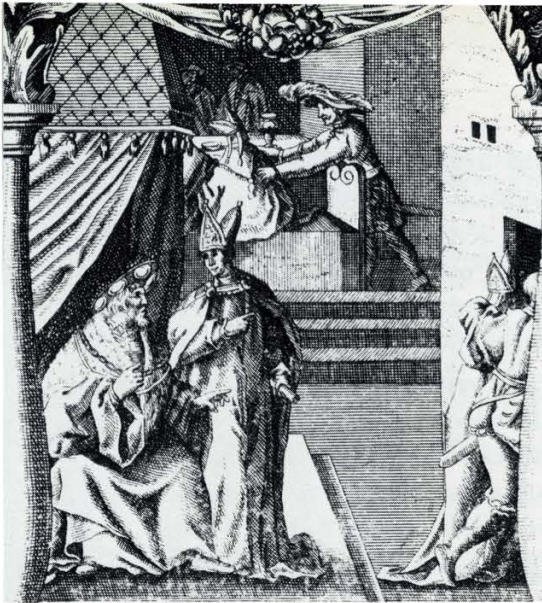
❑ Dormant nationalism was once more newly awakened after Sten Sture the Elder's victory over the Dane, *Christian I*, at the Battle of Brunkeberg in 1471.

Karl Knutsson residerade som svensk kung i tre omgångar (1448–1470) på Stockholms slott, där han dog 1470. B. Notkes statyett av mälad och förgylld ek. Tillhör Nationalmuseum (Gripsholmssamlingen). Foto Nationalmuseum.

❑ *Karl Knutsson resided at Stockholm castle as king for three different periods (1448–1470) and died there in 1470. Wooden sculpture by Bernt Notke, from the 1480s.*

Kröningsfesten på Stockholms slott den 4–6 november 1520 med Kristian II och ärkebiskop Gustaf Trolle. Två av de åtta scenerna ur Blodbadstavlan, kopparstick 1676 av D Padt-Brugge, sannolikt utfört efter en äldre förebild, beställd av Gustav Vasa. Foto Britt Olstrup, SSM.

▣ The Royal Banquet with King Christian II and Archbishop Trolle, 1520. Two scenes from the Blood Bath Picture, copperplate by D. Padt-Brugge, 1676, possibly after an older picture ordered by Gustav Vasa.

Stockholms blodbad 1520

Unionstidens slutfas blev dramatisk. I Sverige härskade sturepartiet med *Sten Sture dy* som riksföreståndare och främste försvarare av de nationella strävandena. Hans huvudmotståndare var den unionsvänliga ärkebiskopen Gustaf Trolle. Den danske kungen *Kristian II* (1520–1521), som var laglig arvtogare till Sveriges krona, gjorde upprepade försök att sjövägen nå Stockholm och återta makten i landet. Efter ett fälttåg genom Västergötland och Mälardalen 1520 belägrade han Stockholm.

Huvudstaden vars försvar efter *Sten Sture dy*'s död ett halvår tidigare leddes av hans änka *Kristina Gyllenstierna* kapitulerade den 5 september mot löfte om amnesti. Efter kröningen i Storkyrkan och kröningsfesten på slottet den 4–6 november lät *Kristian II* fängsla flertalet gäster och bröt därmed amnestin med ärkebiskopen Trolles anklagelse om kätteri som förevändning. Genom halshuggning och hängning avrättades den 8–9 november på Stortorget flera av riksrådets medlemmar, större delen av Stockholms råd, betydande adelsmän och rika köpmän, tillsammans över 80 personer.

Kort därefter lämnade *Kristian II* Stockholm för att aldrig mera återvända. Men beräkningen slog fel. Blodsdåden gav näring åt oppositionen och upprorsandan och beredde vägen för en framgångsrik resning under *Gustav Eriksson* (Vasa). Unionstiden var definitivt över och med den nationella frigörelsen våren 1521 inleddes den nya tiden i Sverige.

▣ By the Stockholm Blood Bath of 1520 *Christian II*, King of Denmark and the legal successor to the Swedish throne, wanted finally to get rid of the opposition. Many members of the Council of the Realm, two bishops, the mayor and councillors of Stockholm, important noblemen and rich merchants, altogether at least 82 men, were beheaded or hanged on the 8th and 9th November. But *Christian II* left Stockholm in December and never returned. His bloody deeds had fuelled the opposition and produced a spirit of rebellion. With the rising in the spring of 1521, led by *Gustav Eriksson*, a period of national liberation was achieved and this was the beginning of the modern era in Sweden.

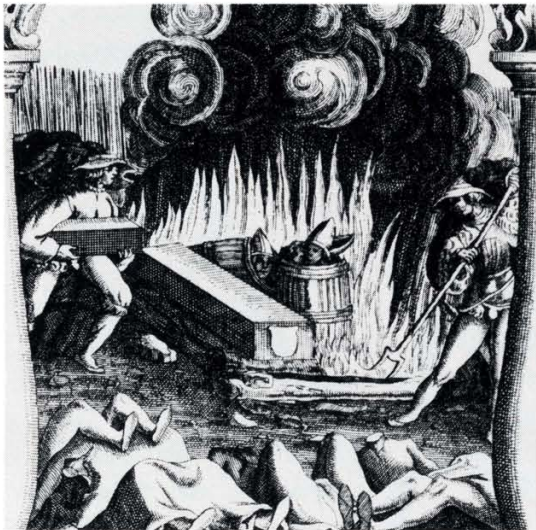
Blodbadet på Stortorget. Biskop Vincent halshuggs.

▣ The Blood Bath, Stortorget. The bishops are beheaded.

Sten Stures kista tages upp ur graven. De avrättades kroppar förs ut ur staden.

▣ The bodies of those who have been put to death are taken away from Stortorget.

De avrättades kroppar bränns på Södermalm.

▣ The bodies of the dead are burnt outside the town.

Gustav Vasa driver i spetsen för sina dalkarlar danskarna ut ur landet.

▣ Gustav Vasa drives the Danes out of Sweden.

Stockholm omkring 1500. Ärtalen anger äldsta kända namn på allmänna byggnader och platser 1300–1500 samt Gustav Vasas befästningsverk. Karta Miriam Hallerdt.

□ The city c. 1500. The dates refer to the earliest known place-name evidence from written sources after c. 1300 and up to c. 1500.

Den nya tiden

Med *Gustav Vasas* (1523–1560) trontillträde gick Sverige en ny tid till mötes, som medförde stora och för riket och Stockholm genomgripande förändringar. Katolicismen gick i graven och ersattes med den nya lutherska läran. De katolska biskoparna och prästerna fördrevs och kyrkans gods drogs in till kronan. Pengar behövdes för att betala igen krigsskulden till Lübeck som ekonomiskt stött Gustav Vasas befrielsekrig. Storkyrkan förblev Stockholms församlingskyrka men de många sidoaltarna försvann liksom det ständiga mässläsandet, gudstjänstlivet förändrades och redan 1525 lästes mässan på svenska. Olaus Petri blev präst i Storkyrkan, stadsskrivare och den nya trons främsta förmedlare, vilket påskyndade reformationens genomförande i Stockholm. Klara kloster och delar av Svartbrödraklostret revs ganska snart. Byggnadsmaterialet användes till Gustav Vasas nya yttre försvarsverk på holmarna och kring slottet. Helgeandshuset blev kungligt stall och i Själagården inrymdes 1527 ett tryckeri.

□ With *Gustavus Vasa's* succession to the throne in 1523 Sweden's modern period began. Catholicism was replaced by the Lutheran faith. The Catholic bishops and priests were driven out and church property was taken in by the crown. Two of the monasteries and their churches were now demolished but Storkyrkan remained Stockholm's parish church.

□ *Portrait of Gustavus Vasa c. 1560, possibly carried out by Willem Boy.*

Slutet av det kronologiska utställningsavsnittet. Porträtt av Gustav Vasa omkring 1560, möjligen utfört av Willem Boy, här i uppförstorat och utskuret skick. I bakgrunden "Krigsfolk framför en stad", akvarellkopia av Jacob Wendelius (1722) efter Gustav Vasas senare försvunna "reformationstavlor" (nr 5). Handskrift S 61 i KB. Underst utdrag av den sk Vasavisan, skriven på Gustav Vasas kansli. Foto H Hultgren.

Stadslivet

Byggnadshyttan

Byggnadshyttan fungerar som en uppslagsbok i medeltida byggnadsteknik med olika förbandstyper, portalbågar, mönstermurningar och valv. Den är uppförd av nytt handslaget tegel efter original från platsen och betonar det som är karakteristiskt för medeltidens Stockholm. Uppbyggnadsarbetet har hejdats i ett skede, där bottenvåningen håller på att färdigställas med bjälklag och kryssvalv. Byggnadsställningar och träformar finns kvar liksom bruksbalja, passare och murarverktyg.

Porträttet av Tordh murmästare symboliserar

arbetsordningen, där även stenhuggare, timmermän och smeder ingick i arbetslaget.

▣ The Building Site illustrates medieval building techniques by way of various types of bricklaying and designs, arches, portals and windows. The construction is of new, handmade bricks, and reflects the characteristics of building techniques in Stockholm. Scaffolding and hoists are in place and the portrait of the master mason, Tordh, is there to symbolise the organisation of the work, whereby masons, stonecutters, carpenters and smiths worked as a team.

Tv: "Byggnadshyttan" i Stockholms medeltidsmuseum. Foto H Hultgren, SSM.

▣ The Building Site in the Museum of Medieval Stockholm.

Kryssvalvet i "Byggnadshyttan" under uppförande av muraren Lennart Wickström. Nylaget murtegel enligt medeltida teknik från Sindal Teglværk, Danmark. Foto H Hultgren, SSM.

▣ Cross-vaulting being erected at the Building Site by mason Lennart Wickström. Bricks from Sindal Brickworks, Denmark.

Medeltida murarverktyg från utgrävningar i Stockholm: klubba av trä, kalkbruksrörare och murslev. Foto H Hultgren, SSM.

▣ The bricklayer's tools: a mallet, a lime mortar mixer and a bricklaying trowel. Finds from excavations in Stockholm.

Blyinfattad glasmålning med Stockholms skyddshelgon, Erik den helige, av Olle Nyman och Mats Berge. Foto J Mörrby, SSM.

▣ Leaded stained-glass window showing the patron saint of Stockholm, St Erik, by Olle Nyman and Mats Berge.

Hamnen och utrikeshandeln

Hamnen har byggts upp med bryggor, kajer och sjöbodas, magasin och våghus för att markera handelns, sjöfartens och fiskets viktiga roller i stadens näringsliv. Här känner man doften av sältran, humle och fisk, ser prov på stångjärn, kläde och skinn. Vid de gamla tilläggsplatserna Munkbron och Kornhamn på målarsidan, Kogghamn och Fiskestrand åt Salt-sjön sammanstrålade Stockholms handelsvägar från det närmaste omlandet, från rikets kust-provinser och inland och från kontinenten, där hansestäderna med Lübeck i spetsen lagt under sig både export och import.

■ The Harbour with its wharves, jetties, boat-houses, warehouses and weighing office stresses the importance of trade and shipping and of fishing to the town's economy. Here you might catch the smell of seal oil mingled with that of hops and the tang of fish while looking at samples of bar iron, cloth and furs. The ancient landing places are where the trade routes of Stockholm converged, both from surrounding areas, the coastal ports and inland areas of the realm, as well as from the Continent where the Hanseatic towns were mainly in control of both exports and imports.

I *våghuset* vid Korntorget kontrollerades och vägdes exportvarorna under vågmästarens uppsikt. Utförseltull erlades i första hand till kronan och varorna försågs med stadens kronmärke. Därefter fördes godset till kajen vid Kogghamn, där de utländska handelsfartygen väntade.

I *tullboden* vid Korntorget (Järntorget idag) betalades tull till kronans tullnär på alla varor, som fördes in i staden. Avgifterna delades sedan lika mellan kronan och staden.

Till *klädeshuset* fördes alla bärbara importvaror efter förtullning. Här registrerades och förvarades godset mot en viss hyra fram till dess försäljning.

Till stadens *vinkällare*, belägen under rådstugan vid Stortorget forslades på samma villkor allt importerat öl och vin. Här prövades dryckernas kvalitet varefter priset blev satt.

Järn och koppar var de viktigaste exportvarorna. Järnet kom från Bergslagen i form av osmundar, knytnävsstora klumpar av 2–3 hektos vikt, packade i laggade träfat. Stångjärnet är tidigast känt på 1520-talet. På Vädersolstavlan syns stångjärn stå lutade mot våghuset i väntan på vidaretransport, kanske till Danzig som vid denna tid blivit en lika viktig handelspartner som Lübeck.

□ In the Weighing Hall goods for export were checked and weighed and tariffs were imposed. Levies on imported goods were paid in the Custom House in Korntorget (Corn Square). Lighter types of imported goods were stored in the Cloth Hall, while wine and beer were taken to the wine cellars in the Council House.

Föregående sida: Interiör från museet. Foto H Hultgren.

□ The Harbour areas of the town. Interior from the Museum.

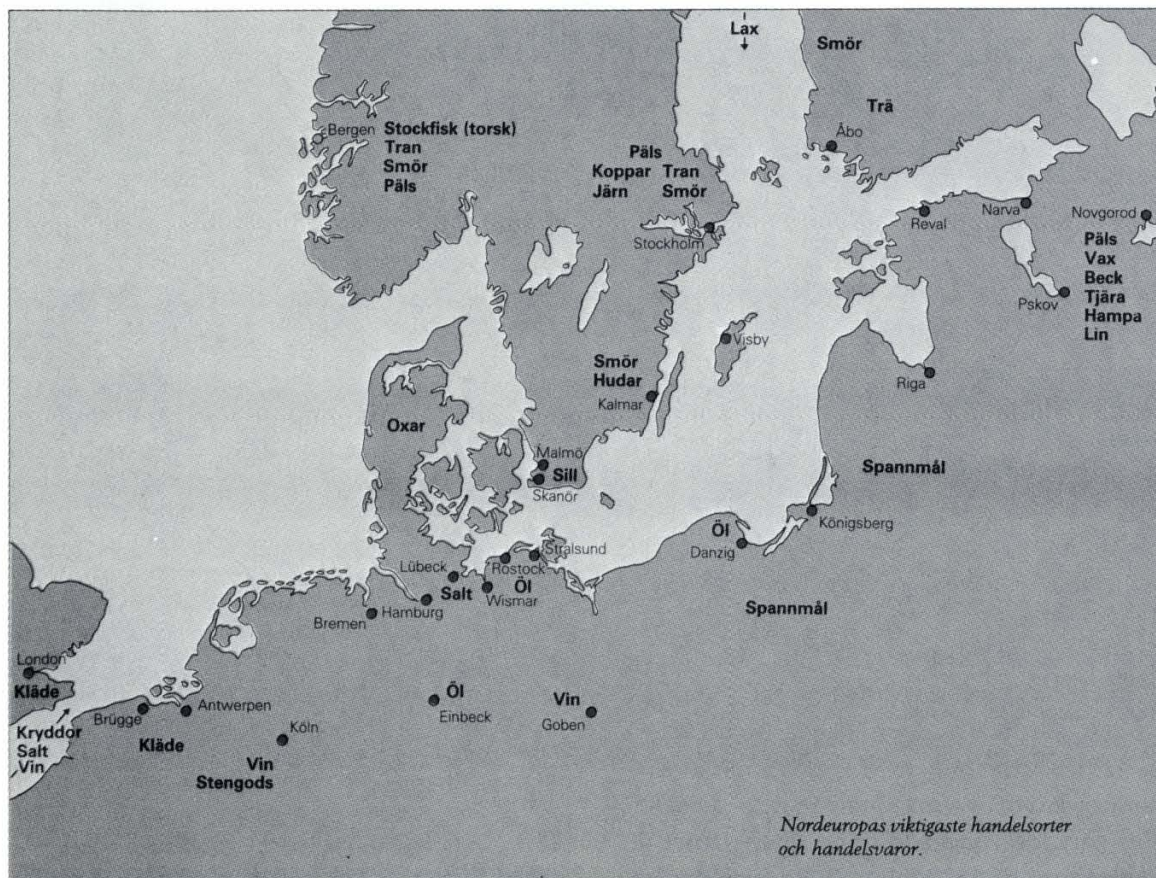
Tysk räknepening, fyllad, från mitten av 1500-talet. Foto Gunnel Jansson, Riksantikvarieämbetet (RAÄ).

□ German token coin, c. 1550.

Vid Järntorget låg Våghuset, där bla järn och koppar vägdes för export. Interiör från Medeltidsmuseet. Foto H Hultgren.

□ At Järntorget was the Weighing Hall, where iron and copper were among the commodities weighed for export. Interior from the Museum.

Handelsplatser i Europa av betydelse för Stockholms utri-
keshandel under Hansans tid. Under större delen av me-
deltiden var Lübeck den ledande hansastaden. Nästan all
export och import från och till Stockholm gick via Lübeck
fram till mitten av 1400-talet, då även Danzig fick stor

betydelse som handelspartner. Karta av Göran Dahlbäck.

□ Trading towns in Europe of importance for Stockholm
during the Hanse period, where Lübeck was the leading
Hanse town until the middle of the 15th century.

Stockholm och Hansan

Under medeltiden var Stockholm landets viktigaste hamn och handelsplats. Genom sitt läge som lås för Mälaren och som centrum i ett välde med stora provinser på andra sidan Östersjön växte Stockholm på mindre än ett sekel till landets största stad.

Handeln från Norrlands och Finlands kustbygder gick via Stockholm (*bottniska handelstvänet*), som därigenom blev en viktig omlastningsplats.

Hansan var en sammanslutning av tyska köpmän, förenade genom sina handelsintressen. På utländska marknader och handelsorter bildade de besökande tyska handelsmännen ofta sammanslutningar, gillen, för att hävda sina intressen. I Stockholm fanns t ex S:ta Gert-ruds gille. Under 1300- och 1400-talen var det främst hansastaden Lübeck, som förmedlade kontakten mellan Stockholm och andra länder. Vid 1400-talets slut och i början av 1500-talet drev Stockholm en oberoende och livlig handel med hansastaden Danzig.

Redan tidigt var koppar och framför allt Bergslagens järn de mest begärliga exportvarorna men också sältran, smör, spannmål, hudar, skinn och fisk, särskilt saltad lax. I utbyte levererade de tyska köpmännen salt, kryddor, vin och öl, keramik och kläde samt allehanda lyxvaror till Stockholm.

Under vinterhalvåret, då isen hindrade all sjötrafik, blev de gästande tyska köpmännen kvar i staden; många skaffade sig hus i de södra stadskvarteren. De besatte hälften av platserna i rådet och utsåg även den ena av borgmästarna.

■ In less than a century Stockholm grew to be the largest town in Sweden, owing to its pos-

ition at the intersection of important trade routes, but where exports were concerned, it was for a long time dependent on the Hanseatic League.

The Hanse League was an association of German merchants, united by their trade connections. During the 14th and 15th centuries the most important Hanse town was Lübeck, which acted as intermediary for contacts between Stockholm and foreign countries. Salt was the main product, bought in exchange for iron and copper from the Bergslagen area of Sweden.

Handelsvägarna

Vattenvägarna var det medeltida Stockholms viktigaste transportleder och handeln var strukturerad på olika nivåer längs dessa:

- Internationell handel över havet främst med hansastäderna runt Östersjön.
- Interregional handel längs kusten med rikets olika delar, främst Mälardalen, Norrland, Bottenvikens och Finska vikens kustbygder.
- Regional handel inomskärs med stadens närmaste omland i Uppland, skärgården och på Södertörn.
- Lokal handel med utbyte av varor och tjänster mellan stadens egna invånare.

■ The Waterways were the most important transport routes of medieval Stockholm internationally, inter-regionally, and for regional and local trade.

Stora huset och hantverken

Stora huset vid torget är uppfört av originaltegel från Helgeandsholmen med konstruktionsdetaljer från några av stadens bäst bevarade medeltidshus, som den spetsbågiga fönsterraden med fiskbensmönster i fastigheten Västerlånggatan 29 och dekorativa fasadelement från Stora Gråmunkegränd 5.

I husets bottenvåning finns verkstäder med salubodar för skomakare och bågarmakare samt stadens vinkällare, allt inrett med kopior av medeltida jordfynd från Stockholm. Originalfynden finns i klimatanpassade montrar såväl i bottenvåningen som i den övre våningen och speglar olika hantverksgrenar. I den övre våningen finns även en rekonstruerad rådstuga med ett burspråk.

▣ The Great House is not an authentic reproduction of any particular medieval house, but an imaginative composition of various features from some of the most well-preserved buildings of the town. On the ground floor are the workshops and open shop fronts of shoemaker and beaker maker. There is also a small tavern. The upper storey contains a room which creates the impression of an early council chamber: inspiration for this comes from the old Council Chamber in Stortorget. Whilst these interiors are furnished with replicas and reproductions a large selection of original objects may be seen in display cases on both floors.

Skomakarskrået är känt från 1474 men är med säkerhet betydligt äldre. Redan 1460 fanns enligt skotteboken 25 skomakare i staden. De flesta hade sin verksamhet i de västra och inre kvarteren.

Under en arbetsdag hann skomakaren och hans gesäll tillverka två par skor. Mäster själv skar till lädret medan gesällen fick hjälpa till med det övriga arbetet. Ett par skor beräknades kosta ca tre öre, vilket då motsvarade två dagsinkomster för en arbetskarl.

Skomakaren liksom de flesta andra hantverkare sålde sina varor direkt från verkstaden genom en bodlucka som öppnades mot gatan. Då verkstäderna hölls stängda under årets många helgdagar såväl som under garvningsperioderna återstod kanske bara 200 arbetsdagar. Årsproduktionen för 25 skomakare blir då ca 10 000 par skor. Räknar man med ett befolkningsunderlag på 5 000 personer under 1460, medges endast två par nya skor per stockholmare och år, vilket verkar vara i underkant med hänsyn till det tunna lädret i skorna.

Läder var en av medeltidens viktigaste råvaror och användes liksom idag till skodon, handskar, väskor och pungar samt till förskinn, bälten, remmar och knivslidor. När lädret var utslitet slängdes det på sophögen eller i vattnet, där det bevarats till vår tid.

□ Shoemaker's workshop with dwelling and shop front open to the street. The shoemakers were one of the largest trade groups in Stockholm during the 15th century.

Leather was one of the most important raw materials of the Middle Ages and was used for shoes, bags, belts and knivesheaths.

According to the records of local taxes of 1460 there were 25 shoemakers in Stockholm.

Skomakarverkstad i "Stora husets" bottenvåning. Foto H Hultgren.

□ Shoemaker's workshop interior on the ground floor of the "Great House". The shoemaker and his journeyman made two pairs of shoes per day. The master himself cut the leather and the journeyman was allowed to help with the rest. A pair of shoes are reckoned to have cost app. 3 öre, which at that time would have corresponded to two days' income for a working man.

I Stockholm har fem bislagsstenar påträffats. Några har bomärkesförsedda sköldar, andra en madonna eller som på bilden ett djävulsansikte eller är det kanske en gycklar-mask. Tillhör Samfundet S:t Erik. Foto H Hultgren, SSM.

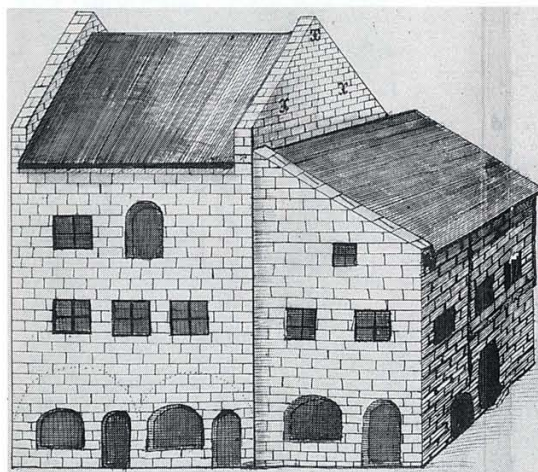
□ In front of the main entrance to the Great House there are fixed benches with carved ends made of stone. These were common at the end of the 15th century. Five such stone bench ends, complete with their owners' marks, have been found in Stockholm.

En god bild av husens utseende och planering i senmedeltidens Stockholm ger en teckning i en bevarad rätttegångshandling från 1628. Den visar två hus från 1470-talet, som låg i hörnet av Storkyrkobrinken och Prästgatan. Bottenvåningen innehåller verkstäder med öppna bodar mot gatan och separata ingångar. Ovanför verkstäderna ligger bostäderna med ett eller två rum i varje våningsplan. Det höga gavelhuset har en tillbyggnad med det för senmedeltidens Stockholm typiska pulpettak. Tillhör Riksarkivet. Liber causarum vol 58. Foto RA.

□ Drawing of two houses from Stockholm of the 1470s, with workshops on the ground floor and open shop fronts along the street. The older stone houses had one or two rooms on each floor and were positioned so that the long side faced the street.

Framför Stora husets huvudingång från torget står fasta bänkar med skulpterade gavelstenar. De kallas bislag (ty Beischlag = förstukvist) och blev ett verkligt mode i slutet av 1400-talet. Typen är väl känd från hansestäderna runt Östersjön. De förbjöds i slutet av 1500-talet i Stockholm av Johan III, då de hindrade framkomligheten och renhållningen på gatorna.

Den medeltida rådstugan låg vid Stortorgetets norra sida: först i bottenvåningen men flyttades efter en brand 1407 eller 1419 en trappa upp i västra delen av kvarteret. Strax innan kvarteret revs för att lämna plats för Börshuset gjorde detsamma arkitekt Erik Palmstedt 1768 en lavering av hela det medeltida byggnadskomplexet. De sex fönsterna ovanför den pelarförsedda utbyggnaden i markplanet hörde till rådstugan. I vänstra bildkanten skimtar skampålen. Tillhör Nationalmuseum. Foto NM.

□ The medieval Council Chamber in Stortorget. Drawing of 1768 by Erik Palmstedt.

Stadens styrelse

Stockholms medeltida rådstuga låg vid Stortorgetets norra sida och är omnämnd första gången 1330, då den eldhärjades. Under större delen av medeltiden utgjorde den en av många fastigheter mellan torget och bykyrkan, samma kvarter som idag rymmer Börshuset.

Mycket litet är känt om den medeltida rådstugans arkitektoniska utformning och inredning. Vid medeltidens slut fanns i den västra byggnaden en trappa upp en rådsal mot torget och ett rum för stadsskrivaren. I bottenvåningen låg ett fängelseutrymme, kallat siskaburen, och stadens vinkällare. Rådstugan togs ur bruk först 1732.

Stadens råd sammanträdde tre dagar i veckan och fungerade dels som stadsstyrelse och dels som domstol i staden. I det beslutande rådet fick endast köpmän sitta och majoriteten av invånarna saknade helt inflytande.

Under 1400-talet satt årligen två borgmästare och åtta rådmän samtidigt. Valen kungjordes på S:ta Valborgs dag den 1 maj, som inledde det nya verksamhetsåret. Den ena av borgmä-

tarna och hälften av rådmännen skulle vara tyskar med hänsyn till den betydande tyska befolkningen, som löd under svensk lag. Dessa bestämmelser ändrades efter slaget vid Brunkeberg 1471. Stadsskrivaren var däremot alltid en svensk. Som rådets ordförande fungerade normalt fogden på Stockholms slott.

□ The medieval Council House was situated between Storkyrkan and Stortorget. In the same complex of buildings were to be found various rooms with different functions, including prison cells and wine cellars.

□ The Mayor and Council were in charge of the town. During the 15th century there were two mayors at the same time and eight councillors. The Council met three times a week and were in part leaders of the town and in part formed the Court of Justice there. In consideration of the significance of the German population in the town half of the Council consisted of Germans up to 1471. The Town Recorder, on the other hand, was always Swedish.

Vinkällaren i museet. Foto H Hultgren.

▣ *The Wine Cellar in the Museum.*

Tappkran för öltunna, kallad ölthane på grund av att den oftast har tuppform (ty Hane). Foto H Hultgren, SSM.

▣ *The tap-cock of an ale cask. It was known as an ale-cock, since it was very often made in the shape of a cock rooster.*

Stadens vinkällare låg i rådhuset och dit fördes allt importerat vin och öl för att registreras och kvalitetsbedömas innan det prissattes. Vinkällaren stod under uppsikt av två av rådet tillsatta föreståndare, även kallade vinmän, som också hade rätt att försälja varorna. Egentliga krogar i sentida mening fanns inte under medeltiden. Fester anordnades av de olika gillesammanslutningarna som ofta hade egna gillesstugor.

Enligt bryggerätten i stadslagen skulle det finnas minst två härbärgerare, även kallade tavernare eller gästgivare, som förutom att ta hand om resande även skulle sälja mat, öl och hästfoder. Enskild utskänkning hängde samman med rätten att själv brygga öl, att hålla "bryggstol", vilket var tillåtet för alla stadens husägare utom hantverkarna, eftersom man inte fick inneha två ämbeten samtidigt.

Orätt mått vid utskänkning av vin och öl bestraffades, liksom försäljning efter klockan nio på kvällen, då värden (vaktjänst) ringdes ut.

▣ The Town Wine Cellars in the vaults of the Council House were presided over by two "wine men" (vintners), who also had the right to sell wine and imported beer. Inns proper are of a later date. Feasts were arranged by the various guilds.

Brewing rights were reserved for homeowners, with the exception of craftsmen—who were excluded since people were not permitted to hold two offices at the same time.

Skråhantverket

Enligt kontinentalt mönster bildades även i Sverige hantverksskrån under medeltiden, huvudsakligen för att skydda de olika hantverkarnas intressen. Skrån hade ansvar för utbildningen av nya hantverkare, utövade kvalitetskontroll och hade vissa sociala funktioner.

I Stockholm fanns fram till 1463 en *bägarmakare* vid namn Jöns med verkstad i stadens södra kvarter. Året därpå tog hustrun Birgitta som nybliven änka över verksamheten.

Stavbägare, laggade små skålar, var vanliga dryckeskärl under 1300- och 1400-talen. De var vanligen gjorda av gran, som inte ger smak. Tillverkningen täckte dock inte behovet utan stora mängder laggade bägare och andra träkärl importerades från Finland och Tyskland.

□ Inspired by continental models, craft guilds were also formed in Sweden, mainly to protect the interests of various trades and crafts; they were responsible for the training of new craftsmen and also provided social protection.

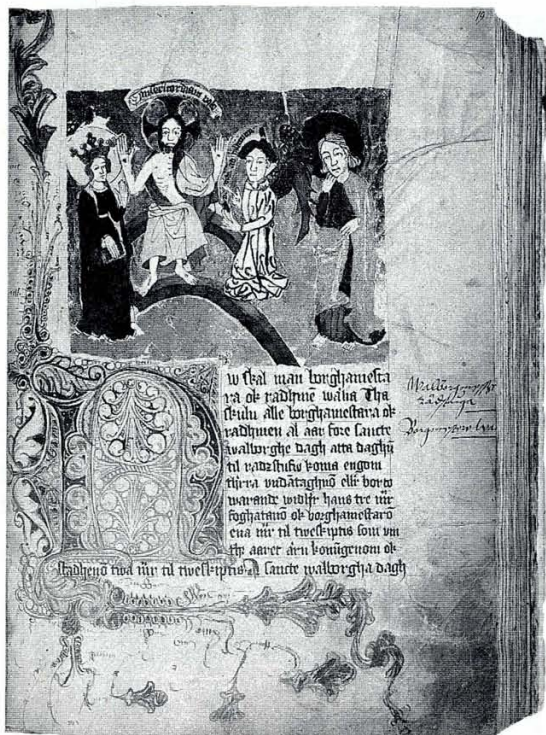
Bägarmakarens verkstad i "Stora husets" bottenvåning. Foto C Heideken, SSM.

□ The beaker maker's workshop in the Museum. Small wooden bowls of stave construction were common as drinking vessels. They were made in Sweden, and also imported from Finland and Germany.

Miniatyr målning i Murmestare Embetets i Stockholm skråhandling från 1487. Kungl biblioteket. Foto KB.

□ Tordh, the master mason: watercolour in the Masons' Guild statutes from 1487. The earliest-known portrait of a named Stockholmer.

Kristus som världsdomare. Anfang till Konungabalkens första sida i Stockholms stads exemplar av Magnus Erikssons stadslag, 1420-talet, vilken i stort sett gällde fram till 1734. Kungl biblioteket. B 154. Foto KB.

■ Christ in Judgement over the world. Illustration from Magnus Eriksson's Town Laws used in the Council Chamber in Stockholm. Early 15th century.

Stadslagen

Hur stadens styrelse varit organiserad under det allra äldsta skedet vet man inte men den särskilda stadslag, den sk bjärköarätten, som var gemensam för rikets städer under hela 1200-talet, bör ha varit rättesnöre även för Stockholm. Dock nämns här ingenting om den för medeltiden typiska stadsorganisationen med rådmän och borgmästare, som införts i de danska städerna redan i slutet av 1200-talet.

Sannolikt har Stockholm lika tidigt haft en stadsstyrelse efter förebild från de nordtyska städerna och som i stort sett fungerat likadant som är känt från senmedeltiden.

Klart är emellertid att Stockholm tidigt utgjorde en från den omgivande landsbygden skild rättskrets och ett stadens sigill omtalas första gången 1281 – det äldsta bevarade avtrycket av Stockholms sigill dateras till 1296.

Den senmedeltida stadsstyrelsen i Stockholm reglerades av bestämmelser i bjärköarättens efterföljare, den omkring 1350 under Magnus Erikssons regeringstid utarbetade stadslagen. Den var med största sannolikhet skriven i första hand för Stockholm även om den skulle gälla i rikets alla städer.

Något exemplar av Magnus Erikssons stadslag från 1300-talets mitt finns inte kvar. De äldsta kända avskrifterna är från 1400-talet. Texten är skriven på svenska. Lagen har utarbetats för ett samhälle med i princip tre ständ: de andliga personerna, de världsliga stormännen samt övrig befolkning. Lagen strävar efter att säkerställa kungens ledning och kontroll av staden. Kyrkans inflytande är minimalt. Varje stad hade ett eget exemplar av lagboken, som förvarades i rådstugan tillsammans med sigill och privilegiebrev. En gång om året skulle lagen läsas upp offentligt.

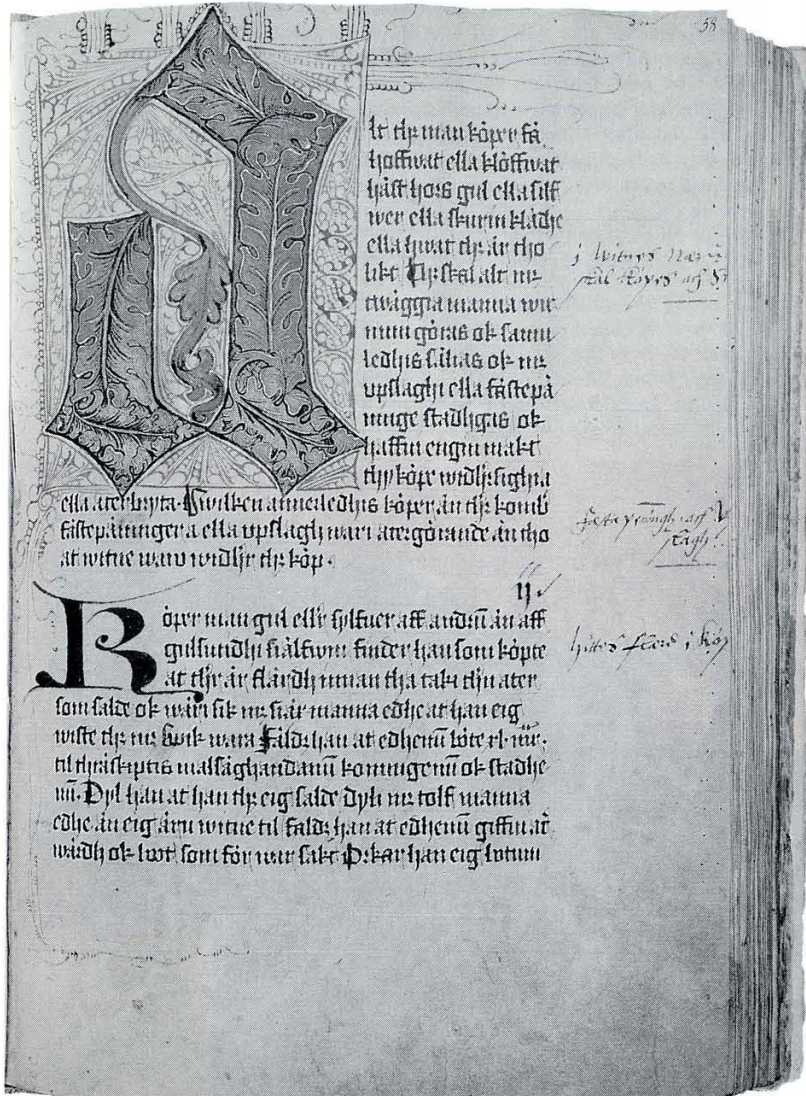
■ Magnus Eriksson's Town Laws were probably drawn up c. 1350. They were written in Swedish for a society consisting, in principle, of three classes: spiritual, secular of high standing, and the rest.

Each town had a law book which was kept in the Council Chamber together with seal and privileges. The laws were read publicly once a year.

De tyska köpmännen

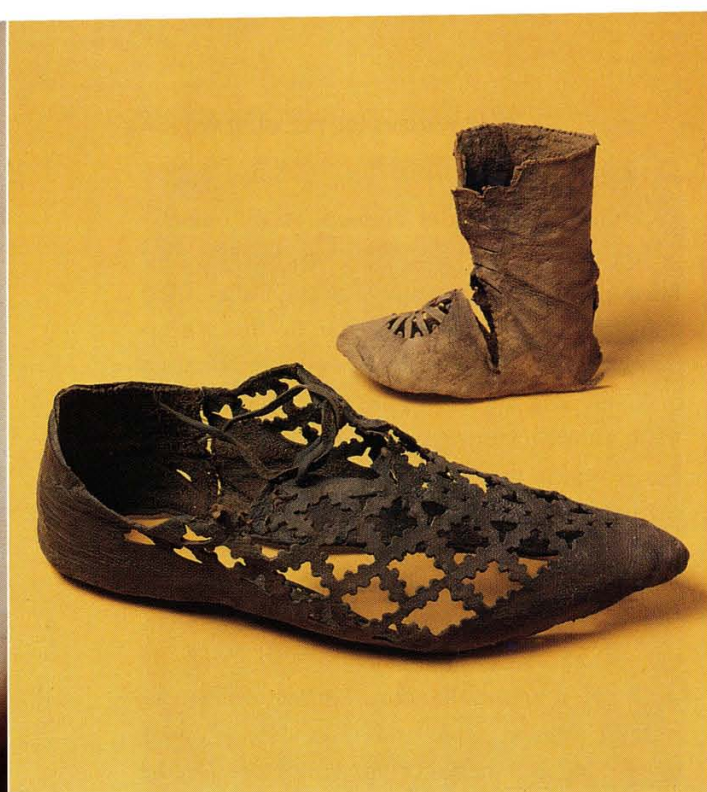
Köpmännen var under medeltiden till övervägande del bosatta i stadens södra kvarter runt Järntorget och angränsande gator. Enligt 1460 års skattelängd (skottebok) har de flesta köpmännen tyska namnformer med bibehållen tysk stavning medan invånarna i de inre kvarteren runt Stortorget och Köpmangatan oftast har svenska namnformer. De gästande köpmännen och deras ombud var nästan uteslutande tyskar. I Stockholm sålde de sina medförda varor i parti och köpte upp sådant som var begärligt i Lübeck eller i andra Östersjöhamnar, där de hade sina handelshus. Vid slutet av medeltiden kom holländska köpmän till Stockholm. Gästerna lydde under sin vistelse under svensk lag och handeln var strängt reglerad i stadslagen, bland annat genom en rad inskränkningar. De hade ingen rätt att handla med andra än borgarna och affären skulle ha karaktär av partihandel. De bofasta köpmännen var antingen grosshandlare som importerade och exporterade efterfrågade varor i stor skala eller minuthandlare, krämare, som sålde varjehanda varor från den egna gatuboden.

□ The merchants of the Middle Ages lived mainly in the southern quarter of the town round Järntorget and the streets nearby. The visiting merchants and those acting on behalf of them were almost all Germans. In Stockholm they sold the goods they had brought with them and they bought up what was in demand in Lübeck and other Baltic ports where they had their trading houses.

Köpmälalbalkens första sida i Stockholms stads exemplar av Magnus Erikssons stadslag, 1420-talet. Texten på denna sida omfattar gällande regler vid köp av guld, silver, kläde och annat lösöre. Kungl biblioteket. B 154. Foto KB.

□ The first page of the Merchants' Code in the Town Laws of Stockholm. Early 15th century.

Under utgrävningen på Helgeandsholmen påträffades nästan 700 hela skor och ca 1,400 till typen bestämbara skofragment, från 1200-talets slut och fram till början av 1600-talet med dominans för 1300-talet. I det bevarade skomaterialet förekom tretton olika skotyper av vilka låg snörsko, snörstövel och knäppstövel varit vanligast. En del skor hade pliggsula och de finare skorna ovanläder med genombrutet mönster, som lät den färgade strumpan komma till synes. Materialet från Helgeandsholmen omfattade även ett betydande antal sleifar till patinor, men bara en träbotten påträffades. Foto H Hultgren, SSM.

□ During the excavations on Helgeandsholmen almost 700 shoes of classifiable type and 1,400 classifiable shoe fragments, from the late 13th century to early 17th century, were found. These comprise 13 different types of shoes, of which laced shoes, laced boots and buttoned ankle-length boots are the commonest.

Till den personliga utrustningen hörde läderpungen för mynt, dubbelkammen av ben, speltärningar, ring, mungiga, nyckel, sigillstamp och läderfodralet för skeden. Fynd från Helgeandsholmen. Foto H Hultgren, SSM.

□ Personal accoutrements consisted of a leather bag for money, a double comb of bone, dice, ring, jew's harp, key, seal and leather cover for a spoon.

I Stockholms jord har under årens lopp en hel del medeltida husgeråd påträffats. I de fuktiga lager som en gång avsatts i vattnet utmed stränderna har inte bara läder utan även trä bevarats väl.

Husgeråden av trä, en tallrik, skedar, en slev, en grötvisp och en krok med inristat bomärke, är funna i Gamla Stan och på Helgeandsholmen. Foto H Hultgren, SSM.

□ Household items of wood, consisting of a plate, spoons, a ladle, a porridge whisk, and a hook with a carved owner's mark, were found in Gamla Stan and on Helgeandsholmen.

Den eleganta snabelskon av 1300-talstyp kommer från kv Diana och den skyddande träpatinan från Lilla Nygatan 6, Gamla Stan. Patinans längd 24 cm. Foto H Hultgren, SSM.

□ Elegant pointed shoe of 14th century type on a wooden patten.

Trebensgrytan av brons från 1300- eller 1400-talet är funnen vid Norrlandsgatan. H 15,5 cm. Foto H Hultgren, SSM.

□ Three-legged cooking pot of bronze from the 14th or 15th century.

Dryckeskanna av tenn från 1400-talet eller 1500-talets början, troligen tillverkad i Stockholm. Den har påträffats vid Erikssund nära Sigtuna omkring 1915. Foto H Hultgren, SSM.

▣ Drinking vessel of pewter from the 15th or early 16th century, probably made in Stockholm.

Lavatorium av brons (käril för tvättvatten) från 1400-talet eller 1500-talets början, försedd med två pipor och öglor för upphängning. H 17 cm. Joräfynd från Skeppsbron 1910. Foto H Hultgren, SSM.

▣ Container of bronze for washing water (lavatorium), from the 15th or early 16th century. Height 17 cm.

Dryckesbägare av tenn från omkring 1400 med pokalliknande form. Den uppvisar tydliga brandskador och påträffades nära platsen för Helgeandshuset, som just omkring 1400 varit utsatt för brand. Det är därför troligt att den hört dit. En stämpel i form av ett gotiskt M finns nedtill på den 14,5 cm höga "pokalen" och är kanske ett signum för jungfru Maria. Stämpeln, den ovanliga formen och fyndplatsen kan tyda på att bägaren använts som nattvardskalk för de sängliggande hjonen. Helgeandshusens sjuksalar låg som regel i direkt anslutning till kapellen för att de sjuka från sängarna skulle kunna följa med i mäs-san. Foto G Jansson/M Pettersson, ATA.

▣ Drinking beaker of pewter with simple, goblet-like form from c. 1400, found near the site of Helgeandshus. Notice the mark in the form of a gothic M.

Redan under 1200-talet blomstrade produktionen av ylle-tyger i Flandern. Under 1300-talet tillkom ett nytt centrum i norra Italien och under 1400-talet slutligen dominerades marknaden av de engelska tillverkarna. Konkurrensen dem emellan om exportmöjligheterna drev senast under 1300-talet fram en synlig kontrollmärkning av de egna varorna i form av blyplomber. Tygernas bredd, längd och kvalitet granskades noga innan tygpäckarna, försedda med garantiplomben, fick lämna tillverkningsorten för vidare transport.

Den avbildade blyplomben, troligen från början av 1500-talet, är funnen i Söderström. Plomben som avbildar en kogg har tillverkats i Amsterdam och suttit som försegling på en klädesbal därifrån. D 35 mm. Foto L af Peterssens, SSM.

□ Lead seal from the early 16th century, made in Amsterdam and used as the seal on a package of broadcloth.

Hur stockholmaren roade sig omvittnar många av fynden från Helgeandsholmen. I läderpungen som lättillgänglig hängde vid bältet förvarades tärningar, spelkuler och spelbrickor av ben och trä. Pungens mått: 5,5x5,5 cm. Foto H Hultgren, SSM.

□ Leather bag with a marble, dice and playing counters of bone and wood.

Ett urval ringar från utgrävningen på Helgeandsholmen. Många är funna i 1300-talslager. Foto G Jansson, RAÄ.

□ A selection of rings from the excavations on Helgeandsholmen. Many were found in the 14th century occupation level.

Goldgulden, slagen i Dortmund, Tyskland, för kejsar Fredrik III (1451–1493). Myntet hittades i ett av badstugans ugnsfundament. Vikt 3,26 g och diameter 2,2 cm. Foto G Jansson, RAÄ.

□ Golden guilder struck in Dortmund, Germany, for Emperor Frederick III (1451–1493). Weight: 3.26 gr. Diameter 2.2 cm.

Vanliga musikinstrument var enkla benflöjter, mungigor och spaltkärlsflöjter av lergods i form av ugglor. Ugglan ovan th är 7,5 cm hög och påminner starkt om våra dagars lergökar. Foto H Hultgren (övre bilden) och G Jansson, RAÄ.

□ Various musical instruments: whistles in the form of a clay owl, simple bone flutes and jew's harps.

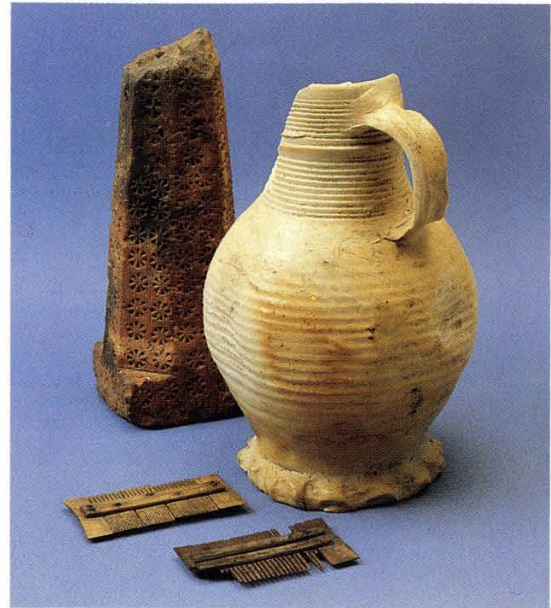
Keramiken har stor betydelse inom arkeologin, då den hör till de största fyndgrupperna och ger en relativt säker datering även av mindre skärvor. Godsets skörhet ger ökad omsättning, kärityperna växlar snabbt och spridningen är stor. En analys av godsets sammansättning gör det även möjligt att spåra tillverkningsorten.

Under medeltiden importerade Stockholm och andra svenska städer stora mängder kärl av rödgods från Nordtyskland och stengodskrus från Rhendalen.

□ Large numbers of pottery vessels were imported into Sweden and Stockholm during the Middle Ages, mainly produced in Northern Germany, while stoneware came from the Rhine Valley, where the predominant type of vessel was a tall, unglazed jar as well as the more round-bellied jar with a light salt-glaze.

Den nedre bilden visar ett urval av importerade kärl, som tillverkats i Nordtyskland och Rhendalen under 1300-talet. Flertalet kärl kommer från Helgeandsholmen. Stengodskruset i mitten är 23 cm högt. Foto H Hultgren, SSM.

□ The lower picture shows a selection of imported vessels, which have been made in northern Germany and the Rhine Valley during the 14th century. Most of the vessels come from Helgeandsholmen.

Den övre bilden visar ett oglaserat stengodskrus och en ljusstake av rödgods med stämpeldecor från en utgrävning i kvarteret Tritonia, Lilla Nygatan 5. Båda är 24,5 cm höga och dateras till 1300-talets senare hälft. Foto H Hultgren, SSM.

□ The upper picture shows an unglazed stoneware vessel and a candlestick in red ware with stamped decoration from an excavation in the Tritonia Quarter of the town, from the latter half of the 14th century.

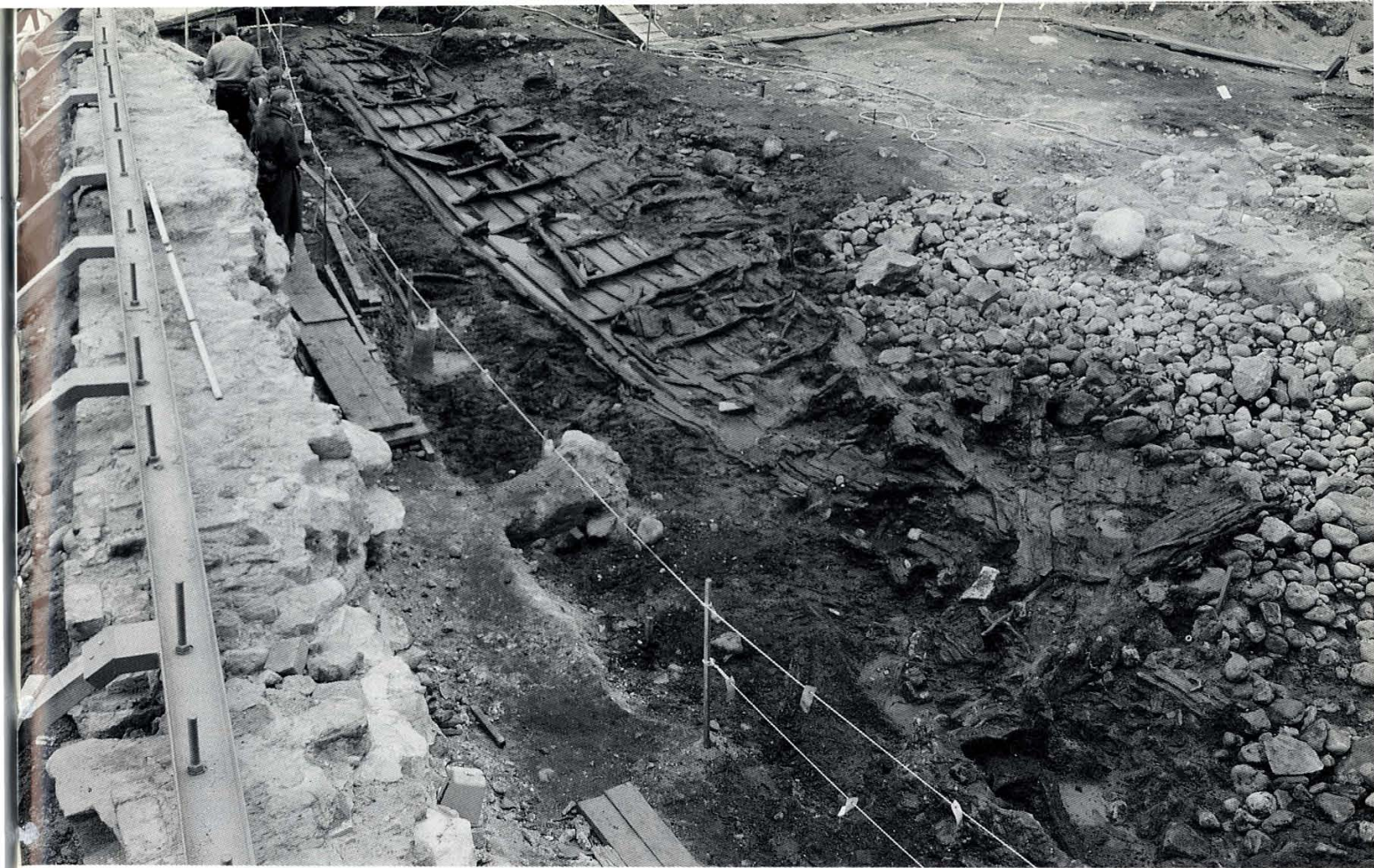
Köttmånglarna slaktade och sålde köttet i sina bodar. De försåg också andra hantverkare med råmaterial som hudar till skomakarna, ben och horn till kamakarna. Innanmätet övertogs av syltekonorna. Bilden visar slaktbåge av gran (L 83 cm) med krok (L 18 cm) för upphängning av djurkroppar. Redskapen är funna vid den 1486 rivna slaktbryggan vid Munkbron, där stans köttmånglare tycks ha utövat sitt yrke. Foto SSM.

□ Butchers did the slaughtering and selling of meat in their own shops. The tools, bows for slaughtering, and butchers' hooks for hanging up carcasses are probably from the late Middle Ages.

Invånarna på Helgeandsholmen tycks i första hand ha sysslat med nätfiske att döma av fynden av sänken och flöten men också fiske med krok har varit vanligt. Överst ses två nätflöten av bark, påträffade i vattenavsatta lager från 1300- och 1400-talen. Nedtill ett av sju funna nätsänken, där en sten sytts in i ett fodral av näver. Till höger syns två nätstickor av trä och en av fem metkrokar av koppar, som daterats till 1400-talet. Gäddan dominerar i fiskbensmaterialet från Helgeandsholmen. Foto M Pettersson, ATA.

□ Find of net floats of bark (above) and net weights or sinkers containing a stone wound round with birch bark (below) as well as two wooden net pins and one of five fish hooks of copper.

Åtskilliga båtfynd har gjorts under årens lopp i Stockholm. Vid de många utfyllnaderna har gamla uttjänta båtar sänkts. På Helgeandsholmen som till stora delar består av utfyllt område påträffades 11 mer eller mindre fragmentariska båtar, varav 5 dendrokronologiskt daterats till medeltiden av Th. Bartholin, Lunds universitet.

Störst uppmärksamhet väckte båt nr V (bilden). Den var av vikingatida långsmal typ och främst avsedd för snabb rodd. Den påträffades norr om den ursprungliga västön (stenarna i bildens högra del) och låg längs med stadsmurens utsida och delvis under muren. Båten har ursprungligen varit 22 meter lång och låg under ett mäktigt lager av krossad

bark, som täckte ett stort område norr om de äldsta öarna. Båten har sannolikt använts under 1300-talets första hälft, då det ovanpå liggande barklagret innehöll fynd från denna tid. Foto Kjell Nordeman, RAÄ.

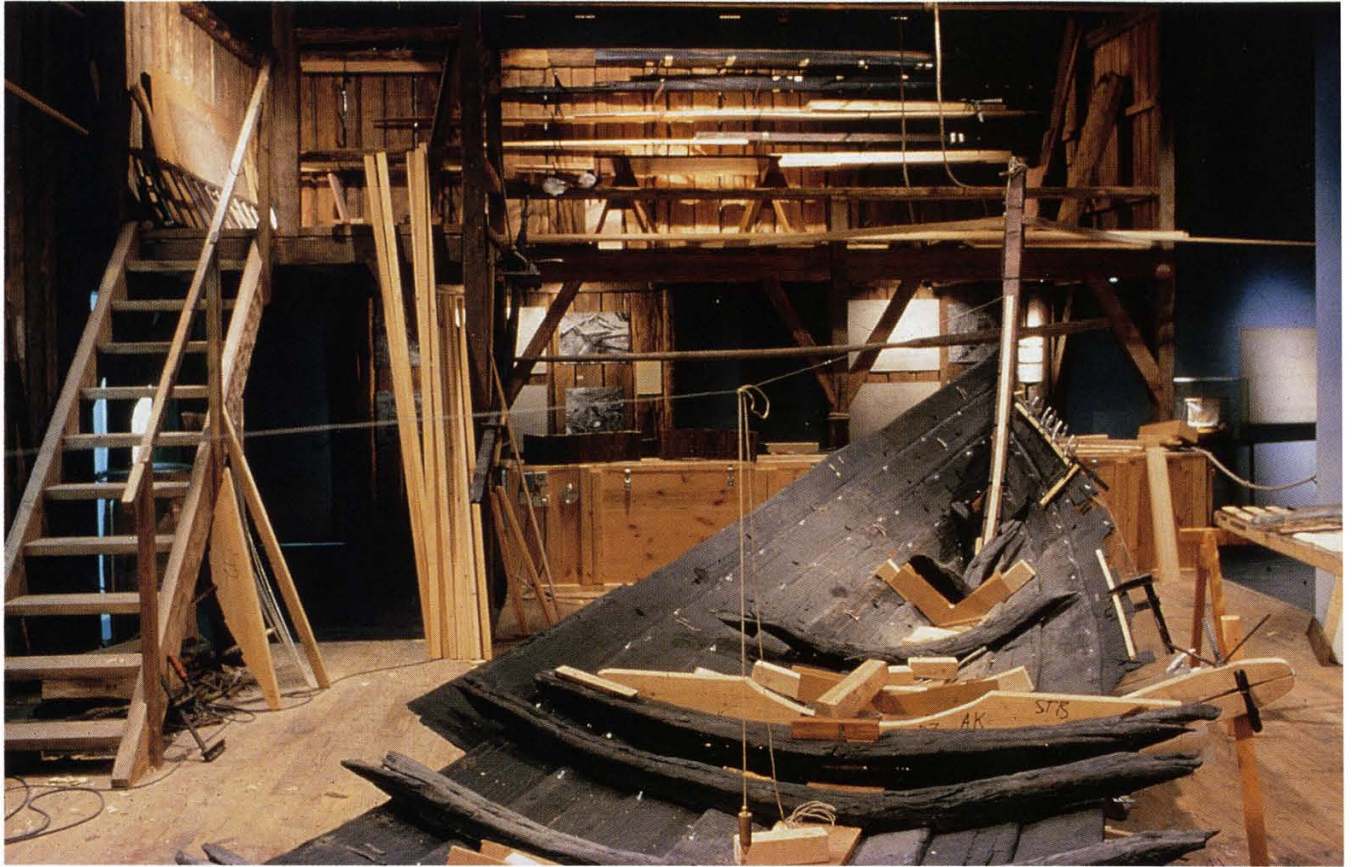
□ Numerous finds of boats have been made in Stockholm during the years. In the many infills made round the town, old and no longer serviceable boats were sunk and used as strengthening materials. Helgeandsholmen consists, to a great extent, of areas of infill. Eleven more or less fragmentary boats, five of which are medieval, have been found there.

Riddarholmskeppet kallas vraket efter ett bevärat skepp, som påträffades 1930 under muddringsarbete i Riddarholmskanalen. Det var bestyckat med tre kammarbössor och innehöll även två klottunnor fulla med ammunition till dessa, bl a ett hundratal blykulor och stenklot och ett stort antal flintskärvor och lösa delar till trettiotvå kartscher. Fynden av diverse riggdetaljer medgav även en sannolik riggrekonstruktion. Skeppet har med hjälp av dendrokronologi kunnat dateras till vinterhalvåret 1522/23. Det var byggt i klinkteknik av spräckt och bilat virke från metertjocka ekar. Den ursprungliga längden var 20 m och bredden ca 5 m. Under rekonstruktionsarbetet i museet under Axel Lindbergs ledning framkom tydliga spår efter en akterspegel. Det är det tidigast kända exemplet i Norden på denna utformning. Foto H Hultgren, SSM.

■ The wrecked remains of a ship found in 1930 during dredging in the Riddarholm Canal is known as the Riddarholm ship. At the time of its salvage it was equipped with three cannons and also contained two ammunition casks, filled with a quantity of gunpowder chambers, some of them loaded, with lead bullets, cannon balls, and grape-shot filled with chippings of flint. The ship has been dated dendrochronologically to the winter of 1522/23 by Thomas Bartholin at the University of Lund. It is built in clinker technique of split oak cut with a broad axe. The timbers are very broad and the ship, which was originally 20 metres long, had a flat stern, the earliest known in the Nordic countries.

The ship is reconstructed in the museum by Axel Lindberg and Ola Ericsson.

På museets varv har den bäst bevarade båten, benämnd nr X, kunnat rekonstrueras under ledning av varvschefen Axel Lindberg med hjälp av Ola Ericsson. Utifrån vunna erfarenheter har de därefter byggt en kopia i samma teknik som använts under medeltiden alltifrån spräckning till bilning av väldiga ekstockar, hämtade från Visingsö, och med hjälp av nygjorda verktyg av medeltida typ. Resultatet har blivit över all förväntan och båtens sjöduglighet testas ur alla tänkbara aspekter. Foto H Hultgren, SSM.

□ The boat in the best condition, known as no. X, has been reconstructed on the wharf area of the museum by trained boat-builders. From their accumulated experience they have gone on to build a replica, using the same techniques as in the Middle Ages and replica medieval tools. The result has been far beyond all expectations and all aspects of the seaworthiness of the boat are now being tested.

Båt X är en av de fem medeltida båtar som påträffades under utgrävningarna på Helgeandsholmen 1978–80. Den är troligen byggd i slutet av 1300-talet. Materialet består av radiellt spräckta ekstammar med drygt en meters diameter, varefter de uppkomna "tårtbitarna" bilas ner till omkring 2 cm tunna bordplankor. Båten är tio m lång, har köl med T-format tvärsnitt och svängd förstäv med grepphål för ilanddragning samt är byggd i klinkteknik med tränaglar och järnnitar. Den är en typisk sk

bondeseglare, som fraktat varor inom skärgården runt Stockholm. Foto Mia Kjellsson.

□ Boat X is one of the five medieval boats from Helgeandsholmen and is probably from the 14th century. It is built of oak in clinker technique, and has a curved stem with a hole to take a landing rope. The boat is a peasant cargo sailing vessel, which carried goods within the archipelago round Stockholm.

I Stockholms hamnar möttes under segelsäsongen många olika fartygstyper, från den enkla bondeskutan till de stora havsgående skeppen. Helgeandsholmsbåtarna blev dokumenterade mycket noggrant i fält. Därefter togs de isär och varje båtdel ritades i skala 1:1, innan de slutligen lades i konserveringsbad på Beckholmen. Till de fem medeltida båtarna utfördes konstruktionsritningar av Lars Lennmor som underlag för modeller byggda av C. Kruckenberg i skala 1:15. De är utställda i museet tillsammans med grävningsbilder och ritningar.

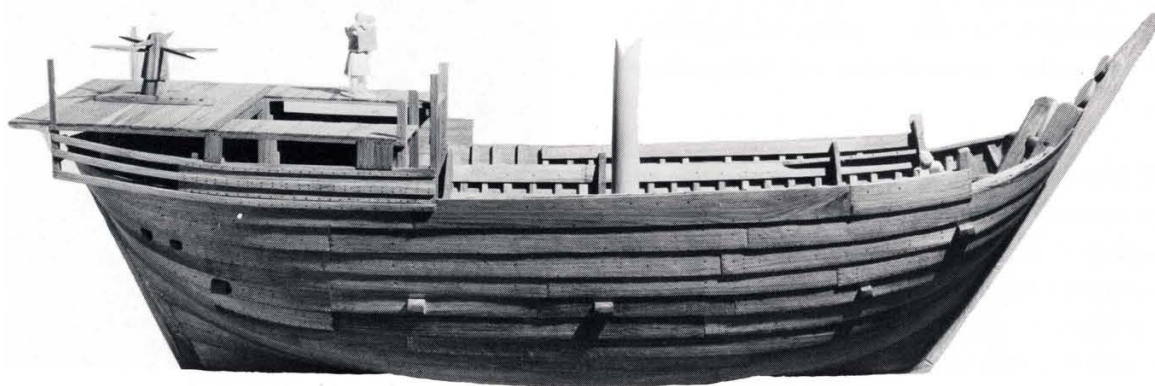
Koggen var Hansans speciella handels skepp och präglade den tyngre sjöfarten i Stockholms farvatten under medeltiden. Båttypen var rakstävad, flatbottnad och närmast utan köl, sjöduglig och lastdryg. Dess ursprung kan sökas på friskt område, varifrån den spreds vida omkring och med tiden byggdes allt större. År 1962 hittades i Bremens hamn en mycket välbevarad kogg, som sjunkit där omkring 1380. Hon har sedan rekonstruerats och står uppställd i Bremerhavens sjöfartsmuseum. Skeppet är 23,5 meter långt och byggt av ek i kravell- och klinkteknik och har kunnat ta en last av ca 130 ton. Genom Deutsches Schiffartsmuseum i Bremerhaven har ritningar för ett modellbygge översänts till museet. Modellen har byggts av C Kruckenberg i skala 1:15. Foto H Hultgren, SSM.

□ The "cog" was the particular type of ship used by the Hanse League and was characteristic of the heavier type of shipping in Stockholm's waterways.

På Helgeandsholmen påträffades 1980 resterna av en kogg, båt II, under 1530-talets stadsmur. Båtens längd har uppskattats till närmare 20 meter med kraftiga spantdimensioner och kölsvin samt en mastfot med spår som mätte 20×30 cm. Båten hade den för koggen typiska växlingen från kravellteknik i bottenborden till klinkteknik högre upp. Foto Liselott Teir, ATA.

□ In 1980 the remains of a cog, Boat II, was recovered from underneath the town wall of c. 1530 on Helgeandsholmen. Typically for a cog, there was a change of technique between the carvel-built bottom and the clinker-built sides.

Försvaret

I början av medeltiden utvecklades ett mer effektivt, fast försvar, där kastaler av trä och senare av sten ersatte vårdkasar och fornborgar, främst vid viktiga farleder och handelsplatser. Sådana kastaler fanns i Stockholm och Kalmar. Även kyrkorna fick försvarsanordningar, som rundkyrkorna från 1100-talet runt Stockholm: Munsö, Bromma och Solna.

Vid mitten av 1200-talet började man uppföra större borgar av sten och städerna försågs med höga ringmurar. Slottet Tre Kronor och äldsta stadsmuren i Stockholm tillkom vid denna tid.

I slutet av 1400-talet bör Stockholm ha haft ett väl utbyggt artilleri, vari även bevarade skepp ingick. Ett särskilt "pulver och byssehus" fanns under senmedeltiden vid Sjalagårdsgatan.

□ During the Middle Ages a more effective and permanent defence system was developed, where citadels built of wood and later of stone replaced beacons and early forts, especially in connection with important communication routes and trading places. During the 12th cen-

Kammarbössa eller "slinga", från slutet av 1400-talet. Den har hört till Riddarholmsskeppets bestyckning och där använts för sten- och skräskjutning, särskilt mot fartygsriggar. Eldröret av smidesjärn, förstärkt med påsmidda ringar, är 82,5 cm långt med kaliber ca 12 cm och ligger i stock, som märkts med stadens krona. Den totala längden är 188 cm. Foto B Olstrup, SSM.

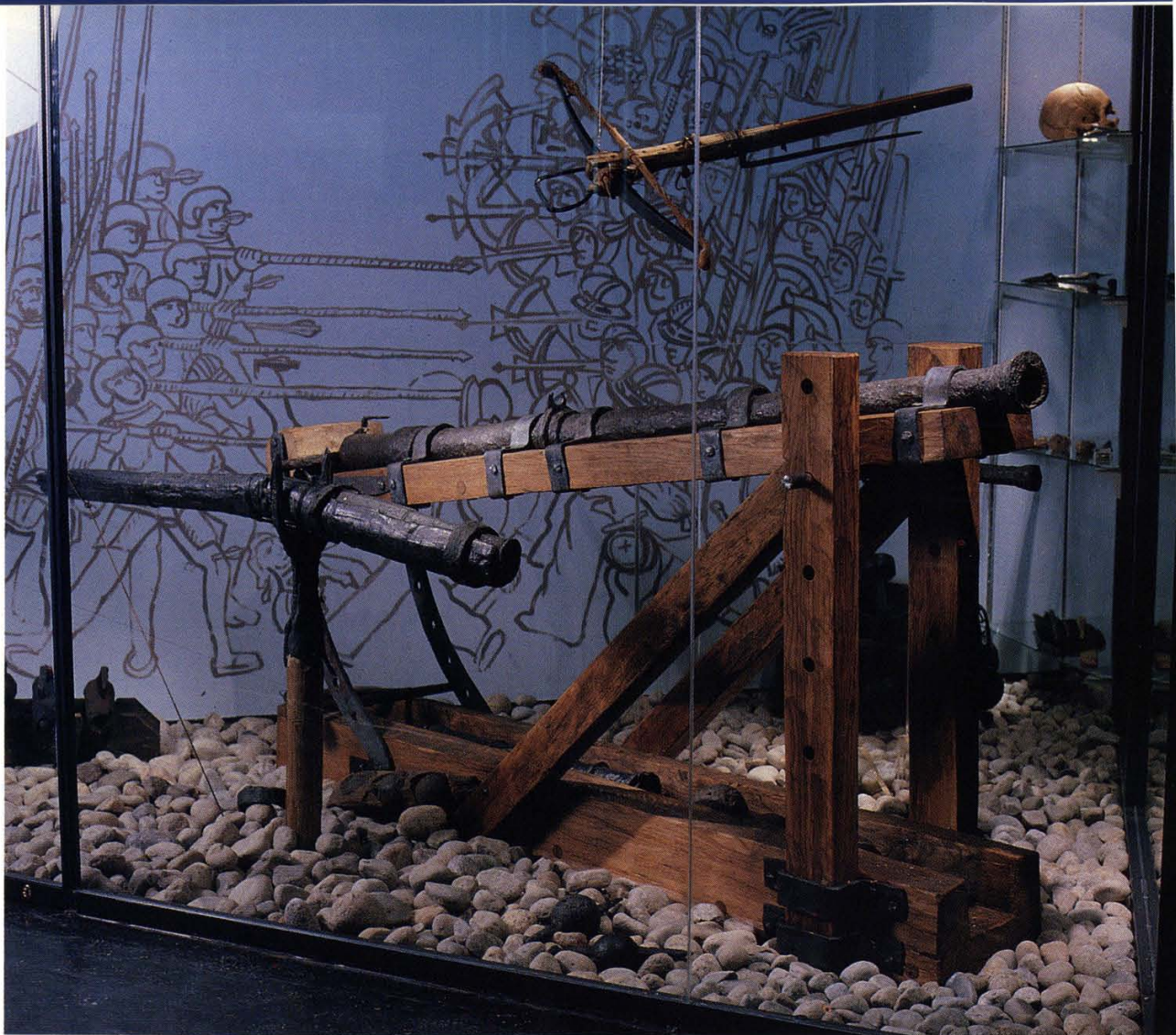
□ Cannon from the end of the 15th century which was part of the Riddarholm ship's armaments. They were used to fire stones and projectiles, mainly at ships' rigging.

tury churches also acquired defensive elements, like the round churches in the Stockholm area such as Munsö, Bromma and Solna.

In the middle of the 13th century large strongholds of stone began to be built and the towns were provided with high encircling walls.

At the end of the 15th century Stockholm would probably have had a well-developed artillery force, also including armed ships. There was a special "powder and gun house" in Sjalagårdsgatan during the late Middle Ages.

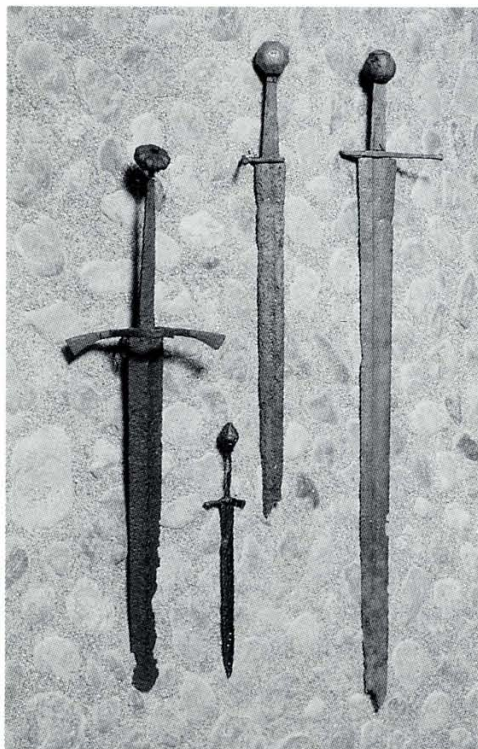
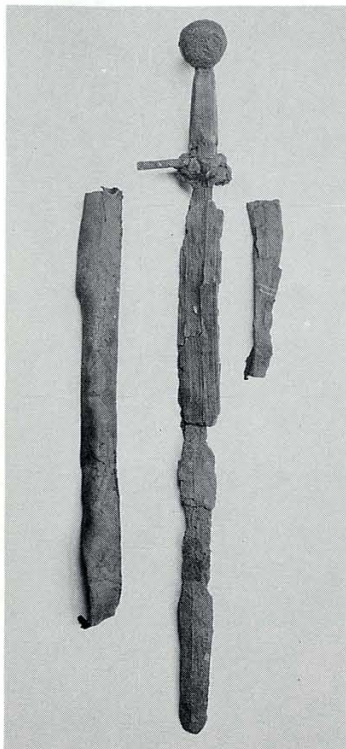

Kammarbössa av smidesjärn från början av 1400-talet, funnen på Helgeandsholmen. Den är lagd i en lavett av burgundisk typ, rekonstruerad av Ola Ericsson efter förebild från Metz, daterad till 1420-talet. Eldrörsvikt 27,9 kg och mynningsdiameter ca 50 mm. Foto H Hultgren, SSM.

□ Wrought iron cannon from the beginning of the 15th century, found on Helgeandsholmen. This type of gun-carriage is known from Burgundy and reconstructed by Ola Ericsson.

Föregående sida: Ryttaryxa av järn, funnen i Söderköping, skivdolk av stål från Helgeandsholmen samt en buckla av förgylld mässing (D 9,9 cm) med dekor av motställda "franska" liljor, som sannolikt suttit på hästhuvudlaget, påträffad på Helgeandsholmen och liksom skivdolkten i samband med grundgrävningen för Riksdagshuset. Tillhör Livrustkammaren. Foto H Hultgren, SSM.

□ Opposite page: Battleaxe of iron and dagger of steel. Also a shield boss of gilded brass (diameter 9.9 cm.) decorated with fleur-de-lys and probably used to ornament a horse's headband; this was found on Helgeandsholmen and, like the dagger, as a result of the excavations for Riksdagshuset (the parliament building). Livrustkammaren — The Royal Armoury. Photo: H Hultgren, SSM.

Svärd av järn, varav de båda till höger kommer från ett 1300-talslager i kv Tritonia och det vänstra av 1400-talstyp troligen påträffats vid grundgrävningen för Riksdagshuset. Dolken av järn nertill är funnen på Riddarhustomten. Bilden längst tv visar ett svärd med träskida, som påträffats i ett vattenavsatt 1200-talslager utanför den gamla strandlinjen vid nuvarande Stora Nygatan. Ena sidan av träskidans läderklädsel med stjärnmönster finns kvar. Foto H Hultgren, SSM.

Hakebössa av gjutjärn med nu försvunnen trästjart och vinkelnerat, åttkantigt eldrör, 106 cm långt, med fångpanna på höger sida, från mitten av 1400-talet. Den är funnen 1894 på Helgeandsholmen. Foto H Hultgren, SSM.

□ *Arquebus or hackbut of cast iron from the middle of the 15th century with a now-vanished wooden stock. The barrel is 106 cm long.*

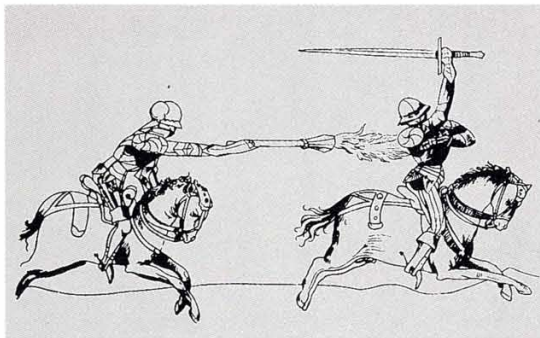

Handbössa av brons i trästock med järnbeslag, från 1300-talets mitt, funnen 1953 i Riddarholmskanalen. Längd med avbruten stockände 132 cm. Foto H Hultgren, SSM.

□ Hand cannon of bronze from the middle of the 14th century, found in the Riddarholm Canal. The broken stock is 132 cm in length.

Ryttarpistol i användning. Teckning i handskriften Codex germanicus 734, från 1460–70. Bayerische Staatsbibliothek, München. Foto SSM.

□ Cavalry pistol in use. Illustration from Codex Germanicus 734 from 1460–70.

Skjutställning med trästjärtförsedda handbyssor. Efter träsnitt i Rudimentum Noviciorum 1475. Foto SSM.

□ Hand cannons with wooden tails, in shooting position. Illustration from Rudimentum Noviciorum 1475.

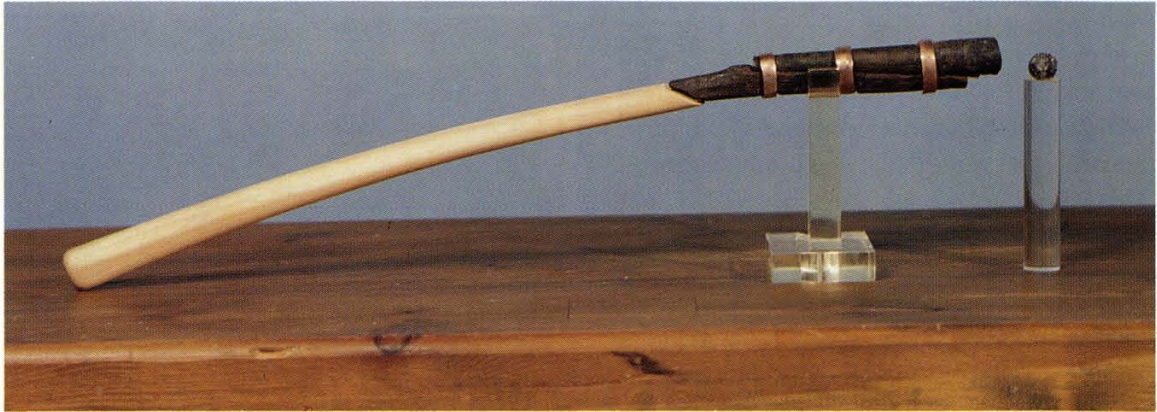

Från höger till vänster ses: kniv av järn från Stora Nygatan; dolk av järn, svärdstyp med parerstång, från Riddarhusmoten; dolk av järn med bevarat fäste av trä från Skeppsbron; två testikeldolkfästen av trä från Helgeandsholmen; testikeldolk med tresidig klinga av brons, proveniens saknas; skaft av trä till rondelldolk från Helgeandsholmen; däröver skida av läder till kniv och längst till vänster skivdolk av stål från Helgeandsholmen. Foto H Hultgren. SSM.

□ A selection of medieval knives and daggers of iron and some dagger hilts of wood: the two testicle-formed ones in the middle are from Helgeandsholmen, as is the dagger with discoidal pommel of steel to the left.

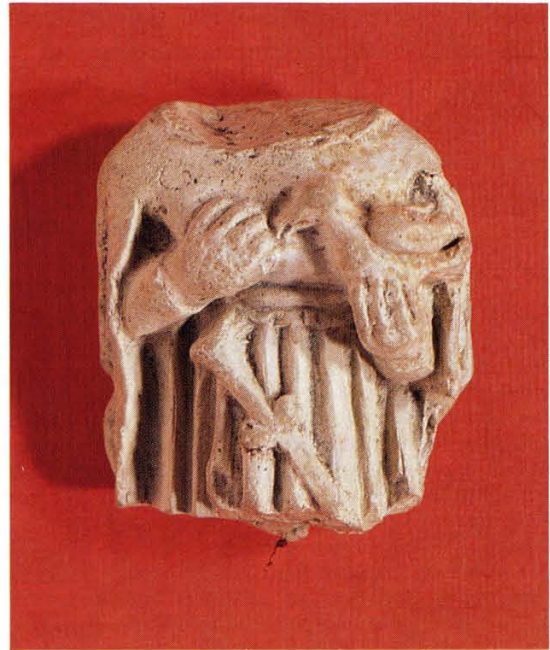
Kranium från 1400-talets mitt, Helgeandsholmens kyrkogård. Vid tinningbenet syns ett fyrkantigt hål efter en armborstpil. Foto H Hultgren, SSM.

□ A cranium from the cemetery on Helgeandsholmen. A square-shaped hole, caused by a bolt from a cross-bow, is noticeable on the temple.

Knallbössa av brons med ett 12,8 cm långt eldrör i stock med rekonstruerade kopparband och skaftände, funnen 1930 i Riddarholmskanalen. Den kan dateras till tiden närmast efter 1300-talets mitt och har använts som ryttarpistol. Sannolikt är den Stockholms äldsta kända handeldvapen och möjligen av italiensk tillverkning. Foto H Hultgren, SSM.

▣ This bombard from the middle of the 14th century is probably the oldest known of Stockholm provenance and was found in the Riddarholm Canal. The barrel is 12.8 cm long and the stock has been partially reconstructed. It has been used as a horse pistol.

Mansfigur med en sk testikeldolk vid bältet, klädd i kjortel och slängkappa med en duva i handen. Fragment av vitlera, 3,7 cm, funnet i 1400-talslager på Helgeandsholmen. Foto H Hultgren, SSM.

▣ Part of a male figure with a "testicle dagger" hanging from his belt, made of white, lightly fired clay and 3.7 cm long, found in an infilled level from the 15th century on Helgeandsholmen and probably made in western Germany.

Brott och straff

Rådet dömde i princip efter de straffsätser som angavs i stadslagen och som var graderade i förhållande till brottets svårighetsgrad. Såväl domarna som verkställigheten protokollfördes i tänkeböckerna. Under ämbetsperioden maj 1489—april 1492 dömde rådstugurätten i Stockholm 24 personer till döden: 14 genom hängning, 9 genom halshuggning med svärd och 1 genom levande begravning (för stöld och mordbrand). Enligt noteringar i kanten verkställdes 23 av dessa domar, men om kvinnan som skulle ha begravts levande finns ingen notering. Endast män dömdes till galgen. Böter var den vanligaste straffformen och den som hade det gott ställt kunde oftast köpa sig fri.

□ According to the Minute Books twenty-four people were sentenced to death in Stockholm during the period May 1489 to April 1492.

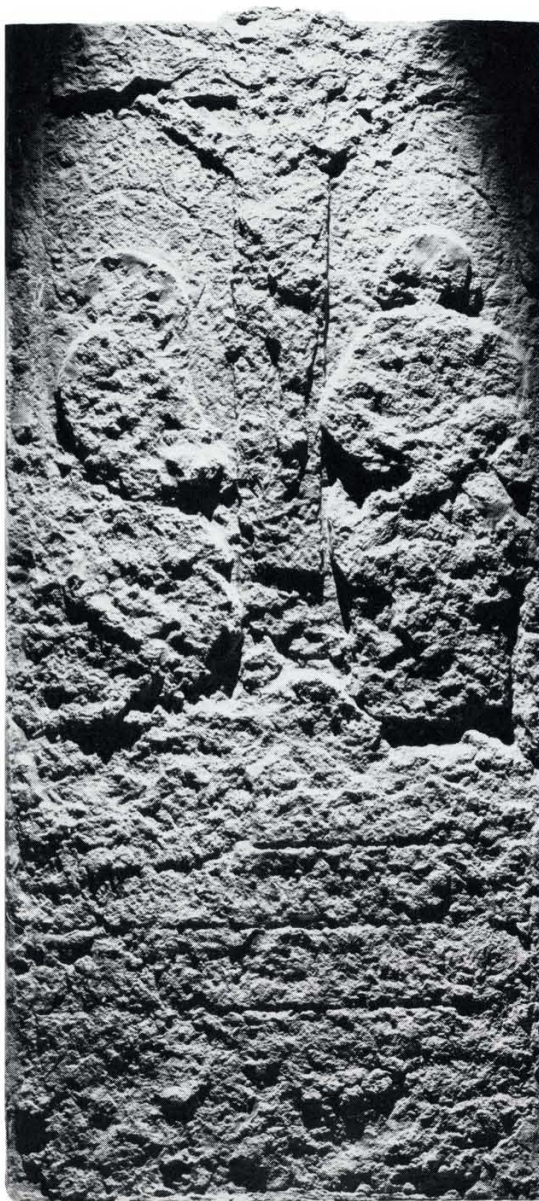
Stockholms galgbacke låg — så vitt man vet — under hela medeltiden på en högplatå sydväst om nuvarande Katarina kyrka, väl synlig från staden. På sluttningen upp mot galgplatsen restes år 1511 tre höga stenar för att påminna om Jesu Golgatavandring. Sådana resta stenar kallas kalvariestenar och kommer av latinets Mons calvarie som betyder Huvudskalleplatsen, dvs Golgata. Stenarna markerade slutstationen vid en processionsväg, som gick från Stortorget till avrättningsplatsen och Helga Kors kapell nära nuvarande Katarina kyrka.

Endast en av stenarna finns bevarad men tack vare en uppteckning från slutet av 1600-talet känner man till motivet på de försvunna stenarna samt den idag oläsliga texten på den tredje stenen. Den visar den korsfäste med Maria till vänster och Johannes till höger i starkt vittrad relief. Stenen är nu uppställd i museet. Minuskelskriften under figurgruppen har följande lydelse:

Bracht Gott to lof und ehre

Bidet y alle für unsere Seele.

Stenarna kallades i folkmun "pelarna", vilket senare gav området dess kvartersnamn, Stora och Lilla Pelarbacken. Helga Korskapellet revs i samband med reformationen och galgbacken flyttades ungefär samtidigt till Stigberget (jfr Vädersonstavlän).

□ The "Calvary Stone", set up in 1511, marked the last station of a processional route to the place of execution and the Chapel of the Holy Cross (Helga Kors kapell) on the south side of Stockholm, near St Katherine's Church.

De pinliga straffen. Illustration ur "Der neu Layenspiegel" av Ulrich Tengler, 1518. Kungl biblioteket. Foto KB.

▣ Various instruments of torture. Illustration from "Der neu Layenspiegel" by Ulrich Tengler, 1518. The Royal Library.

Galgbacken. Rekonstruerad miljö i Medeltidsmuseet, som ger en dramatiserad bild av brott och straff i Stockholm under senmedeltiden. Foto H Hultgren, SSM.

□ *Gallows Hill. Reconstructed milieu in the Museum about crime and punishment in Stockholm from late medieval times.*

På Vädersolstavlan står en murad galge på Stigberget, förr kallat Galgbacken, dit den flyttats från Katarinaberget i början av 1500-talet. En stege syns upprest mot en av de tre pelarna och en man hänger i galgen. Platsen har använts fram till slutet av 1600-talet. Endast män avrättades genom hängning medan kvinnorna halshöggs, eller fick stå vid kåkens skampåle på Stortorget, vilket var vanligast, innan de förvisades ur staden. Foto F Bruun, SSM.

□ On the Parhelion Painting stands a walled gallows at the spot known today as Stigberget, and earlier as Galgbacken (Gallows Hill). It was moved there shortly before the painting came into existence (1535).

"Stadens stenar" är sannolikt äldst av de medeltida straffredskap som förvarades i rådhuset vid Stortorget. De var avsedda för kvinnor som begått äktenskapsbrott. Med de nära 26 kg tunga stenarna över bröstet och kedjorna runt nacken leddes den arma kvinnan av bödeln runt torget och ut ur staden samt förvisades för alltid med hot om avrättning om hon återvände. Denna typ av skamstraff, kallat stenstraffet, omtalas i svensk rättspraxis ännu under 1600-talet. Foto H Hultgren, SSM.

□ The town stones are the earliest of the town's items of medieval punishment equipment, and were found in the old Council Chamber. They weigh some 25 kg. and were intended to be borne round the neck by women who committed adultery, before they were expelled from the town.

Anfangsillustrationer ur Codex Aboensis, Åbos exemplar av Magnus Erikssons landslag. Med undantag för böter hörde skamstraff, hängning och halshuggning till de oftast förekommande bestraffningarna enligt Stockholms senmedeltida tänkeböcker. Kungl Biblioteket. Foto H Hultgren, SSM.

□ Illustrations from Codex Aboensis, the copy of Magnus Eriksson's State Laws in Åbo, Finland, with the most usual punishments with the exception of penalty.

Källor och metoder

Ett särskilt avsnitt i utställningen har ägnats de källor och vetenskapliga metoder som används inom arkeologin idag för att nå större kunskap om den värld en gångens tids människor levte i.

Den arkeologiska undersökningen på Helgeandsholmen 1978–80 är ett belysande exempel på hur dagens arkeolog går till väga. Det arkeologiska arbetet delades in i tre huvudavsnitt: förarbete, fältundersökning och bearbetning av de fynd och iakttagelser som gjorts under fältarbetet.

I det förberedande arbetet ingick arkivstudier, där tidigare arkeologiska fynd och grävningssrapporter från det planerade undersökningsområdet knöts ihop med de historiska källuppgifterna, innan det praktiska arbetet i fält kunde påbörjas.

Den arkeologiska undersökningen inleddes med diverse provschakt för att kontrollera kulturlagens djup och allmänna sammansättning, därefter lades ett rutnätssystem (koordinatnät-system) ut över den grävningssyta, som skulle undersökas med 2x2 m stora rutor. Nivån angavs i meter över eller under havet enligt det system Rikets allmänna kartverk använder. En viktig förutsättning för att utgrävningen senare skulle kunna rekonstrueras var en kontinuerlig dokumentation med fotografier och planritningar, schaktprofiler och sektioner över påträffade byggnadslämningar och andra konstruktioner, som fick löpande nummer i den ordning de framtogs.

Markens lagerföljd framträdde olika tydligt och ställde i många fall stora krav på arkeologens iakttagelseförmåga och kunskaper i geologi. Särskilt viktigt var det att kunna avgöra om ett lager var avsatt på naturlig väg eller om det var medvetet påfört.

En schaktprofil kan iakttas på ursprunglig plats i museet. En sektion genom lagret under kyrkogården (7) visar ett nära två meter tjockt påfört lager av omrört åsmaterial, som omöjligt kan vara naturligt avsatt. Mellan det påförda lagret och den underliggande orörda (sterila) åsen av fint grus fanns ett tunt jordblandat skikt med små fragment av djurben och kolpartiklar, som med hjälp av C 14-metoden kunde dateras till 1000-talet. Detta innebar att överliggande, omrörda lager påförts någon gång efter denna tid men ovisst hur snart.

I detta fall kan man således när som helst göra en ny undersökning. Annars är arkeologens dilemma att det mesta av den kunskap jorden kunnat ge är borta för alltid, när utgrävningen är slutförd och kulturlager och byggnadskonstruktioner av olika slag fraktats bort.

Naturvetenskapliga metoder

Stor plats i utställningen har getts åt de naturvetenskapliga metoder som används i analysen av det arkeologiska materialet.

För datering av träföremål är *dendrokronologi* (jämförande årsringsanalys) den för medeltida material bäst lämpade metoden och betydligt säkrare än den fysikaliska metoden med C 14, där åldersbestämning sker genom mätning av halten av sönderfallande radioaktivt kol i organiskt material.

Dendrokronologin har i Stockholm bla använts för datering av Riddarholmsskeppet och båtarna från Helgeandsholmen.

Diatoméanalys av kiselalger, som är ytterst känsliga för vattnets salthalt och föroreningar, har använts för att utröna tidpunkter för den äldsta byggnadsverksamheten på Helgeandsholmen och Mälarens avsnörning från Saltsjön.

Rekonstruktion av en arkeologisk utgrävning på slätten vid kyrkogårdsmuren inne i museet. Två av gravarna är under utgrävning och några av redskapen, såll, latta, tumstockar, ritblock, kniv och skårslev ligger utlagda i väntan på arkeologerna. Ett profilsnitt av grunden samt uppsatta ritningar ger en fördjupad information. Foto H Hultgren, SSM.

□ Reconstruction inside the museum of an archaeological excavation by the wall of the churchyard, with some of the archaeological tools "in situ".

Frö- och pollenanalyser har kunnat ge svar på hur marken i Stockholm använts, om bosättning, bete, skogsröjning och odlingstyper.

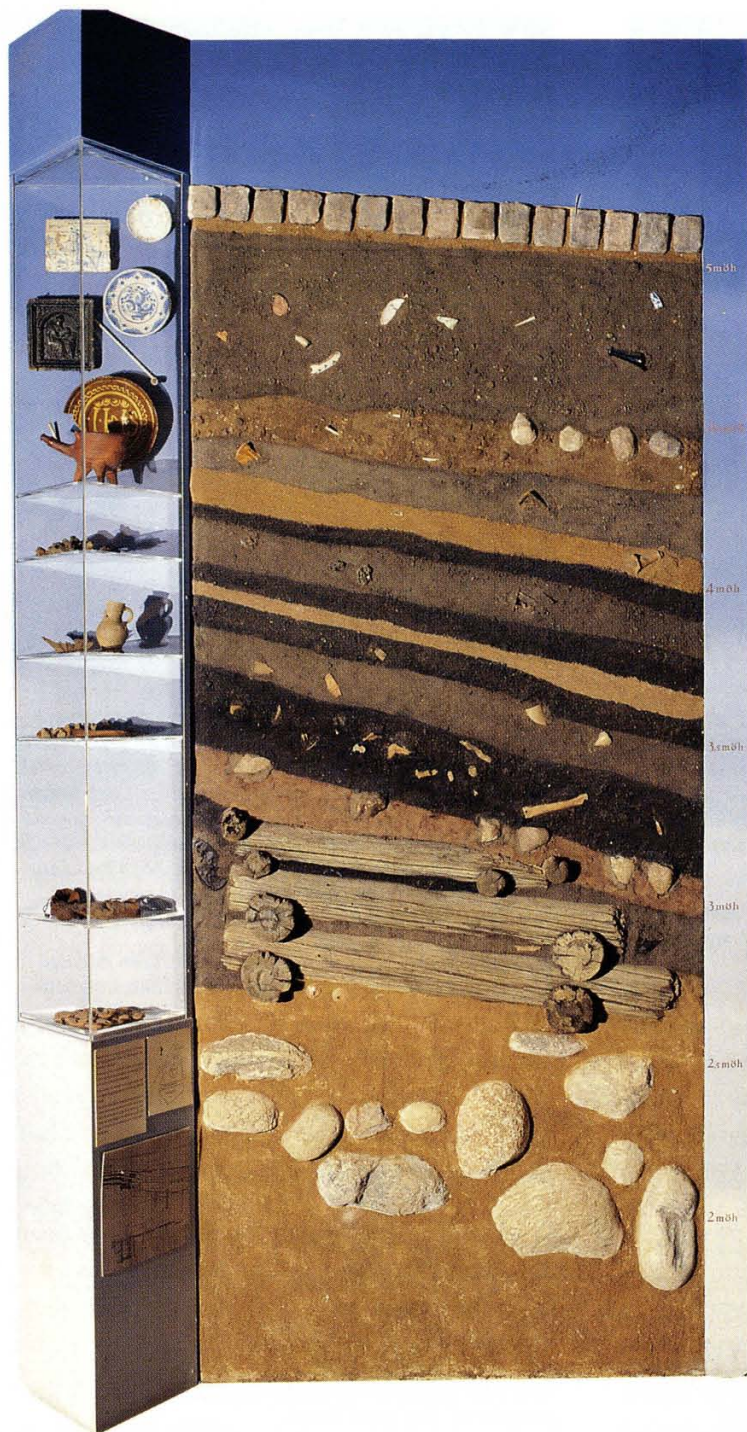
Osteologin analyserar skelettmateriel från människa och djur och är den vetenskapsgren som tidigast samverkat med arkeologin.

Ett särskilt avsnitt i museet har ägnats de naturvetenskapliga metoder som används i analysen av arkeologiskt material: dendrokronologi för datering av träföremål, diatoméanalys för att utröna vattnets salthalt och föroreningar, frö- och pollenanalyser för vegetations- och odlingsbestämningar samt osteologi, använd för köns- och åldersbestämningar av befolkningen och olika sjukdomsbilder samt för bestämning av matvanor vid undersökning av avfallet från slaktade djur. Foto H Hultgren, SSM.

□ A particular section of the displays has been devoted to sources and scientific methods used in archaeology today.

□ A particular section of the displays has been devoted to sources and scientific methods used in archaeology today. Osteology and dendrochronology, for instance, help us to obtain more detailed knowledge of the world in which people of the past lived.

Jordlagerprofil i rekonstruktion från 1940-talets arkeologiska undersökning i kvarteren mellan Storkyrkobrinken, Västerlånggatan och Riddarhustorget med anledning av att kvarteret skulle rivas för att ge plats åt ett annex till kanslihuset. Detta är den största utgrävningen i Stockholm före Helgeandsholmsundersökningen. Längst ner syns den orörda rullstensåsen och ovanpå denna ligger resterna från de äldsta bryggkonstruktionerna längs den ursprungliga stranden. På botten intill dessa syns två nätsänken av lera. De svarta jordlagren innehåller mängder med sot och träkol från stadens bränder i området. Högst upp kommer ett halvmeter tjockt fyllnadslager från de senaste århundradena och ovanpå detta ligger 1940-talets gatsten. Till vänster om jordpelaren visas för de olika tidsperioderna typiska föremål och på höger sida anges nivån över nuvarande havsytta. Modellrekonstruktionen är utförd 1986 av Joakim Norrman efter Hans Hanssons uppmättningsritningar. Foto H Hultgren, SSM.

Bränderna

Elden fick lätt fäste i näver- och torvotak, som täckte de flesta husen i Stockholm. Särskilt under 1400-talet härjade bränderna våldsamt och det hjälpte föga att ha den föreskrivna vattentunnan utanför varje hus. Efter 1407 års brand, då många människor omkom, förbjöds invånarna i den inre staden att bygga i trä. I juni 1419 drabbades staden åter av våldsamma bränder och stora delar av Stockholm förstördes. Storkyrkan och Svartbrödraklostrets kyrka klarade sig men rådhuset, där stadens arkiv förvarades, blev lågornas rov. Stadens äldsta bevarade böcker är därför inte äldre än 1419.

□ Reconstructed cross-section through the layers of an excavation trench in a now-vanished lane on the site of Kanslihuset (former Government Offices) in Gamla Stan, investigated in the 1940s.

Från invigningen av Stockholms medeltidsmuseum den 22 maj 1986. Torbjörn Lillieqvist (överst tv) arrangerade ett musikprogram om Stockholms medeltida historia. Lekare spelar på torget. Foto C Heideken, SSM.

□ A scene from the opening of the Museum of Medieval Stockholm on May 22nd, 1986.

Tornerspelen på Strömparterren är ett populärt inslag i Medeltidsmuseets verksamhet och arrangeras i slutet av maj varje år. Foto M Weidhagen-Hallerdt, SMM.

□ Tournaments are usually arranged each year in May by the Museum.

Konung Carl XVI Gustaf inviger den nya basutställningen "Stockholms uppkomst – från Birger Jarl till Gustav Vasa" den 26 april 1991. Foto Ingrid Wilken, SSM.

▣ *King Carl XVI Gustaf opens the new display section "From Birger Jarl to Gustav Vasa", 1991.*

Från invigningen av basutställningen "Stockholms uppkomst ..." den 26 april 1991. Foto I Wilken, SSM.

Stockholms medeltidsmuseum mottog den 7 maj 1988 diplommet "European Museum of the Year Award" vid Delphis Europeiska Kulturcentrum. Foto G Fredriksson, SSM.

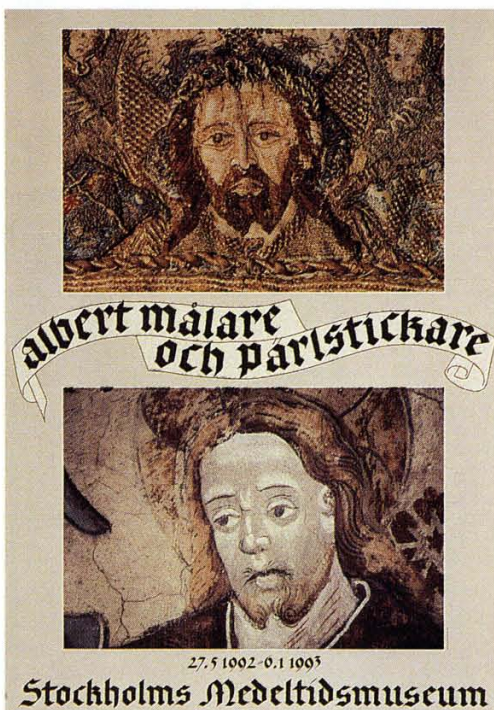
■ In May 1988 the Museum of Medieval Stockholm received the European Museum of the Year Award.

Medeltidsmuseet hade inte kunnat förverkligas i den form det har idag utan hjälp av välvilliga donatorer. På sedvanligt sätt har de stora bidragsgivarna uppmärksammas på donatorstavlor. Många andra personer, institutioner och företag har i olika former stött museet. Foto G Fredriksson, SSM.

■ Benefactors of the Museum of Medieval Stockholm.

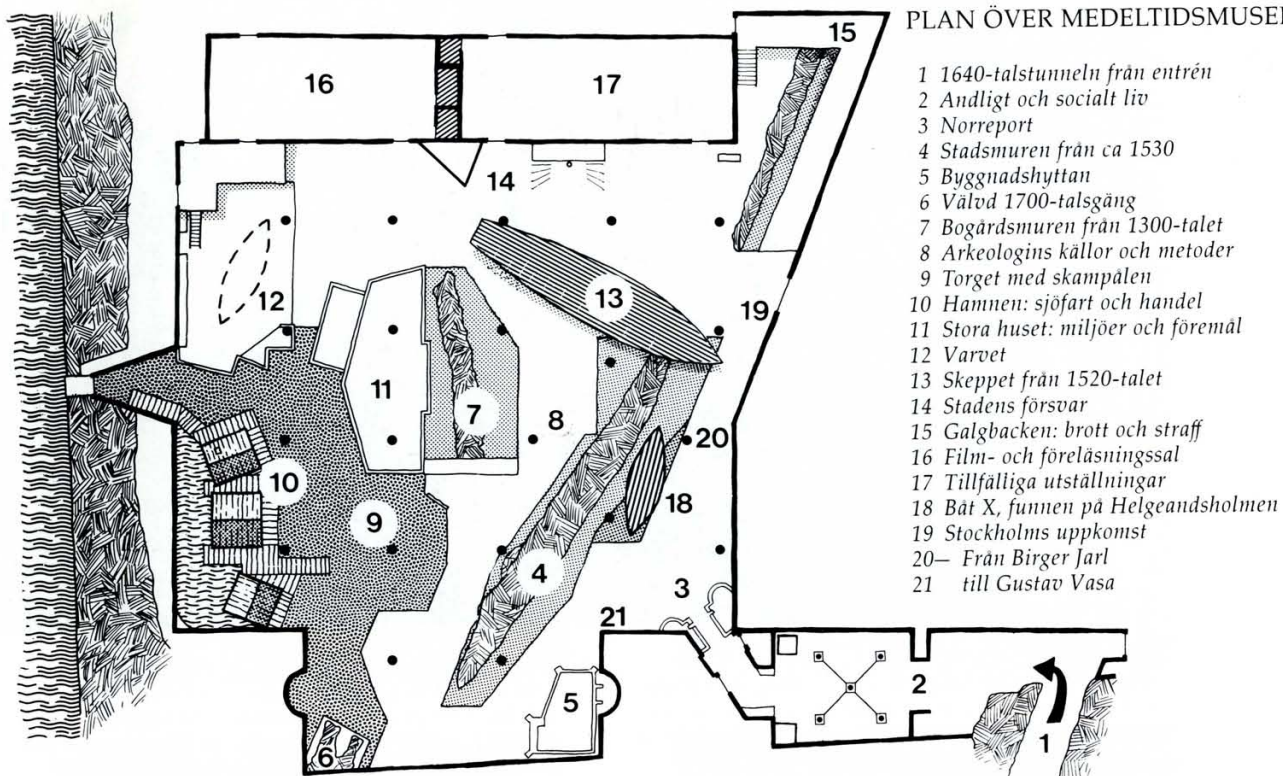

Båtbyggaren Axel Lindberg, gudmodern Margareta Wallenius-Kleberg och stadsantikvarien Björn Hallerdt efter välförrättat dop av "Blanka" vid Strömparterren den 6 juni 1990. Foto M Weidhagen-Hallerdt, SMM.

Blankas besättning lägger ut efter dopförrättningen. Besättningsmännen tillhör Föreningen Allmogebåtar, som förvaltar båten på Fjäderholmarna och bemannar den vid speciella seglatser. Foto M Weidhagen-Hallerdt, SMM.

PLAN ÖVER MEDELTIDSMUSEET

- 1 1640-talstunneln från entrén
- 2 Andligt och socialt liv
- 3 Norreport
- 4 Stadsmuren från ca 1530
- 5 Byggnadshyttan
- 6 Vålvad 1700-talsgång
- 7 Bogårdsmuren från 1300-talet
- 8 Arkeologins källor och metoder
- 9 Torget med skampålen
- 10 Hamnen: sjöfart och handel
- 11 Stora huset: miljöer och föremål
- 12 Varvet
- 13 Skeppet från 1520-talet
- 14 Stadens försvar
- 15 Galgbacken: brott och straff
- 16 Film- och föreläsningssal
- 17 Tillfälliga utställningar
- 18 Båt X, funnen på Helgeandsholmen
- 19 Stockholms uppkomst
- 20— Från Birger Jarl
- 21 till Gustav Vasa

PLAN OF THE MUSEUM

- 1 Tunnel (1642) from entrance
- 2 Spiritual and social life
- 3 Norreport
- 4 Town Wall from c. 1530
- 5 The Building Site
- 6 Arched passageway — 18th century
- 7 Churchyard wall from 14th century
- 8 Archeological sources and methods
- 9 The Market Square with pillory
- 10 The Harbour: trade and shipping
- 11 The Great House: interiors and objects
- 12 The Shipyard
- 13 Ship from c. 1520
- 14 Town defences
- 15 'Gallows Hill'
- 16 Film and lecture room
- 17 Temporary exhibitions
- 18 Boat no. X
- 19 The Origins of Stockholm
- 20— From Birger Jarl
- 21 to Gustavus Vasa

Litteratur i urval

- Ahnlund, Nils: *Stockholms historia före Gustav Vasa*, 1953.
- Bengtsson, Lars och Hasselmo, Margareta: *Medeltidsstaden 17*, Stockholm, 1981.
- Biuw, Anita: *Ostra Helgeandsholmen*, 1977.
- Baath, Lars Magnus: *Helgeandsholmen och Norrström I—II*, 1913, 1918.
- Dahlbäck, Göran (red): *Helgeandsholmen — 1000 år i Stockholms ström*, 1982.
- Dahlbäck, Göran: *I medeltidens Stockholm*, 1988.
- Erikskrönikan, utg. av S-B Jansson, 1985.
- Hansson, Hans: *Stockholms stadsmurar*, 1956.
- Stahre, Nils-Gustaf m fl: *Stockholms gatunamn*, 1983, 1992.
- Svanberg, Jan: *Furstebilder från Folkungatid*, 1987.
- Svenska medeltida kungasigill, II, utg. av H. Fleetwood, 1942
- Ödman, Anders: *Stockholms tre borgar*, 1987.

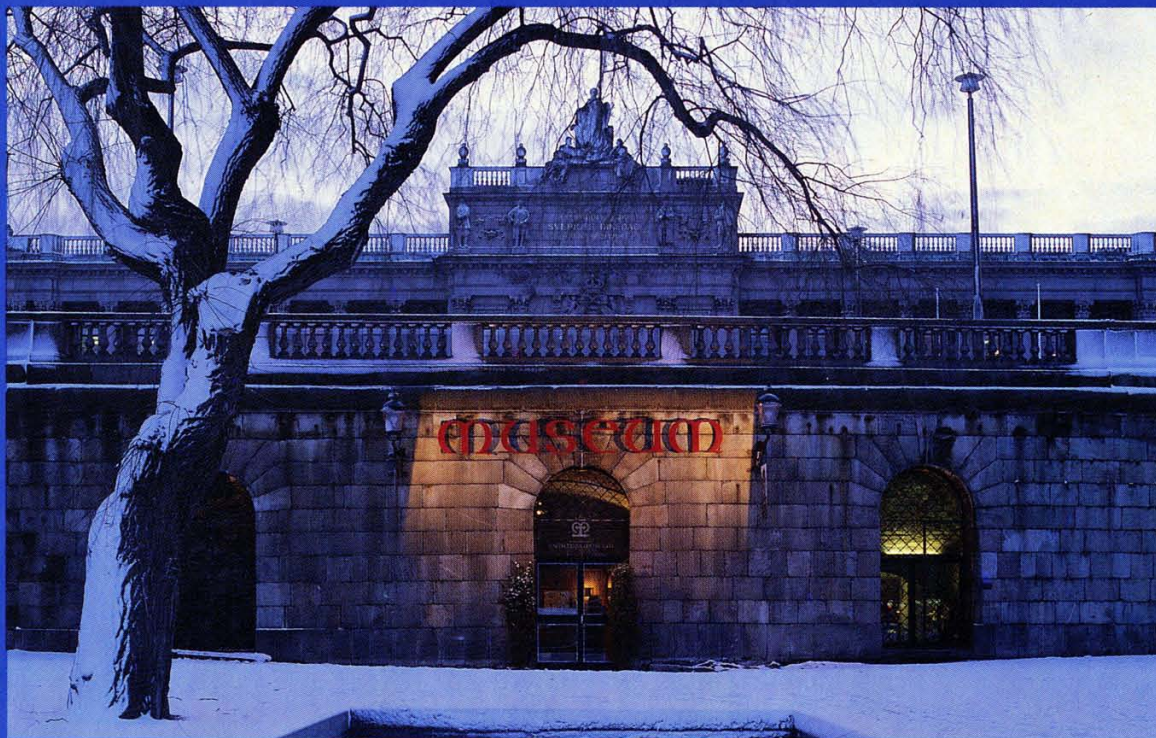
FRÅN BIRGER JARL TILL GUSTAV VASA

STOCKHOLMS MEDELTIDSMUSEUM invigdes i maj 1986. Museets tillkomst var en direkt följd av de uppmärksammade arkeologiska utgrävningarna på Helgeandsholmen 1978–80.

Boken är i första hand avsedd att fungera som en katalog för Medeltidsmuseet. Den är så upplagd att besökaren på egen hand ska kunna göra en rundvandring genom museet med början i förhallen, där samtida bilder av den medeltida staden, byggnadsfragment från de tre klostren och stadens medeltida böcker ger en första orientering i stadens historia. Genom stadsporten kommer man in i den stora hallen, där det medeltida stadslivet levandegörs i ett antal huvudstationer med uppbyggda miljöer runt den autentiska stadsmuren från omkring 1530.

Vidare innehåller katalogen fördjupande textsammandrag om Stockholms historia från stadsgrundandet till reformationen med speciella avsnitt för byggnadsteknik, handel och sjöfart, skeppsbyggeri, rättsväsen, försvar och de viktigaste hantverksgrenarna. Därtill finns ett rikt illustrationsmaterial med 170 bilder, varav mer än hälften i färg med många nytagna miljö- och föremålsbilder samt nya handritade kartor över stadens utveckling. Bildtexterna är fylliga och har engelsk översättning och i varje textavsnitt finns engelska sammandrag.

Katalogen har sammanställts av Margareta Weidhagen-Hallerdt, fil lic i medeltidsarkeologi, ansvarig för museets uppbyggnad och dess första chef.

Ingår i Sankt Eriks årsbok 1993.
ISBN 91-970751-9-1